له کندهاره تراټکه

(په پښتوکلاسیک ادب کې د لویدیځي لهجې څرک)

څېړنه
د
محمدمعصوم هوتک

پیل : لسمه د فبروري ۲۰۱۰ع
اوکویل - کاناډا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
ثښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسمه تعالی

ما ته چي به دخوشحال خټک (١٠٢٢ - ١١٠٠هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خير به تمامه سي او د معياري پښتو د منځته راتګ له جريان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو ورونو بېځايو او بې موردو حساسيتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. يو وخت چي مي[1] له ګوربت مجلې (لومړی کال، ۶ ګڼه - ٢٥مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ◗ مرکه په پردېسی کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هيڅ ژبه کي نسته او په دې باب"... تاريخي سلسلې بايد سړی په نظرکي ونيسي. کوم وخت چي فيصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی...". نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاريخي سلسلو يوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معياري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وايی: "پښتانه دي د تقليد پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، اديبان، او ليکوالان دي خپل کلاسيک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حميد، قادر او نورو په ميراث ورپرې ايښي دي. دوی دي دغه خپل مُثل اعلی وګرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پاللي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بيا د پوهاند ډاکتر

---

[1] معياري پښتو - ١٨مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوراحمد زيار (د خوشال ادبي پښتو) کتاب لاس ته راغی[۲] په ما کي يې بيرته د خپلو کت سوو پاڼو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ کړه. د ډاکتر پالوال صاحب او ډاکتر زيار صاحب په کتابو کي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه يې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري کړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاکلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکۍ" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليکنه کي د خوشحال خټک اونورپښتو کلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه کوم، چي د مور په غېږ کي مي زده کړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقيب کړې او له وړکيني څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلی يم او لا اوس هم په ږغېږم، له ډېرشو څلوېښتو کالو راهيسي مي شعوري څېړنه پکښې کړې ده او قلم مي پکښې چلولی دئ.په دې مقايسه کي مي ترزياتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دکورنۍ ژبه په پام کي نيولې ده خوپرځنګ مې دکلاسيک ادب نورآثاردخپلي څېړني دپياوړتياپه نيامت هم پرکتلي دي .

زه په دې څېړنه کي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايږدم، چي ما د مقر (مکور) د پښ له کندي څخه تر فراه پوري، له روزګان

[۲] د ډاکتر پالوال کتاب په ۱۳۸۴ ش کي خپور سو خو ليکلی يې د وخته وو او د ډاکټر زيار کتاب واردواره په ۱۳۸۲ش کي او دوهم وار په ۱۳۸۴ش کي چاپ سو. ما ته د ډاکتر زيار کتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر کي په لاس راغی. دغه وخت زيارصاحب کاناډا ته تشريف راوړی وو او ما ته يې دغه کتاب د ښاغلي رحمت آريااله پاره راکړ. ما د ښاغلي آرياپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه يې ګټه واخلم. که څه د ډاکټر پالوال صاحب د کتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت کي به زما د دې کتابګوټي خپرول، "تکرارمکرر" وي خو ما خپله کښلې خواري هيسته نه سوای غورځولای او که تکراري هم وي، له درنو لوستونکي سره يې په دې نيامت شريکوم ،چي ګوندي څه ګټه به ځني واخيستلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه تر کوټي و قلات (بلوچستان) پوري، له لښکرګاه (هیلمند) څخه تر لکي و صفار پوري اوریدلي ده. دغه لغاتونه چي زه یې تر څیړني لاندي نیسم، د دغي پراخي حوزې په یوه یا څو برخو کي ما اوریدلي او تحقیق کړي دي او یقین مي دئ چي ښایي یوه زیاته برخه به یې همدا اوس هم د خلګو په خولو کي متداول وي او بله برخه به یې ښایي اوس دونه عام رواج ونه لري او یا ښایي اوسنی نسل به یې پخپله ورځنی محاوره کي نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اوریدلي دي، په معنا کي مې غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په یاد دي.

زه نه غواړم په دې څیړنه کي وښیم، چي د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول خان او خپلي لهجې ته امتیاز وګټم. زه غواړم چي د خوشحال د ژبي او زما د مورنی لهجې تر منځ مشابهتونه وښیم. دغه لغات چي زه یې پخپله لهجه کي څرک ورکوم، ښایي په نورو لهجو کي هم ژوندي او مروج وي. زما یقین دئ چي دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ویونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د یوې وني ښاخونه دي. اصل یې یو او تاداو یې یو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان یکیست
از ناقـــــــــلان بدسخن اینجا رسیده است

خو زما د خپلي مشاهدې او څیړني له مخي راته معلومه سوې ده، چي که دغه لغتونه په نورو لهجو کي موجود هم وي، بیابه یې تلفظونه توپیر سره لري، د استعمال ځای به یې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندي راغلي وي.

ما دا څیړنه له دې اسیته هم کړې ده، چي په دې وختو کي هڅه کېږي د لویدیځي لهجې ټولي ګرامري او تلفظي ځانګړتیاوي د دغي لهجې په بېنظمیو، ګډوډیو او بې قاعدې ګیو کي وشمېرلي سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پانو کي وګوري، چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو له پاره پاخه کلاسیک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړني څخه کومه نتیجه رااېستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ویلای سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسیک ادب د ژبي زیاتره ګرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکیبونه او وراشې په لوېدیځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقایسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېدیځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانګړتیاوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسیکه پښتو کي د سوچه توب تمایل کوږټ نه لیدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف یې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلیت ته لاد لاسه وده ورکوله[۳]. د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوی دئ. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انګېزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبي ته د هغوی د استوګني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبي د پرمختګ آهنګونه یې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري یې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډیورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چي نه یې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه یې د ژبنیو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره

---

[۳] وګ : د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هیڅ راز ستونزه نه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او محتوی سره يو راز پاته سوې ده.
ما په دې څېړنه کی د خوشحال خان ختک له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د يوې ځانګړي تخصصي ځانګې ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه کې ډېره مرسته نه سي کولای. سره له دې مې دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي ايستلي او مرور مي پر کړی دئ. د خپل کار په جريان کي مي د خوشحال خان او د هغه د کورنی د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې کتلي دي:
۱ - د خوشحال ختک مرغلري:
د لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي له خوا په ۱۳۱۷ ش کال په کندهار کي خپور سوی دئ.
۲ - ارمغان خوشحال:
د ميان سيدرسول رسا په زيار په ۱۹۶۴ ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسی له خوا په پېښور کي خپور سو. ما چي له کومي نسخې څخه استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني کوم.
۳ - سواتنامه د خوشحال خان ختک:
د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او څرګندونو سره د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ۱۳۵۸ ش کال په کابل کي خپره سوه.
۴ - دستارنامه:
دستارنامه د خوشحال ختک د ۲۸۶ تلين په مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۵ ش کال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اکېډيمي پېښور له خوا د پروفيسر محمدنواز طائر په سريزه او د حاجي پردل خان ختک په زيار په ۱۹۹۱ع کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره ليکنه کې زياته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.
٥ - دخوشحال خټک کليات - لومړی ټوک:
د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سريزه او څېړندوی محمد صديق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علوموا کاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور څانگې له خوا په ١٣٥٩ ش کال خپور سوی دئ.
دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بيا هم تر بل هر متن ما ته دقيق ايسي ځکه چې د هغې نسخې بديلونه يې هم راوړي دي، چې د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده او ويل کېږي، چې د خوشحال پخپل خط ده[٤].
٦ - د خوشحال رباعيات:
د پوهاند رشتين په سريزه (پاييزه) د پښتو ټولنې له خوا په ١٣٤٩ ش کال په کابل کې خپاره سوي دي.
٧ - فراقنامه:
د زلمي هيوادمل له سريزې، څرگندوونو او ويي پانگې سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا په ١٣٦٣ ش کال خپره سوې ده. په سر کې د علامه پوهاند عبدالحي حبيبي، پوهاند ميرحسين شاه په قلم ياداښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.
د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهيه کولو کې يې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخيستل سوی دئ. زه فکر کوم چې د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصياتو په څېړنه کې حساب پر کېدلای سي خو بيا هم ما د هغه متن څخه د رااخيستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ايستلې.

---

[٤] د (خوشحال ادبي پښتو) په ٢١ مخ کې د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلي نسخه "په پېښورکې راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کې د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چې د "عليه السلام" لنډيز دئ، د حيرانتيا وړ خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحي حبيبي په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سريزه، تحشيه، تصحيح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښووني لاندي په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کي د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاويد او سرمحقق محمدصديق روهي په قلم ياداښتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکيه مي پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چي په دقت تهيه سوی دئ خو د ليکدود تجانس يې يو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامګار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډيمۍ له خوا د څېړونکي عبدالمتين متين په زيار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کي د څېړندوی محمدصديق روهي يو ياداښت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خليل په زيار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهين برقي پريس کي چاپ سوی دئ.

د دې تر څنګ مي په ځينو برخو کي د کلاسيک ادب دا لاندي دېوانونه هم پر کتلي دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسۍ له خوا خپور سوی د مياسيدرسول رسا په قلم اوږده ديباچه لري. دا چاپ د پادري هيوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبري يادونه د ديباچې په ۱۷ مخ کي سوې ده.

۱۲ - د عبدالحميد مومند کليات:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه، څېړنه، اوډون او ویپپانګي سره د دانش خپرندویي ټولنې له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور سوی دئ، چي د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنګ عشق او قصه شاه وګدا لري.

ما په دي حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دیوان (د زلمي هیوادمل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنګ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره دا ده، چي په ټول دېوان کي یې (چي) د (چه) په شکل کښلی دئ. ارواښاد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی ژبپوه وو او د ژبي په باب یې درانه آثار کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي(چه) په همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده کړې ده.

د ارواښاد استاد کامل مومندپه لاس (د خوشحال کلیات) ته مي تر دې ګړیه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاحنان بارکزي اوشمس الدین کاکړددېوانوله هغه چاپه مي کاراخیستی دئ چی دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې نیامت کوم، چي ګوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتګ په کار کي مي د څېړونکو او متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کي نه کېږي، چي څو تنه مامورین سره کښېني او د ژبي مقدرات پخپلو منځو کي سره فیصله کړي[٥].

د ژبي د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چي پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی یم. په دې بیان کي مي ګرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له ګرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دئ، چي نه غواړم د ژبي د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چي زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مګر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېربښت به یې ښایي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چي لیکنه بېځایه په وپړسوم. له امکانه لیري نه ده، چي زما له دقت سره دي بیا هم تېروتلی یم. په هغه صورت کي د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تیار یم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته ورسوم:

خدایه!چاوته یې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

[٥] په دې شپو و ورځو کي د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه انټرنیټي ویبپاڼه کي د "مونږ، موږ - ږغ، غږ - پزه، پوزه" په باب ځیني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري اندېښني وړ دي او ژبپوهنه یې تر مضحکي سویې پورې راټیټه کړې ده. دغه راز لیکني، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خیروشرنه پوهېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــــــــا ویـلـی

هـــــــــــــــــــــــــــــــــــــــر یـو بـیـت دی

دفـتـرونـه

پـه درنـښت
مـحـمـدمـعـصـوم هـوتـک
اوکـویـل - کـانـاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ یې:

اروابناد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ[۱]. له شېراز څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چي د پارسي ژبي دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي[۲].

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیرازآی وفیض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

د خوشحال خان خټک کړوسی کامګارخټک چي کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

---

[۱] د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

[۲] خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خواړو یادونه لري :

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کامګار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند[۳]
(دیوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېرازسره پرتله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کي د پښتو ادب داسي ستر نخبه ګان زېږېدلي او لوی سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په نامه به وياړي[٤].

د پېښور د تاریخي سیمي ادبي اهمیت هغه وخت یو په سله سوی دئ، چي پر دغه مېنه باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دئ، چي د سرای اکوړې د مشرتابه بګړۍ د ملک اکوړي د کړوسي، د یحیی خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) پر سر ایښوول سوې ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت بولم، چي تر یوه ټاکلي پروګرام لاندي یې د یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده. په منظمه توګه یې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښووني یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

[۳] (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو څخه دئ، چي د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په پخوانیو کتابو کي خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ. دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کي د دغه تاریخي ښار نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.

[٤] رحمان بابا(۱۱۲۸ هـ ق مړ) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسیته دا ښار له (ګور) سره یو شان بللی دئ،خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب کماحقه بیان سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ[٥]. د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبې خوار موقعیت درک کړی وواو په پوره بریالیتوب سره یې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاښ څخه رضائیت په دې بیت کې ښه پوره ښوولی دئ، چې وایي:

له خوشحال سره که کښېني یو څو کاله
دا د غـــــــــــره ختک به واړه شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسیانو ته راوغزېدی او په دې ډول یې د پښتو ادبیاتو د تاریخ یو پشپړفصل جوړ کړ.

✷✷✷✷✷

خوشحال ختک یو خانزاده پښتون وو. پلارونیکه یې د خپل وخت ننگیالي و توریالي پښتانه مشران ول. دی وایي:

راپاتې یو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار یې ولاړ زرگونه وو

(رباعیات - ٣٤مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنیکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنگي لحاظ یې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبي او ادب یو بل پیاوړی مرکز تشکیل کړی وو. له دغه سیاسي او فرهنگي مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړیکو د دغي کورنۍ غړو ته د پارسي ادب د مطالعې پراخه زمینه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زمینې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

[٥] د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پیروانو او د هغو مخالفینو هم کړی دئ (قصیده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنگ لور ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه یې تول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی
چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی
دا پند به نه مومی پـــــــه شاهنامه کښې
په شاهنامــــــــــه کښې که ډېر اسرار دی

(رباعیات - ۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا ځان په فارسي شعر "طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چې په پښتو په پارسي طاق یم
لامې په پښتوژبه کې ژبه درغلېږي[٦]

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم

(دیوان - ۱۰۱مخ)

یا:

هسې نه چي شعر کــــړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسی شعر والا دی

(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وایي:

د پښتو ژبې مي آب ورکه پــــــــه شعر
د فارسی شعر چي نه وایم افغان یم

(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې ورکوي، چي د سرای اکوړې یوه اولسي خان ته یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

---

[٦] خوشحال خان خټک په دستارنامه په یوه مخ کي(۱۲۶مخ) د مثنوي معنوي، سلسلة الذهب، نفحات الانس، معارج النّبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه د ده د پراخي مطالعې ښکارندويي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کي د چنګېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي لیکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له ناممکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چي د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادرو او مهمو کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زمینې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخـــــــــــاوت لکه حاتم وو
زړه یې د مزري پـــــــــــــــــــه توره تېر وو تر رستمه
تینګ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا کښې
خط ســـــــــواد یې نه وو
نـــــــــــور دانا وو له فهَمه
(ارمغان - ۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلای سي، چي د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهي ځراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه یې عین تر دکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

و کندهار پوري لا هم رسېدلې وه. عبدالقادر خان خټک ویلي دي:

نوم يې لاړ وو تر دکن تر قندهاره[٧]
نه وو بل هسي نامي لـــــــه زمينداره
(٤٦٢مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اويس صديقي ملتاني د خپل استاد په توګه راښيي او وايي چي "ډير بزرګ متبرک سړی وه – د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه " (دستارنامه ٣٩مخ). دغه راز يې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولاناعبدالحکيم سيالکوټي سره د پېژندلو يادونه هم کړې ده، (دستارنامه ٧٠مخ). د شاه اويس ملتاني د پېژندګلوۍ په باب مي څه ونه موندل خو مولاناعبدالحکيم سيالکوټي (١٥٦١ - ١٦٥٦ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وايي چي شاه جهان يو وار له سرو زرو او دوه واره له سپينو زرو سره تللی وو. نوموړی عالم د ١٠٦٦ هـ ق کال د صفري پر څلېرويشتمه مړ سوی او د سيالکوټ په تاريخي ښار کي ښخ دئ[٨]. د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس يو پارک ستـه چي د ده په نامه نومول سوی دئ[٩].

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (ياغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس"ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصيت څښتن وو. پياوړې حافظه يې وه. ده

---

[٧] په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د شعر وزن يې يوه هجا زيات کړی دئ.

[٨] وګ : ويکيپېډيا – په تقويم تاريخي (مرتبه عبدالقدوس هاشمي ٢٦٧مخ کي د عبدالحکيم سيالکوټي وفات د اپريل ٢٥ مه ١٦٥٦ ع کال د سه شنبې ورځ بللې ده، چي دغه نېټه د صفري له مياشتي سره سر نه خوري).

[٩] د سيالکوټ تاريخي ښار د پاکستان د پنجاب ايالت په شمال ختيځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه يې واټن ١٢٥ کيلومتره دئ (ويکيپېډيا).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستارنامه د رنتنبور په جېل کي په داسي حال کي کښلې ده، چي هيڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چي: "...کتابونه راځخه نه وو او که نه ښې ټکي مي به په دا کتاب کړی وې. نظم نثر عربي، فارسي مي به په اشتهاد په کښې ډېر راوړي وو. اما په عنديات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه – ۲۳۸، ۲۳۹مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي يې په دستارنامه کي تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعی، فرد او مصرع په چوکاټ يې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان ګښته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخي يې تر پښوکښلي وې او په هغو کي يې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړی ول. د دې پر څنګ يو با فرهنګه جنرال وو د جنګ و جګړو پر ميدانو يې ډېري سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته يې د يوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنګ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د ګښت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه يې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنګينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمي وچي ته د اروپايانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زامنو له اشعارو څخه څرګنديږي، چي دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو يادونه کوي:

دواړه شونډې دي شراب پرتګالي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سـره والي له ياقوتو په سيالي دي (کليات -
۳۸۵مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقي مې بويه چي وي پرتگالي
خواه پياله وي مرصع خواه سفالي
(۳۰۲مخ)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنگستان" له توپکو څخه کار اخيست او په دستارنامه (۵۵ مخ) کي ليکي: "د ټوپک ښکار له فرنگستانه اوس په دا آخر پيدا شه".

د شطرنج، نرد، موسيقۍ، نقاشۍ په اصولو پوهېږي او په دې برخه کي يې ليکني داسي ايسي لکه د يوه ماهر شطرنج باز، موسيقي پوه او نقاش له خوا چي ليکلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت کوي، چي خوشحال او کورنۍ يې مهذب، باسواد او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د ديني علومو پراخه مطالعه درلوده خو متعصب او ړانده مذهبي افکار يې نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دی او د کورنۍ زياتره غړي يې ليبرال کسان ول. زه نه غواړم چي له دوی څخه د نن زمانې روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور په اوله پاچاگښتی کي ځينو کسانو کاوه او له صوفي رحمان بابا څخه يې د يوه بيت له اسيته "طبقاتي مبارز" جوړکړ[۱۰]. موږ وينو چي د خوشحال کورنۍ کله چي د خانۍ منافع پر غالب سي، له خپل تنور سره سره بيا د محتسب او احتساب حمايه د "امراوو" وظيفه او د "غيرت" جزء بولي او هغه هم په دې دليل چي گويا که دوی نه وي خلک بې لاري کېږي (وگ: دستارنامه ۲۱۷مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور). مگر پخپل خصوصي ژوند کي بيا د اشرافي ژوند

---

[۱۰] هغه بيت دا وو:

نشي د خانانو او ملنگو سره کلي
چيرته عزيزخان چيرته ملنگ عبدالرحمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او"پر بکره باندي لاس برى" د "هغه جهان د سقر" په بيه رانيسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي ځاى شي په هغه جهان سقر

(ارمغان - ٥٧ مخ)

او اشرف خان د بيجاپور په بند کي په سپينه ږيره له نامحرمو ښځه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بيا خپل خبط و خطا د شعر په ويلو پاکوي (وګ ديوان - ٥٥٣، ٥٥٤ مخونه).

د خوشحال خان د کورنۍ ژوند د "امراوو" په شان دئ د يوه عادي پښتانه خان ژوند يې نه دئ. د خانۍ په ژوند کي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم ګڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بيا بل راز او د سياست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمريت د بقا له پاره بيا پلار و زوى سره وژني. شاه جهان ته زوى د سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو کي سرګردانه ګرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا وړ (ميکروب) د هند له درباره ښځه اخيستى وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنيزو ادبي ژوند په باب کتابونه بويه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې ليکني سره په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبي یا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسیط جواب یې دا دئ چي خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سیمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه یې هم همدا وه. دا راز جواب په کلیاتو کي سم خېژي خو کله چي خبره د ژبی تحولاتو، انکشافاتو، جزئیاتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بیا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او یا دا چي ځیني ما وارو! بیا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شین سره ووینې، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختیځه لهجه وه. دا تحلیل تر ها بل څو چنده ساده او عامیانه دئ.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبي په باب زموږ محققینو تر یوې اندازې پوري ورته نظریې وړاندي کړي دي.

سید رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبي په باب لیکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمګیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دئ او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چي په خپله پښتو لیکلار او په ځانګړي توګه په شعر کې د خپل ټبرني (خټکي) ګړدود تر څنګه له نورو شاوخوا ګړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانګې، بلکې په رغاونیزه (ګرامري او غږیزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینګ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د ګرامر په بیه، دومره د شعري تول وتال، پښېلې او پایېلې (قافیې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه[۱۲]".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دئ، چي د خوشحال خان په شعري ژبه کی چي د نورو لهجو لغتونه او ګرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چي د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کي چي د لیکدود او تلفظ کوم توپیرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکي خوشحال خان پخپله د ژبي وینګ او لیکدود د شعر تر قافیې او ردیفو دومره قربان کړی دئ چي له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کي زه (هوتک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

[۱۲] وګ : د خوشحال ادبي پښتو- ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال په ژبه کي چي د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترګه کېږي، سبب يې دا نه دئ چي ګويا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه يې خوښ سوي دي، نو يې په شعر کي کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چي هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او ګرامري سکښتونه دومره سره ليري سوي نه ول، لکه دا نن چي يې موږ په ليکنی پښتو کي وينو او لولو يې. هغه وخت پښتو"بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه يې لغوي او ګرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقيده خو"په ختيځي او لوېديځی پښتيانا کښي لا تر ۱۲۰۰هـ پوري يوه لهجه ويله کېدله (معياري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنی لهجه بولي چي "دآنييانو، غرغوښتيانو، ابداليانواو سړبنيانو تبرونومشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره ليري کېدو پر خوا روانه ده، لامل يې د خواخوږی او دښمنی په نامه بېځايه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان يا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جريان ما په يوه بل کتابګوټي کي څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابګوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچيچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سيمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغي ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور يو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاريخي و ژبنيو واقعيتو پر اساس باندي يې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنی ژبه د پښتو ژبي په اوسنيو لهجو کي له کومي يوې سره د مقايسې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونکي او لرغونپوهان په دې عقيده دي چي تر ميلاد زيات وکم پنځه سوه کاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو کي خروښتي ليکدود باب وو. علامه رشاد د عکسي خيرالبيان د سريزي په سر کي ليکي: "په پښتونخوا کي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، کندهار، ږوب، کورمې، پېښور، ټيکسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځای کي په دغه خروشتي ليک سره کښل سوي سکې، لوښي او کتيبې پيدا سوي دي(۱۳)". خروشتي (خروښتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاکټر عبدالرازق پالوال ليکلي دي چې خروشتي ليک "...له پرثوي آرامايک سره کټ مټ ورته دئ، خو ږؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروښتي کښي يو ږغ لري، او په پرثو آرامايک ليک کښي بل ږغ لري. په دغه ليک کښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروښتي ليک کښي دواړه توري سته والئ لري. خروښتي په ختيځي او منځنی پښتونخوا کښي سته والئ لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم رااېستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوکش د جنوب اوسېدونکو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل(۱٤).

د پښتونخوا د اوسېدونکو په ژبه کي د (ښ) او (ږ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليکلو آثارو کي راپاته دئ. په دغو ليکلو آثارو کي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (۹۲۵ – ۹۸۳ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند درويزه ننگرهاري (۹۴۰ – ۱۰۴۸ هـ ق) آثار د زمانې

---

(۱۳) وگ : د خيرالبيان په سر کي د "خيرالبيان ليکدود" تر نامه لاندي د علامه رشاد مقاله، ۵۸ مخ.

(۱٤) وگ : معياري پښتو- تر ۵۸ مخ په هيسته، او د کابل چاپ خبرالبيان ۵۶، ۵۷، ۵۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دوارو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمګړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په ننني اصطلاح (ګرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لواڼي له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" ټاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېښ نه شه
ورته وشـــــــــــــــوه کننده
ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ړ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، ګ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د ګاف توری مکرر راغلی دئ. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "ګ، بايزيد دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو"[۱۵]. علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۳۰۰ - ۱۳۸۳هـ ش) د دغه مکرر ګاف په باب کومي وروستۍ فيصلې ته نه دئ رسېدلی او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ۶۷ مخ کي تر يو لږ دلايلو وروسته ليکي: "تر څو چي د مکرر ګاف په باب کومه نوې څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو له مخي د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو تورو زياتوب سم بولم".

---

[۱۵] وګ : خيرالبيان - ۶۶ مخ، د پېښور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبې کي د "دیارلسو تورو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چي هلته ګاف مکرر نه دئ، بلکي "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیللوستي کښي پښتو/ګ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د یوء راز /ګ/ مرکس ته ئې کړی ورکړې ده. دوهم راز ئې د/ګ/ مرکس ته د کړی پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چي کړی لرونکی /ګ/ یوه ستوی /ګ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /ګ/ یا /ک/، غبرګ ږوغئ، ټېنکیز /نګ/ ؤ...".

ډاکټر پالوال د یوه ستوي ګاف په مثالو کي (ګنج، ګرګه، ګرګن، ګوګ، ګوګلی، ګلاګل، ګګیانی، بګی، برګ...) او د ټېنکیز غبرګ ږؤغ په مثالو کي (جنګ، چنګاښ، شرنګ، ړنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي[16].

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوې څېړنه د خیرالبیان په متن کي د دوو ګافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چي د دولت لوانی د "ورته وشوه کننده دیارلس حرفونه" په باب خرخښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبې کي د (ږ) له پاره ګرافیم داسي جوړ سوی دئ چي د دال په منځ کي یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندي یې درې ټکي ایښي دي[17].

---

(۱٦) معیاري پښتو- ٦٣ مخ.

(۱۷) وګ : معیاري پښتو- ٦٢، ٦٣ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) د خیرالبیان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسنی لیکني له پاره د مطلب ټکی دا دئ چي پیر روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند درویزه ننگرهاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ یې کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي لیکي: "... گاهی زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهی سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"[۱۸]. گویا اخوند درویزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري یې گڼل.

د دغو دوو تحریکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د یوه بل سیاسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبې، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پیر او اخوند درویزه په شان د پښتو الفبې د ایجاد اړتیا درک کړه او نوې الفبې یې ترتیب کړه،

---

[۱۸] وگ : مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفي پریس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دېوان ایشرسنگهـ اوچهجوسنگهـ په فرمایش چاپ سوی دئ، چي یوه نسخه یې زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاټي تصنیف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د کتابتون وه، چي پر دریم مخ باندې د دغه اروښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل کېدله[۱۹].

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کي د (ږ) توري د ښوونې له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله[۲۰].

که د روښان، اخوند درويزه او خوشحال خان په ژبه کي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (ګاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو کي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب کړو الفباوو کي رااخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع کولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کي (ښ) د (خ) او (ږ) د (ګاف) په شان نه تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وينګ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېديځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان ختک پکښې (ازمايښته، بهشته، زِښته، غوښته، نښته، کښته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافيه کړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته
چې ادم يې را ايستلی له بهشته[۲۱]
چې په کې[۲۲] د دواړو کونو مراد مومي

---

[۱۹] د دغي کورنۍ يو غړی دوست محمد ختک پخپل يوه اثر بحرالعلوم کي د (ختک) نوم په خوشحال خاني الفبې ليکلی دئ. د بحرالعلوم يوازنی نسخه د دوست محمد ختک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيف کي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

[۲۰] وګ : د خوشحال ختک کليات - لومړی ټوک، تر ۱ مخ وړاندي پانه، ۱۳۵۹ش.

[۲۱] په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي دا نيم بيتی داسي دئ:

"نفس آدم دی راايستلی له بهشته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته[۲۳]
د کېمیا د بوټي گل کله مونده شي
چې د پښو تلي گلـــــگون نه شي په غوښته
د سرېو په غفلت پوري حیران یم
چې په گور کې تورې خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندي
چې یې خلاص نه وي یو دم د کار له کشته
که تر سر لاندې بالښت کېږدي[۲٤] د پرونو
عاقبت به ترسر لاندې کاندې خښته
د دنیا مینه په مثل د خارښت ده
هیڅوک نه وینم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاني رخه د شیطان شوه
عیسی سر په مځکه کښېښه[۲٥] له بالښته
د زړه مینه په مثال لکه پټک ده
چې د گوی څښتن وهله هــــــــــورته رغښته
غم یې واړه د اشنا د بېلتانه دی
د خوشال څه سریکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کلیات -۱۲۴مخ)

په دې پسي په یوه بله غزله کي (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).

که داسي وای چې خوشحال خان خټک ښین د (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته) به یې هیڅکله نه وای سره قافیه کړې.

له دې ټولو خبرو څخه داسي نتیجه راوزي، چې د خوشحال خان په ادبي ژبه

---

(۲۲) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چي پکښې" دئ.

(۲۳) په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چي دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

(۲٤) په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدې" دئ.

(۲٥) په ارمغان خوشحال کي"عیسی سر په مزمه کېښو..." او مرغلري کي "عیسی سر په مځکه کښېښو..." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د کلماتو تلفظ د لویدیځي لهجې وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نږدې وو.

خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند درویزه د ژبې د الفبې په برخه کې هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړې ده. ده پخپله ایجاد کړي الفبې کي د عربي خاص توري په حساب کي نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" شاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلي ادعا تاداو یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندي درولی دئ:

عشق یو هسې یو دېرشم توری را زده کړ
چي په دېرش توري څکوم د قلم کیلي[۲۶]
(د خوشحال خټک مرغلري - ۵۱۰ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چي "... شایي موخه یې د بیواکو نښي وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دی په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:

(اب پ ت ټ ج چ ځ څ خ د ډ ر ړ ز ژ ږ س ش ښ غ ک ګ ل م ن ڼ و هـ ی). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کي نه راولي. په تېر بیت کي د خوشحال مطلب دا دئ، چي د ده قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه قوې باندې یو بل قوت هم ورزیات سوی دئ، چي د ده قلم په چلېږي او هغه "عشق" دئ. ګویا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو د محرکه قوې) یو دېرشم توری دئ.

او دا هغه محرکه قوت دئ چي د پښتو"غیب

---

[۲۶] کیلي = لیکي، کربني، خطونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف کې ويلي دي :

داجهان دئ خدای له عشقه پيداکړی
د همه
وومخلــــــــــــــــــــــوقاتوپلاردئ ادا

اودپارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په توصيف کې ويلي دي :

طفيل هستی عشقند آدمی وپری
ارادتی بنماتاســــــــــــــعادتی ببری

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبې ته نږدې ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي تر اغېزې لاندې سوې ده(۲۷).

د ژبې پوهان په دې پوهېږي، چې د علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د کليوالو ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنيانو ژبه، د ټولني د بېلا بېلو طبقاتو ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادي ژبې سره فرق لري. خوشحال او کورنی يې په سرای کې اوسېدل خو ژبه يې له هغې کليوالي ژبې سره فرق درلود، چې عادي خټک په رږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مې مطلب دا دئ، چې د خوشحال خان د ژبې او لهجې د څېړلو پر وخت يوازي دا خبره کافي نه ده، چې دی خټک وو، په اکوړه کې اوسېدی نو ژبه يې هم د نن ورځي خټکوالو ژبه وه. د ده ژبه پر نننيو معيارو باندي سنجول علمي غلطي ده. همدا سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کې د ده د ژبې او د پښتو د لويديځي لهجې تر منځ

---

(۲۷) د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که فارسي و عربي لغات پيدا نکړ، بيا نو پښتو لغت ليکي.

د عبدالقادرخان ختک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کي بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې يې هم د شعر ژبه يو څه ملايي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهتونه بيان کړي دي نور قضاوت مې نه دئ کړی.

د لهجې استازيتوب څوک کولای سي[۲۸]؟

انسانان چي پر يوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغي لومړۍ ورځي څخه د خپلي مور د ناز او ميني خبري او د خپل شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي يې ثبتوي. د ثبت تر دې عمليې وروسته چي بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز يې له هماغه ثبت سوي ليست سره ګوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په ليست کي موجود نه وو، نو بيا مغز هغه ته د بل قريب المخرج آواز زيګنل ورکوي. د مثال په توګه هغه ماشوم چي د خپل چاپېريال په ژبه کي يې د (ډ) آواز موجود نه وي او يوازي يې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په ليست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چي د پښتو (ډوډۍ) يا د انګرېزي ژبي (door) کلمه واوري د (ډ=d) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي ليست سره وګوري او طبيعي ده، چي نه سي يې موندلای خو هغه ته يو بل قريب المخرج آواز په ليست کي موجود وي چي هغه (دال) دئ، څکه نو د (ډوډۍ) وينګ د (دودۍ) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چي فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودی) او د انګرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مګر دا کلمه که يو پښتون واوري، څرنګه چي د ده د مغز په ليست کي د (ډ) آواز له کوچنيوالي څخه ثبت سوی دئ، ده ته هيڅ نابلده نه ښکاري او په نتيجه کي د

---

[۲۸] په دي برخه کي به زه د خپلي يوې پخوانۍ مقالې يوه برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ويبپاڼو کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه يو انګرېز چې يې تلفظ کوي.

په انټرنيټ کي د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عمليې په شان وي. کله چې تاسي د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لا نه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو ليست د کمپيوټر پر پرده باندي درته راښکاره سي او تاسي ښايي خپل د غوښتني لغت يا کلمه پکښې ومومئ.

په مغز کي د ثبت سوو آوازونو ليست چې هر څومره اوږد وي، هغومره يې د تلفظ ستونزه کمه وي.

د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځي څخه شکل نيسي او د ځوانۍ تر مرحلې پوري يې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپېريال کي رالوی سوی وي، لهجه يې هم د هماغه چاپېريال مسلطه لهجه وي.

که د ماشوم د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د ماشوم ژبه يا لهجه هم کټ مټ د هغې سيمي لهجې ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبي يا لهجې او تر کورنۍ دباندي د شاوخوا ماحول ژبي يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د ماشوم ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزې اخلي.

لهجې چې يو د بل په څنګ کي واقع سي يوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبي په شپول کي راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغتو کي نه وي بلکي په وينګ او د جملو په جوړښت کي هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښيم چې څو پرله پسې کلونه مي په داسي چاپېريال کي کار کړی دئ، چې هلته زما د مورنۍ لهجې ويونکي يا نه ول او که ول هم، بيخي لږ ول. اوس چې خپلي پښتو ليکني ته ګورم، هغه راز پښتو نه پکښې وينم لکه پخپل محيط کي چې مي له مورو پلاره زده کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي يې پخپلو خبرو اترو کي كاروي. دا پښتانه خو خامخا يوې پښتني سيمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سيمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي پښتانه يې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثاله به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزېږېد
برف افتید	واوره ولوېده	واوره وسوه (وشوه)
دلتنگ شدم	زړه مي په تنگ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کارته سه می نشینم	په دریمه کارته کي کښېنم	په دریمه کارته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راووړ	مېلمه مي راووست
گریه میکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطي به يې کړې وي.

څه موده مخکي مي يو کتاب کاته چي د لوېديځي لهجې ويونکی ځوان ژباړلی دئ. په دغه کتاب کي د "رانيول = خریدن" فعل د "راونيول - ۹۰مخ" په شکل، او د"مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هيڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمايندگي نه سي کولای. دا کلمات يې د ختيځي لهجې له ويونكو ملگرو څخه اخيستي دي. زه د دې اخيستني پر ښه والي يا بدوالي خبري نه كوم بلكي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو ويونكي يې يو پر بل باندي كوي[۲۹].

(۲۹) كاظم خان شيدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه يې د خپل مشر نيکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسيته توپير لري او په هيڅ ډول د خټكو د لهجې پوره نمايندگي نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوېديځي اوختيځي لهجې وېش بايد هيڅکله داسي تعبير نه سي چي په دغه لهجوي حوزو کي ټول پراته اولسونه په يوه داسي طريقه باندي رږغېږي، چي د لغاتو تلفظ او د جملوسکښت او جوړښت يې بالکل يو دئ. موږ د لوېديځي لهجې ويونکي د کندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزګان، زابل، چمن، کوټې، ږوب، ښوراوک، ګرمسير، فراه او ... اوسېدونکي د هغوی د خبرو له مخي پېژندلای سو. په داسي حال کي چي دا ټولي سيمي په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبي دي. دغه راز د ختيځی لهجې ويونکي پخپلو منځوکي د کونړ، لغمان، ننګرهار او پېښور اوسېدونکي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د کلماتو د ادا کولو له مخي تشخيصولای سی. د پکتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنګارنګ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونکي هم پخپلو منځو کي د وينګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک کولای سي، چي د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پوري په هماغه ټاکلې ژبنۍ حوزه کي پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې کلونو له پاره له خپل موږني ټاټوبي څخه ليري اوسېدلی نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسيږي
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(ميرزاخان انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځې ژبځانګي په ترازوکي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاريخي اړېکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولايت نه دئ. د کندهار تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او شينوارو د اوسېدني له مېني څخه شروع کېدی. د کاسيانو او شينوارو ټاټوبی د نني بلوچستان د کوټې ښار ټول اطراف دي. دا سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې برخي پيل کېدل. دی يو ځای وايي:

د مغلو سره ګډ په زيست روزګارکښي
غوريه خېل دي يا ترين د قندهار
(مرغلري - ۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنی کوټې، شال حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيکه د فرهنګپال زوی شاه حسين هوتک په وخت کي پېښور ته د يوه فرهنګي مرکز په سترګه کتل کېده. څرنګه چي دغه فرهنګپال پاچا، د پټې خزانې په روايت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو يې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کي به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل[1].

وايي چي لوی احمدشاه بابا د څمکنو د ميا عمر ◗ لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ◗ کښلي دي: "د حضرت ميا عمر ◗ د ملايي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چي په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چي لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سړيتوب آوازه رسېدلې وه ...

لوی احمدشاه بابا که له يوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلي خوا يې د خپلي پاچهۍ ستني هم په دوی ټينګولې. د۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کي چي لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور يې له ناصرخان زيګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا صاحب ◗ څخه د دعا اخيستلو له پاره څمکنو ته ورغی د ځينو په قول مريد يې سو او د لنګر له پاره يې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبخښلې..."[2].

د ختکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د عليمردان خان په مشرۍ لښکري راځي، خوشحال خان ختک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به ګوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي عليمردانه

---

[1] پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.
[2] پوهاند رشاد، د څمکنو ميا عمر ◗، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه هغې ورځې چې راغلې پـه دا مـلک کښې
غم دي راوړ تـر سپاهه تـر د هقـانـه
چې دا هسې شوم قدم دي پـه مـلک ګډ کـړ
چې دي ګـورم څه نـاپـوه يـې شاه جهانـه
(ارمـغـان - ۲۹مـخ)

دا واقـعه د هغي اسمانـي بـخولـي (وبـا) سره يـو ځای بـيانـوي، چي د زرو انسـانـانـو سرونـه يـې وخـوړل.

خوشحال خان د کندهار مېړمنې "نـيکفـرجامـي" بـللې:

کشمير فـرخار کابل قندهـار څو چی خراسان دی
پـه دا کښې نيک فـرجامې ډېـري ډېـري مـونـدې کـېږي
(ارمـغـان - ۹۱مـخ)

او د کندهار ښايسته ووته د کشمير دا (بـنـده = مـريـی) کـوي:

ښايـسته د کـنـدهار د چا پـه يـاد دي
پـه دا حسن يـې بـنده واړه کشمير کـړ
(۷۶مـخ)

افضل خان خټک پـه کـنـدهار کـي د مـيـرويـس نـيـکه پـه زعامت بـانـدي خوښـي او خوشالـي کـوي. ده پـه تـاريـخ مـرصع کـي د "ذکـر مـيـرويـس غلجي" تـر سرلـيـک لانـدي مفصل بـيـان کـړی دئ او پـه پـای کـي يـې کښلي دي "... تـر دا تـاريـخ چي سن زر څلـويـښت دی، پـه قـنـدهـار نـاست خـپـل حکـومـت او سرداري کـا تـوفـيـق يـې رفـيـق شه ښه پـښتـون دی"[۳].

د خـټـکـو د کـورنـی او نـورو پـښتـنـو مـرورو بـه کـنـدهـار تـه ځکه مخ نـيـوی چي دلـتـه يـې هم عزت کـېـدی او هم يـې حرمـت سـاتـل کـېـدی. پـه دوی کـي د بـحرالـعلـوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست مـحمدخـټـک راتـګ کـنـدهـار تـه د يـادونـي وړ دئ. دوست مـحمدخـټـک د مـحمداکـرم خـان زوی د کـرم

---

[۳] تـاريـخ مـرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع مـی چاپ، پېښور. د تـاريـخ مـرصع دغه بـرخه علامه پـوهانـد عبدالحي حبيـبـي د تـاريـخ مـرصع تـر چاپ شپږ کـالـه وړانـدي پـه وږمـه مجلـه - ۱۳۴۷ ش کـي خـپـره کـړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعلیخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترګه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوګي له پاره مځکه ورکړې وه[٤].

د میانعیم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زېږېدلی دئ[٥].

د خوشحال په کورنۍ کي یوازنی سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټګ قندهاري
(وګ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انګېزه نه رامعلومېږي.

---

[٤] وګ: بحرالعلوم، سریزه (و) مخ ، د لیکونکي په زیار.

[٥] د تفصیل له پاره وګورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیوزسیټي پښتو اکیډیمی له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندګلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲ – د ګرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وينګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکي هره لهجه ځيني ځانګړي ګرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو ګرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي ګرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زېږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کي هغه ګرامري سکښتونه بيان کړم چي د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکي چي مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چي دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲، ۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کي د مذکرو نومو د جمع لاحقه (ان، ونه) ده. آس – اسونه، لاس – لاسونه، اوښ – اوښان، چرګ – چرګان. د کندهار په لهجه کي د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږې انسان، اسان دي
چي ســـــــره يو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتـــــــه اسان دي
(رباعيات - ۱۸۴مخ)

يا:

اسپې اسونو وته ســــــــاتلی شي
ټټو يې خرونـــــــــو سره شړلی شي
ټټوان يا خـــــــرونه باندي ختنه کا
ځيني نابودې ګلې حاصلې شي
(د خوشال خان ختک کليات - ۴۵۵ مخ)

++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲، ۲: و – ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کې د مفرد مذکر نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، څنګلونو او نور. د کندهار په لهجه کې یې د "کتابو"، لاسو، څنګلو ..." شکل کارېږي. د خوشحال خان ختک او نورو کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کښېږدي(٦)
سر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
(مرغلري ۲ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وایي:
یو بخری درومي، واړه ښهر سرې لمبې کا
مه ګوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(۶۰مخ)
دا بیت له هغې نسخې څخه رانقل سوی دئ، چې د خوشحال خان په ژوند لیکل سوې ده.

ځنې، ځنو:

خوشحال ختک ویلي دي:
بیا له کومه لوریه بوی راځي د ځنو
چې خاطر مې په های هوی راغی د ځنو
(۱۶۹مخ)
(ځنو) ته یې په حاشیه کې زیاته کړې ده چې "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څونیو)..." راغلی دئ خو په دریمه خطي نسخه کې "... (ځینو) راغلی دی". د خوشحال خپل تلفظ یې (ځنو، ځینو) دئ او د پښتو د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (۴۱۷مخ) کې یې په متن کې "څنیو" لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کښلي دي چې

---

(٦) په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کي "کیږدي" دئ خو په ارمغان خوشحال (۳۱۰ مخ) کي بیا "کښېږدي" راغلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په کندهار چاپ کي (څونو) او په نورو کي (څڼو) دی" له دې حاشيې څخه څوک ويلای سي چي د (څڼو) شکل يې تر (څڼيو) عام استعمال لري. بيت داسي دئ:

په هر چين کې يې د څڼيو مشک چين دي
لخلخې ځنې تويېږي چې پـــــــــــه لار ځې
(۴۱۷مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستاپه مخ بې څڼو هم مين دی
بېهوده دي ورته کيښو دام پـــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مړ، مړو:

د کندهار په لهجه کي د (مړ) مغيره جمع (مړو) ده په نورو لهجو کي (مړيو) ويل کېږي. په خوشحال خاني ادبياتو کي هم زه د (مړو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی يم.

د خوشحال خان زوی اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پـــــــــــه مړو باندي نيکونه
(ديوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کي د "وار" جمع د لوېديځي لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".

زما فکر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دئ. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه کاروي. د ختکو په لهجه کي د "دِما" ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دئ.

لېونی، لېونو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د "لیونیو" پر ځای "لیونو" کاروي او داسي څرګندېږي، چي دا قاعده یوازي د ختېکو په لهجه پوري منحصره نه وه او د دغي سیمي پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال یې دا دئ:

لیونتوب لــــه لیونو نه تلونی نه دی
که یې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندی، ژوندو:

حمید مومند هم د (لېوني) مغیره جمع (لېونو) راوړې ده، نه (لېونیو). ده ویلي دي:

وې یې څه له ګذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مـــړه درګورکړئ
(کلیات - ۳۴۸مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زیات عمومیت لري او موږ یې د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کي ګورو، چي د (موټر) مغیره جمع (موټرو) لیکي. دی وایي:

نن خــــــــاوند یې د مانی او موټرو
چي عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو ځــــــــان به نه اچوې پلن
چي لـــــــــــه بدو دي میندلي په زړو
(د لوی مخلص کلیات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بریالی هم د (سړي) مغیره جمع (سړو) لیکي نه (سړیو).

ته هم ما رنګ یو سړی یې له سړو څه
کمینی درڅخه صرف کئ پښمي کوټ
(اهار - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د دغه راز مغیره واو د کارولو په وخت کي له واو سره د (ی) نښلول لازمي بولي خو ورپسي زیاتوي، چي "که د ګډون ویره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ی) غورځول دومره نادوده نه بریښي، په تېره بیا په شعر او وینا کي".
(لیکلارښود - ۵۱ مخ).

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲،۲،۳: واو - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کي د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنی دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کي د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللې ده.

و نور چا وته به څه

لره څه وایې[۷]

و خپل ځان وته خوشحال ختک دا پند کا

(۴مخ)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا

و دنیا ته به مخ نه کا بې قفا

(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو

و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا

(۱۰مخ)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د الوتو کړه

بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته

(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافیې (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

[۷] په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کي دا نیم بیتی داسي دئ:
"و نور چا وته به څه وته څه وایي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:

د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وایي:

هر چي اچوي و اور ته واړه سوزي
موږ به نه شي طلبگار د دې دنیا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحیح، ۴ مخ)

یا:

بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد وتـــــــه یې شا
(۱۲مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاخـــــه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)

هیڅ له کبره نــــظر نه کاندي و خوار ته
ښایسته پـــه معنی زر درومي زردار ته
(۱۶۰ مخ)

مولوي بریالی وایي:

هدایت و نا اهلانو ته عبث
لارښوونه و ړندیانو ته عبث
(اهاړ - ۱۹مخ)

++++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) ځني جوړېږي. لکه: دوې سترگي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترگې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لویدیځی لهجې دغه ځانگړتیا مونده کېږي.

زمـــــا دوې سترگې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴مخ)

په کلیات خوشحال خټک کي يې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترګې ثبت دي. د نورو بدیلونه راوړل يې پر دې خبره باندي دليل کېدلای سي چي ګويا په هغو کي هم (دوې) سترګي دي.

یا:

دوې دې توري ســـــــترګي لکه دوې توري بلا
دوې دې توري وروځې لکه دوې توري تر ملا

دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په لومړی خطي نسخه کي په همدې شکل دئ خو په دوهمه او دریمه کي د (دوې) پر ځای (دوه) راغلی دئ.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رنا ورځ پـــــــــه عاشق شام کا

(۲۹مخ)

یو ځای يې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کي ویلي دي:

ذوالـــــفقار یې اژدها و دوې یې ژبې
چې د دین مخالفان يې وو خوراک

(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسي
هم دغـــــــــــــــــــــــــــــه دي چې حساب وشوخوبک

(۱۰۴مخ)

یا:

ځینې یـــــــــــوه کا ځینې دوې درې کا
پـــــــــــــه انځورونــــــــــوکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کـــــــــــــــــــــــــړي
چي سود يې نه وي یاری يې پرې کا

(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه ژړا کـې دي دوې سترګې
دوه رودونـــــــــــــــــــــــــــــه کا ذاهب
(کـلـيـات – ۳۹مـخ)

پـه "در او مرجان" (۱۳مـخ)، د عبدالـحـمـيـد ديـوان (۴۲ مـخ) کـې د (دوې سترګې) پـر ځـای (دواړه سترګې) او د عبدالـحـمـيـد مـومـنـد ديـوان (۴۸مـخ) کـې بـيـا (دوې سترګې) ثـبـت دي. دلـتـه مـا تـه نـه مـعـلـومـېږي چـې دغه "دوې" بـه د کـلـيـات د تـرتـيـبـونـکـي اراده وي او کـه د حـمـيـد خـپـل ويـنـګ.

مـيـرزا خـان انـصـاري ويـلـي دي:
ديـن دنـيـا دي پـه مـثـال سره دوې خـويـنـدي
چي يـوه يـې پـه عقد کـښې بـلـه طلاقـه
(۱۶۸مـخ)

يـا:
دوې وروځـي تـکـي تـوري
پـرې دپـاسـه وسـمـه کـړې
(۱۷۵مـخ)

يـا:
د مـشـرک آيـيـنـه يـوه، مـخـونـه دوه شـوه
د عـارف سـتـرګـې هم دوې نـه دي دوبـيـنـي
(۲۴۵مـخ)

مـيـرزاحـنـان بـارکـزي ويـلـي دي :
پـه کـثـرت داسـبـاب نـه شي مـطـلـبـونـه
پـه دووژبـودوې خـبـرې نـه کـړي مـار
(۵۸مـخ)

هـغـه غـزل چـې دابـيـت پـکـښې راغـلـی دئ، دکـوټـې بـلـوچـسـتـان پـه چـاپ کـې نـسـتـه . ددغه چـاپ پـه ۲۶۶مـخ کـې دشـاغـلـي سـعـيـدګـوهـرپـه قـلـم دهـغـوغـزلـويـادونـه سـوې ده چـې زمـا(هـوتـک) پـه واسـطـه دتـرتـيـب سـوې ديـوان پـه لـومـړي چـاپ کـې نـه دي راغـلـي خـودذې خـبـرې يـادونـه ځـنـې پـاتـه سـوې ده چـې داغـزلـه بـيـاددوی لـه خـواپـه تـرتـيـب سـوي ديـوان کـې نـسـتـه . د کـابـل دپـښـتـوټـولـنـې چـاپ بـيـاداغـزل لـري،خـودغـه بـيـت پـکـښې نـسـتـه . زمـا(هـوتـک) پـه لاس دتـرتـيـب سـوي ديـوان پـه دواړوچـاپـوکـي داغـزل خـونـدي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب هم په ليكلارښود (۲۳۳مخ) كي "دوې ښځې" كره او "دوه ښځې" ناكره بللي دي. د كابل پر مطبوعاتو باندي واكمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر يې ډنگوي او دى هم دا سرغړونه جدي نه نيسي!

د خوشحال خان په كليات كي د عدد په ارتباط پر يوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېديځه لهجه كي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اويا) د (دواويا) په شكل ويل كېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو كي هم (دواويا) ليكل سوى دئ، خو د چاپي متن ترتيبوونكو له هغه څخه (دوه اويا) جوړ كړى، مگر كور يې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواويا) خبره يې په حاشيه كي پته كړې نه ده. بيت دا دئ:

يو يې اصل سره، دوه اويا مذهبه
خدايه څه بني ادم فريق فريق شو
(۱۸۷مخ)

يا:

چې مې وليدې څو خولې، همره خبرې
راڅرگند شول واړه دوه اويا گروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دريمه او څلورمه) دا عدد بيا د (دواويا) په شكل ثبت دئ.

رحمان بابا د "دوه دېرش" پر ځاى "دودېرش" كاروي:

زړه مي تراشي د بـــــنو پــــــــــــه تېره نوك
ماتوي مي دودېرش غاښ واړه په سوك
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان ختك په دې لاندي بيت كي چي د "دوشپېته" پر ځاى "دوه شپېته" راغلى دئ، د مرتب ناسمه لوستنه بايد وگڼل سي.

دوه شپيته كاله دې لاړ عــــمر په لهو
عبادت دې په عادت نيكي په سهو
(۴۹۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب لیکي، چي د خوشحال خان په کلام کي "اووه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې کښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۳۷ مخ) تر کمه ځایه چي ما ته معلومه ده، په ختیځه لهجه کي "اووه ویشت" عدد د" وه ویشت" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کي "څلیریشت" د کندهارۍ لهجې "څلیرویشت" ته بیخي نزدې دئ:

یو لک څلیریشت زره کم و زیات پیغمبران دي
کل واړه مــــــــــــدام دي ثناخوان د محمّد ◄

+++++++++++++++++++

۲، ۲، ۵: ښځینه (تأنیثه) هې او د هغې د جمع قاعده:

په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي هغه ښځینه کلمې چي فشار یې پر وروستۍ څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چي څوک په کلاسیک ادب کي دا قاعده وګوري، د پېښوریانو خبره، ایکي یوه استثنا لاهم نه سي پکښې پیدا کولای. مثالونه یې:

منه - منې
خښته - خښتي

حمید مومند وایي:

چې زغمم ستاد رقیب بدي فتنې زه
یاره کله یم دا هسې بې کینې زه
(کلیات - ۲۱۹مخ)

د دې غزل نوري قافیې (ینې، سینې، نینې، پښتنې، ستنې، ادینې، مدینې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ څپه دئ.

اشرف خان هجري وایي:

د دنیا خونه د باد په مخ ایرې دي
پاینده چارې هورې دا مسخرې دي
(۴۷۶مخ)

نوري قافیې یې (خورې، دیرې، څهرې، تېرې، اسرې، منارې، هورې، پېرې، سپېرې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورې) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي يې پر لومړی څپه وي[۸].

+++++++++++++++++

۲ ،۲،۶: د فعل په ګردان کي د مصدري لام ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د ګردان په وخت کي د مصدر وروستی لام ساتي او يايې غبرګوي. لکه راغللم، ورغلله، غوزار سولم،...

زموږ ليکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره ګڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرګ لام قاعده پاللې ده.

راغللم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسي غـــــوارم بخارا
(۷مخ)

يا:

په درتللو يې شـــــــــــــړې
پـــــــــــه تلو يې بولې
چې يې نه پريږدې په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

يا:

ښه چي راغللې په غېږ کې
بيا مې لرې د زړه زنګ دی
(۳۱۵مخ)

يوړله (يووړه):

خوشحال وايي:

هغه يووړله له ځـــــــــــــــانه، دا فاني دنيا اې ځوانه!
چي يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چي يې ونغښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (يووړه) د (يووړله) پر ځای ويل کېږي.

شوله (شوه):

---

[۸] دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه" ۱۱۱ ـ ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
عارفانوته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شيرينه تر ګني ده
(۲۵۶مخ)

په فراقنامه کي هم دا قاعده مونده سو:
دا خبره له استاده
په دا ځای شوله رايادده
(۶۳مخ)

(شوله) په نورو لهجو کي (شوه) ويل کېږي خو خوشحال خان د لوېديځي لهجې په شان راوړې ده.

حميد مومند ويلي دي:
هنګامه د جنون هسې شوله ګرمه
چې دانش يې دم واهه نه شو له شرمه
(۳۵۸مخ)

کړله (کړه):

کامګار ختک وايي:
په پوښتنه زماراغلې
که دې لار کړله غلطه
(ديوان ۴۹مخ)

وروستی نيم بيتی که له ختيځي لهجې سره سم وويل سي بايد (که دې لاره کړه غلطه) وي.

++++++++++++++++++++++++

۲، ۲، ۷: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کي د (وې) په شکل استعمالېږي.

خوشحال خان ختک يې د (وای) په شکل راوړي.
څه ګنده عالم دی مه يې دود وای مه يې رسم
وړی په ځای پرېږدي و مړو وته صلا کا
(۲۸مخ)

يا:
که دې زلفې نه وای تارتار
مابه نه ژړل زار زار
(۶۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
بدرگه که محبت راسره نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل څوک
(۱۰۴مخ)
یا:
تروه ترخه که نه وای د خوږو قدر به نه وای
سکه ځکه جدايي شوه اشنايي سره واجبه
(۱۹۱مخ)
"دخوشحال رباعيات"په ځینو ځایو(۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کي (وی) کښلی خو په ۱۴۷مخ کي يې بيا (وای) ليکلی دئ.
مرګ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عمرپه غم کښې پريشانی وای
د شو شو جونو ديدن دپاره
یا سل یا دوه سو کاله ځوانی وای
(رباعيات ـــ ۱۴۷مخ)
رحمان بابا يې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.
د هجري په ديوان کي ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای ليکل سوی دئ:
روښاني ميرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵مخ)
خو د عبدالقادر په کلام کي بيا "وای" ډير په سترګه کېږي.
یا وحوش وای یا طيور یا بل اشيا وای
کشکې زه نه وای پيدا بني آدم
یا مې مرګ د هلکوالي وای چې خلاص وای
وه مي نه ليدای دا همومره ډير الم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۶مخ)

حمید مومند ویلي دي:

وران به وای جهان له بې نیاوی که بادشاهانو

کړای د ستا په څېر دا هـــــــــــــــــــــــــومره کبر و تغافل

(کلیات- ۱۳۴مخ)

د حمید مومند په کلیات کې د (وای) پر ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:

د زړه زخـــــــــــــــــــــــــــــم وم وژلی نهایت

که مې نه وې تر خولې شوی سرایت

(۱۵مخ)

دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلی دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید خپل وینگ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.

میرزاخان وایي:

که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی

یو زمــــــــــــــــــــان به بې دیدنه نه پایېدم

(۸۲مخ)

یا:

که مقصود یې د خپل مخ نندراره نه وای

د انسان جامـــــــــــــــه یې څه لره کړه سازه

(۱۴۳مخ)

کامگار ختک وایي:

یا مې مینه په یار نه وای

یا مې یار ستمگار نه وای

(۱۵۴مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :

نسب نه دئ شرط په مینه کې که وای

دمحمودمینه به نه وه له ایاز

(۶۷مخ)

د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بریالي کندهاري ویلي دي:

د طلب نغده چې وړي په ناکامی کې

بالکل مـــــــــــــه وای د دې دهر د بازار مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اهاړ ۲۶مخ)

معصوم هوتک ویلي دي:

که د میني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي
لا دمخه بې سوځلي وای قلم و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وایي:

هیڅ سزا یې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای
توري زلفې ستا وای چې دایم د زړونو غلا کا

(۲۹مخ)

دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، .... خو ځای ځای د دېوان له ترتیبوونکي څخه د لیکدود تجانس ګډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دئ "که واړه سره یو ځای په یوه اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، ...".

په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر ځای "واست" ویل کېږي.

د (وای، واست، یاست) شکلونه په لویدیځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په نورو لهجو کي یې پر ځای (وی، وې، یی) کاریږي. د کلاسیک ادب استعمال یې لویدیځ ګرددود ته ورته دئ.

پوهاند دوکتور زیار صاحب د (واست، یاست) شکل د (استئ،یاستئ) په وړاندي معیاري ګڼي. (وګ: لیکلارښود - ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

۲، ۲،۸: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضمیرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضمیرونه له کندهارۍ لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زیارصاحب وایي چې دا ضمیرونه د ختېکو په اوسنۍ لهجه کي (دتا، دما، دموږ، دتاسي) ویل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) يوه څپه ويل کېږي او خوشحال يې هم يوه څپه وايي. په ختيځه لهجه کي (زما) دوې څپې (زَما) ويل کېږي، (ستا) د (دَتا) په شکل دوې څپې او (زموږ) د (زَمونږ) په بڼه دوې څپې ويل کېږي.

د رحمان باباپه ديوان کي (ځما) دوې څپې دئ:

ګوره هسې کردګار دی رب ځما
چې صاحب د کل اختيار دی رب ځما

د کندهار په لهجه کي چي د (ځما) ضمير د دوو څپو وينګ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زُما) په شکل تلفظ کوي يعني لومړي توري ته يې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړپه يوه بيت کي د(زما) يوڅپيزاودوه څپيز شکلونه دواړه راوړي دي :

زمادحسن څراغ ګل شو"شمس الدينه"
اي زُمادزړه پتنګه څه وې څه شـــــــــوې؟

په (ليکلارښود – ۵۳ مخ) کي د (زما، زموږ) ضميرو دوه څپيز وينګ په دې دليل معياري ګڼل سوی دئ، چي ويونکي يې زيات دي خو پر ځنګ يې دا فتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) درې څپيز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې عجيبې فتوا په سِر پوه نه سوم[٩].

---

[٩] کله کله ليدل کېږي، چي ځيني ليکوال د خپلي خوښي لهجې د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهني د مجوِز موندلو په خاطر پرنسيبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي يوه لهجه د معياري په توګه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهني له پرنسيبو څخه په بې پرنسيبۍ سره استفاده کوي. د مثال په توګه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده ګۍ، سپما، اسانۍ او روانۍ، بلاغت، لرغونوالي) پرنسيبونه مني. خو له هر يوه څخه په هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوښي لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوښی لهجې ګټه په لرغونوالي کي وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو کي بيا ری نه وهي؛ که يې فايده په ډېروالي کي وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، روانۍ، ساده ګۍ او باقاعده توب باندي چليپا کاږي؛ که يې مفاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++++++

۲، ۲، ۹: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کاروي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

يا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وايي وايه بيا دې زړه په ځـــــــــه ولاړ
(۷۳مخ)

يا:

ما ليدې په دا چشمانـــــــــو، ورانې مېنې د شاهانو
يکباره ورځنې ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته
(۱۹۷مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايـــــان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته يې شا کړه
جدا له مـــــــــــا نه په يوه نان وو
(رباعيات - ۳۶مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبري تاييد کوي او ليکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېرکاروي، بې له دې چې د خپل کرلاني گړدود له مخې ورته له وېلاړسره ټکر ورکړي"

په سپما کي وو، بيا دا نور ټول پرنسيبونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دئ او نه هم عملي. پرنسيبونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخي درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وګ : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ). د ده په دیوان کې که ځای ځای لوستونکی له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدین کاکړپه دیوان کې هم
د (ولاړل) پرځای (لاړشول) اچول سوي دي چي په هیڅ ډول یې دشمس الدین کاکړخپله ژبه نسو بللای.

دخوښی دهوس خلق له ما لاړشول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل یې :

دخوښی دهوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق

++++++++++++++++++

۲، ۲، ۱۰: (Metathese) اوړون :

په پښتو کې د ځینو لغتو توري سره اوړي. دې عملیې ته په ژبپوهنه کې (Metathese) وایي. لکه (روږ) او (ورږ)، (اروېدل) او (اورېدل)، (ازانګه) او (انګازه)، ....

د کندهار په لهجه کې تر موږ یو نسل وړاندې (روږ) او (اروېدل) په ویلو او کښلو دواړو کې باب ول خو اوس دا د لغتونه د (ورږ) او (اورېدل) په شکل ویل کېږي. (ازانګه) اوس هم دخلکوپه خولوکې جاري ده . شمس الدین کاکړيې داسي راوړي :

لکه غردخپله درده ازانګه کړم
داسي زجرمي دلبره له تا وخوړ
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کې د لوېدیځې لهجې دغه ځانګړتیا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کې د (ورږ) استعمال هم زیات سته. په ارمغان خوشحال کې خو هر ځای (ورږ) راغلې ده. له چاپي دیوانو څخه د دې خبري سپینېدل ګران دي، چي دا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.
د میرزاخان انصاري په چاپي دېوان کې (ورځ) تر (روځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ یې نوراني په خپل جمال کړ
شپه یې هم د دوو زلـــــــــــــــفودواج
(۶۵ مخ)
یا:
د جمال جلوه یې زیاتـــــــه ده له روځې
بیا د تورو زلفو زېب یې توره شپه در
(۷۰مخ)
خو کله چې مې د چاپي دېوان هغه ځایونه چې (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوي ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کې د (ورځ) پر ځای (روځ) لیکل سوې ده. د میرزاخان انصاري د دېوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کې خطاطي سوې ده.
کندهاری شاعرشمس الدین کاکړد(روځ) شکل کاروي :
روڼاروځ پرمابې یاره توره شپه ده
د اتاریکه شپه به کله شي سحربیا
(۳۴مخ)

اروېدل :

یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې پــــــــــــــــــه دواړو اروېدنه د اواز کا
(د خوشحال خټک کلیات - ۱ مخ)
د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چې په "ارمغان خوشحال" کې دغه لغت "اورېدنه" دئ.
د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو ګویا هورې هم "اروېدنه" ثبت دئ.
یا:
که کاته دي که لیده که اروېده دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د ښــــــــــــو يـارانـو واړه دی شفـا[۱۰]
(۹مـخ)
يـا :
دا چيستـان د يـار د شونډو راتـه حل شو
اروېـده شو يـو ځای نـقل هم شراب[۱۱]
(۳۴ مـخ)
يـا :
تـيـارېږه وخت د کـوچ راغی خـوشحالـه
پـه هر لــــــــــــوري نـارې اروې د جرس[۱۲]
(۸۴ مـخ)
يـا :
چې د کښلـيو پـه لـيدل نـه وي محظوظ
د ســــرود پـه اروېدل نـه وي محظوظ[۱۳]
(۹۲ مـخ)
يـا :
مست يم، مـی پـرست يم، رنـدي کړمـه، کړمـه، کړم
واوره محتسبـه! بـاده خــــــــــورمـه، خـورمـه، خـورم
(۱۴۸ مـخ)

د (واوره) کـلمې تـه يې پـه حاشيـه کې کښلـي دي "قـلمی نـسخې: واروه". گـويـا دا تـبديل د چاپـی ديـوان د تـرتـيبوونـکو لـه خـوا پـېښ سوی دئ.

يـا :
د بـهلــــــــول او د شيـرشاه خبـرې اورم
چې پـه هنـد کې پـښتـانـه وو بـادشاهـان
(۱۵۴ مـخ)

---

[۱۰] [۱۱] د خوشحال خان خټک کليات (۲۵مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳۳مخ) کي په ترتيب سره "آوريده شو" او"اوريده شو" راغلی دئ خو په مرغ
لري (۳۹مخ) کي "اروېده شو" ثبت دئ.

[۱۲] پـه "مـرغلري - ۱۶۰مـخ" او د خوشحال خان خټک کـليات (۵۷مـخ) کـي هم "اروې" راغلـی دئ خو پـه ارمغـان خوشحال (۴۰۳مـخ) کـي " آورې" ثـبت دئ.

[۱۳] په "مرغلري" کي (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کليات (۶۲مخ) کي هم "اروېدل" دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کي بيا "آوريدل" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اورم) تـه یـې پـه حـاشیـه کـي کـښلـي دي "قـلـمي: اروم"[۱٤].

زه نـه پـوهېږم چي مـوږ ولـي د "اروېـدل" شکل لـه کلاسیک قـدامت او پـه لـوېـدیـځه لـهجه کـي لـه استعمـال سره سره لـه لـیکـني ایستلـی دئ پـه داسي حـال کـي چي د "اروېـدل" شکل پـه استعمـال سره بـه مـو لـه "اورېـدل = بـاریـدن" سره شکلـي الـتبـاس هم ورک کـړی وای.

پـه دستـارنـامـه (د پـېښور چـاپ) کـي هر چـیري د "اروېـدل" شکل خونـدي سوی دئ. لـکـه:

"... دا چـه دِ واروېـدلـی، د خروار مُشت هم نـه دی". (۲۰مـخ)

پـه فـراقـنـامـه (۲۳مـخ) کـي هم "اروېـده" لـیکل سوی دئ.

اروېـده پـه دواړو غوږو

هـــــــم پـه تـا اروويي زړه

پـه سواتـنـامـه (۲۰ مـخ) کـي لـولـو:

پـښتـانـه واړه نـادان د جـــــــــــهـل

کـان دي

کـه یـې واروې یـوسفـزیـه پـه بـل کـان دي[۱٥]

(۲۰مـخ، د کـابـل چـاپ)

اشرف خان هجري ویـلـي دي:

نـصیحت د نـاصح نـه اروې ســـــرکشه

پـه مـحسنو پـسې ځې خپـلـه رضاکـړې

(۲۰۳ مـخ)

دغه راز د هجري دیـوان ۲۰۸، ۲۵۳، ۳۰۹ مـخونـه، ...

عبـدالـقـادرخـان وایـي:

---

[۱٤] په کندهار چاپ "مرغلري" (۲۵۱مخ) کي هم "اروم" ثبت دي خو په ارمغان خوشحال (۴۶۰مخ) او د خوشحال ختک کلیات (۹۶مخ) کي بیا "اورم" لیکل سوی دئ.

[۱٥] پـه ارمـغـان خوشحـال کـي دا دوهم نـیم بـیـتی داسي دئ:

"کـه یـې واورې یـوسفـزیـه پـه بـل شان دي"

(۱۰۲۲ مـخ)

او د خوشحـال خـان ختـک کـلـیـات کـي بـیـا بـل راز ثـبـت دئ:

"کـه دې واورېـد د یـوسف دا پـه بـل شان دي"

(۹۲۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې لـه کـبـره یـې سم نـه ویـل و چا تـه
اوس کــــــــړې خبرې آروي لـه هر چا
(۳۳مخ)
دغه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونـه، ...
د حمید مومندپـه کـلیات کـې ځای ځای "اروي" د کاتب یا مرتب لـه چپاوه خونـدي پـاتـه سوی دئ.
ستور د سر پـه سترګو غوږ اروي هم ویـنـي
سترګې غـــــــــــــــــــوږ بـویـه د زړه بـیـنـا شنوا
(کـلـیات - ۱۱مخ)
د میرزاخان انصاري پـه دیوان کـې د "اورېـدل" شکل عام دئ خو ځای ځای "اروېـدل" هم پـه سترګـه کـېږي:
کم دلیل عالم یـې نـه اروي لـه لـیري
د خپل راز خــــــــبري واړه د مقرون کا
(۲۶ مـخ)
یـا :
"مـیـرزا" واروه اوازونـه
واړه دا وایـي یک لـخته
(۱۱۲ مـخ)
د کـنـدهار نـقـاد شاعر مـرحوم حاجي ولـي مـحمدمـخلص ویـلـي دي:
چې دي پـروت وو د بـابـا د ســـــــــــــــخا ږوږ
هم د ډېـر ښه ســـــــــــــــــــــــــــرېـتوب و حیا ږوږ
تـا بـه څه رنـګ بــــــــــــــولي زوی د هغه پلار
چې لـه هیڅ بـابـه څوک نـه اروي ستا ږوږ
(۱۷۰ مـخ)
د دي قـاعدي پـه مـثالـو کـې (چکښو) او (څښکو) هم راتلای سي. چکښو یـا څکښو یـې د کندهار تـلفظ دئ او پـه ځینو لـهجو کـې (څاښکو، څښکو) ویـل کـېږي. حمید مومـند وایـي:
داپـه کـبرلـېچن کسي بـه دي روغ شي
کـه څاښکوکړي دخوبـانـوخاکـپای
(۲۶۰مخ)
+++++++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي (الفونه):

د پښتو په لویدیځه لهجه کي د ځینو هغو کلماتو په سر کي الف زیاتیږي چي په (و) یا (ی) باندي پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال خان په کلام کي له ځینواستثناوو سره سره بیا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه یې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کي دا کلمه (اوبال) ویله کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه لره، اوبال بې را په غاړه سي".

په کلاسیک ادب کي یې ما په همدې شکل مثال د میرزاخان انصاري په دیوان کي موندلی دئ :

له اوبالــــــــــه نه ویریږي
خونریزي یې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کي هم "لاوبال نه ویریږی" لیکل سوی دئ.

خو په ارمغان خوشحال کي او د کندهار چاپ "مرغلري" کي بیا د "وبال" شکل راغلی دئ.

حق ناحق یې چي څوک راشي په منګل کښې
خــــــــــواروي یې غــــــــــــم
یې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲مخ)

رحمان بابا یې هم (وبال) لیکي (وګ : د دیوان ۱۰۶مخ)

اوجاړه:

دا لغت په لویدیځه لهجه کي په همدې شکل ویل کېږي. د کندهار مېرمني وایي "خپله مي اوجاړه، زه د بل پر در ولاړه". یا وایي: "دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاړه اوجاړي ده پکښې". یعني ولي داسي بې نظمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).

په نورو لهجو کي د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلی دئ.

خوشحال خان يې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.

ما وې کلی ميشت دی، چې په کلي باندې راغلم
تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده اوجاړه
(۲۶۳ مخ)

په گلشن روه کي هم (اوجاړه) دئ (۲۹ مخ).

دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کي لولو:

د دادخواهو زر آهونه
لور په لور اوجاړ ملکونه

هجري وايي:

چي اميد په ډاډ د عمر کوې لواړه
ته به څو پايې زنده په دا اوجاړه
(۴۴۹ مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په طلب يې د دنيا ودانی پرېږده
لېونيو غوندي گرزه په اوجاړه
(۱۹۳ مخ)

دغه راز بل ځای يې ويلي دي:

څه عبدالقادره په خوله مينه مينه وايې
څو دي لا اوجاړه نه ده مېنه، نه دي مينه[۱۶]
(۲۴۱مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چي ننگ شرم دي له سترگو څخه ولاړ
دا منم کار به دي هيڅ نشي اوجاړ
ولي کور ودانول د بل په مال

---

[۱۶] دوهم نيم بيتی په کندهار چاپ (۷۹مخ) "څو دِ لا اوجاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱مخ) کي "څو د لا اوجاړه نه ده مينه، نه ده مينه" ثبت سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک بد گڼي د خور و لـــــــــــــور تر باړ
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کي همداسي ویل کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي یې د (وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي دېوانو کي هم (وودل) سوی دئ. په ځینو لیکنو کي (اوبدل) سوی هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پاړسیت) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دوړ یې و اودلو ته هوس کا
د زربفـــــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چي "... دا مسرۍ په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندي). دلته بیا د چاپي متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.

په گلشن روه کي اول نیم بیتی داسي دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بیا "چه هر ډُوړئې و اودو ته هوس کاندي" دئ.

یا:

د بخــــــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ویده، بیده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ، (مثالونه):

گوره بیا دې څه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لـــــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســــــــــــحر گټنه ډیره تر هر څه ده
ځنې ځنې ورته ویښ ځنې اوده کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۴۸ مخ)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لویدیځه لهجه کي (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کي یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماړه تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وږي ته حلوا ده اوربشینه
(۲۷۸ مخ)

یا:

ډوډۍ غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لوږی خوږه لګینه
موږ د نباتو حلوا ته نه ګوری
هوښیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات – ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو په لذت به نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزګار وي په اوربشې
(۴۶۷ مخ)

یا:

چې اوربشي کري، کله غنم ریبي
پته نه ده څه کري هغه اخلې
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه – ۵۲ مخ کي راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مړاوه شي".

خان په سواتنامه کي ویلي دي:

هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تر اوربشولا ارزان دی
(۴۵ مخ)

عبدالقادر خان خټک وایي:

قوت خو هومره چي قوت ځني حاصل شي
که په توک یې د اوربشو که غنمین کا
(۲۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان بابا وايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ مخ)

حميد وايي:

چي کرلې دې اوربشې د عمل دي
بيا به نه مــــــــــومې غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

ډېر به ما غوندې په عقل تېروبېر کړې
چي وربل دې تېروبېر درڅــــــــه شته
(۲۶۵ مخ)

يا:

دلربا، خوبــــــــــــا اوربل دې تيروبېر دی
هر هر تار يې د عاشق تر زړه چاپېر دی
(۳۲۵ مخ)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دی
(۳۳۲ مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي وربل دی
مخ مي دي وليده لکه اوربل دی
هم تور لوګی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قادر خان وايي:

که طالع د عاشقانو توري نه وي
تور اوربل يې په مخ ولي تار په تار شو
(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام کي مي يو ځای (وربوز) وموند.

و مغل ته به خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
(سواتنامه - ۱۵مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د لوېديځ ګړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره بېله ده.

اورسی:

په پارسي يې (اُرسی) بولي. په ظفراللغات کي يې په (آئينه) معناکړی دئ. خو په کندهار کي اورسی يو راز دروازې وې چي د پورته کېدلو او کښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوی وو او د اړتيا په وخت کي (خوني ته د رڼا او هوا د راتلو له پاره) يې پلې پورته کېدلې او کښته کېدلې.

هجري وايي:

په اُرسی[۱۷] به ثاني بدر هويدا شي
هر ساعت چي پرسيده د مخ آيات کا
(۲۷۰ مخ)

په نورولهجو کي (ورسی) ويله کېږي.

اورغوی:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کليات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

---

[۱۷] په چاپي متن کي: "په اُرسی که ثاني بدر هويدا شي" دئ چي ما ته سم نه ايسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وينګ او د لوېديځي لهجې تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه ګمراه دي
اپريدي دي تر ګــــــــــــــمراهو لا ګمراه
(۲۹۸ مخ)

اورمېړ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شی - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورميږ پريوته...".
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چې يې لاس زما امېل د اورميږه کړه
له نشاطـــــــــه مي د سترګو ذُر نثار وه
(۴۵۵ مخ)

د هجري په دېوان کي (ورمېږ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورنی:

د اورني کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اوني) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي (ونی) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای ځای يې (اونی) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانګو او د اورني وو
په مــــــــــــــــرغيې هيڅ نظر نه و د ده
(۲۶۷ مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه لاطفل د اورنـي يـې
کـه دې ړيـره کـربـلا ده
(۲۷۷ مـخ)
پـه چـاپـي نـسخـو کـي (اونـی) دئ.
حميد مـومـنـديـې هم (اورنـی) وايـي:
کـه هر څو مـې لـکـه وورکـی د پـرهـېز پـه اورنـي بـلـدېښ
تـپـنـد زړه راڅخه تـرکـــــــــو عـاقـبت ځـان تـه راکـېښ
(کـلـيـات – ۱۰۱ مـخ)

اوريـځ:

حميد وايـي:
د مـــــــــخ پـتـې ښکـلـي حسن کـشش ډېـر کـا
ولـې تـاب وي د اوريـځې د آفـتـاب سخت
(۴۷ مـخ)
بـل ځـای :
لا کـه مـخ لـه خـال وخطه آب وتـاب ډېـر
ولـې تـاب وي د اوريـځې دآفـتـاب ډېـر
(کـلـيـات – ۷۶ مـخ)
د کـنـدهـار پـه لـهجه کـي (اوريـځ) ويـل کـېږي او پـه نـورو لـهجو کـي (وريـځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اوريـدل:

د پـښتـو پـه نـورو لـهجو کـي (اورېـدل = بـاريـدن) د (ووريـدل) پـه شکـل ويـل کـېږي.
رحمان بـابـا وايـي:
کـه همه عـــــــــــــمر بـاران وربـانـدې ووري
لا ګـرمـي يـې پـه صورت کـښي د آفـتـاب وي
(۱۰۸ مـخ)
د پـروفـيسر عبدالـمجيد افـغـانـي پـه چـاپ (۷۶مـخ) کـي د لـومړي نـيم بـيـتـي (ووري) د (اوري) پـه شکـل ثـبـت دئ.
د لـويـديـځي لـهجې تـلـفـظ يـې (اوريـدل) دئ.
خـوشحال خان دواړه شکـلـه راوړي دي.
ستـا د مـهر بـاران نـه ووري چـې شيـن شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مــــــــــــــــا په زړه کرلی ستا د مینې کر
دی
(۳۱۶ مخ)
په گلشن روه کي د خوشحال خان خټک د
کلام په (۳۴ مخ) کي "ستا د مهر باران نه
اوري چه شین شي" لیکل سوی دئ او همدا یې د
خوشحال خان خپل تلفظ باید وي ځکه د میجر
راورټي له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ
یو انتخابول مطرح نه وه.
یا:
په لاتقنطوا تکیه ده
که نه،اور ووري تور تم دی
(۳۴۲ مخ)
په رباعیاتو کي هم (ووري) راغلی دئ
(۱۹۵ مخ).
ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو
لاسوهنه ښکاري (والله اعلم).

اوړکی:

هجري وایي:
عــــارفان دي له نېستی هستی ویزار دي
لکه اوړکي ترخه گوټ کا په شودو کښې
(۶۵ مخ)
دغه راز ۳۵۴مخ، ۴۳۲ مخ.
د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي
میجر راورټي په گلشن روه (۲۶ مخ) کي راوړې
ده، (ووړ = کوچنی) د (اوړ) په شکل ثبت
دئ:
عاشقي به دِ اسمان غندِ سر لوړ کا
که مجنون غندِ هر څو په صورت اوړ ئي
(بیت د گلشن روه په لیکدود دئ)

اوړی:

اوړی د (دوبی = تابستان) معادل لغت
دئ. د کندهار د لهجې تلفظ یې همداسي دئ خو
په نورو لهجو کي (ووړی) تلفظ کېږي. خوشحال
خان یې هم (اوړی) کاږي.
په دا باغ کي یــــــــــــــــوه ونه،
تل تازه تره برخنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ مخ)

دغه راز په سواتنامه کي داسي راغلي دي:

تر کابل نه یې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هـــــوا ترخه د ده خوږه ده
(۴ مخ)

حمید وایي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی یو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــروه ژمی اوړی
(کلیات – ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

گه اوره، بریښنا، تناچي باران ووري
گهـ (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کی ویلي دي:

"مثلاً اوسپنه پیدا ده چه توره شی- که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمیږ پریوته...".
(دستارنامه – ۲۸ مخ)

رحمان باباوایي:

نصیحت د ناصحانـــــــــو اثر نه کا
د سړې اوسپني خوشي ټکول دي
(۹۵ مخ)

اوسپنه په ځینو لهجوکي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار ختک په دېوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی یم:

په کې نه مومم د صبر یو بڅری
که د وسپنې سینه کړم ، زړه له سنگه
(۱۲۱ مخ)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم، چي کامگارختک خو "ومه شه، ونه لید، ..." لا د"اومه شه، اونه لید" په شکل کاږي. له دې کارېدني سره سره د کلاسیک ادب مثالونه یې ټول د لوېدیځي لهجې له وینگ سره برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصيفي شکل کي "اوسپرين" ليکي :
د زړه مست لره د زلفو زنځير بويه
په اوسپرين زنځير دا مست تړلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجه :

دا لغت هم له لوېديځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ويل کېږي. خوشحال خان يې هم له الف سره يو ځای ليکي.
بيا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راڅرګنده شوه سره کړې خوله په پانو
(۱۸۰ مخ)
بل ځای:
له کوره لوته واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه يې وړي که زر شته
(۲۵۹ مخ)
يا :
له ځوانمرده هومره غواړه چې د زيست شي
د نامرد خو نه همه واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)
دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:
"... غليم نفاق شمارلی بويه، چي دا هسې وخت اولجه دی".
په ارمغان خوشحال کي زياتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله يې "اُلجه" هم ليکي (۱۸، ۲۰ مخونه)
هجري ويلي دي:
اُلجه مال له ترکه چا ګټلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فرياد دی
(۱۹۹ مخ)
ميرزاخان ويلي دي:
دا حضور زمان اولجه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبال پرېږده کــــــړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسئ (هوسئ):

د کامګارختک د دېوان د الف ردیف په لومړی نیمګړې غزله کي د پنځم نیمګړي بیت په دوهم نیم بیتي کي د (اوسی = هوسئ) له سرڅخه الف ایسته سوی دئ او "وسئ" ځیني جوړه سوې ده. دی وایي:

"د وسی مشک یې پیدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامګارختک د خوشحال خان ختک کړوسی دئ . که د "وسئ" دغه راز وینګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا څوک ویلای سي، چي دغه وخت د اوسنی ختیځي لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته یې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کي (ولس) ویل کېږي او مشتقات یې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ...

خوشحال خان یې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبیله واړه
ګرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا:

په ښادي ســـــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال ختک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

یو ځای مي د (ولس) په شکل هم په سترګه سو:

د ختک ولس پــــــــــــه ننګه نه پوهېږي
کار یې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بیت ته یې په حاشیه کي کښلی دي، چی په "دویمه او دریمه" خطی نسخه کي (اولس) ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:
"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د واړو گنجايش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".
د خوشحال کړوسی کامگارختک وايي:
د آشنا په عشق کې هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولکّه) ورته وايی. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:
په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښې وه، پلار يې د يوې اولکې څښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه...".
(۲۰۸ مخ)
د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې اولکه ولاړه

ايږ:

په کندهار کي يې (ايږ) بولي. په ختيځو لهجو کي (يږ) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري ديوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي ديوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په رديف کي راوړې ده، چي نوري قافيې يې (خيږي، کيږي، لويږي،...) دي او ښرگنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده، چي (ایږ) یې د (ایږی) په شکل ثبت کړی دئ.

مګر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحیم وته تیار شـــــــوې لکه ایږی
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب تکی په (ایږ) یا په (ایږي) کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي دئ چي ګویا میرزاخان یې هم (ایږ) لیکی نه (یږ).

ایــنه :

په کندهاری لهجه کي اینه (جګر = lever) ته وایي او د تلفظ پر مهال یې فشار پر دوهمه څپه راځی. اینه د (جګر) په معنی په نورو لهجو کي (ینه) ویل کیږي او فشار یې هم پر لومړی څپه دئ.

خوشحال خان ختک یو ځای ویلي دي:

ستا له خویه نه مي خوږینه ده اینه
ځکه هسې وهم کاني په سینه
(مرغلري - ۳۴۲مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځای یې (ینه) هم راوړي ده:

د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

میرزاحنان بارکزي ویلي دي :

ستادمیني ګَرګ په هسي شان رنځورکړم
چي زهوب مي مدام وزي له ایني
(۱۸۱مخ)

بل ځای وایي :

تروریښمویي پسته هسي سینه ده
وبغل تې دزاهدخوږینه ده اینه
(۲۰۴مخ)

مولوي بریالی وایي:

چمبه ګل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي ګـــــــــوتي د منګول ناز
(اهاړ - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو قاعده دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د "اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامگار خان ختک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترگو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دیوان – ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دیوان – ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کي.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای یې (نه) ایښی دئ (وگ: معیاري پښتو – ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو کي (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کي د (څخه) استعمال ډېر په سترگه کېږي. داسي ځایونه هم ډېر دي چي د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر رواني باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خود یې ولیدل آفات
(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کي په پورتنیو مواردو کي (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دیوانو کي هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د حمید په دې بیت کي چي یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۵۰ مخ)
د دوهم نیم بیتي سمه بڼه باید داسي وي:
"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات مرتب یا بل چا به د نیم بیتي د وزن د پوره کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرگئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مګر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)
یا:
ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هـــــمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)
یا:
یو قـــــــــرین هسې پیدا نه شو راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منګول ښخه
(۲۰۶ مخ)
یا:
آئینې وته نــــــــظر کړه ګل به څه کړې
چې خپل مخ د ګل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)
دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخــــدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې ویاړي
(۱۴- مخ)
هجري وایي:
زړه عجب راڅخه ګُم شه نه یې مومم
بې ګُمانه به هـورې وي چي صنم دی
(۱۸۵- مخ)
رحمان بابا وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نظر يې زړه راښخه يووړ
خدای دي خير کا چي لا وکړي بل نظر بيا
(۱۷ مخ)

ميرزاخان وايي:
دغه نن ساعت درڅخه غنيمت دی
د پرون انديښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)

د کندهارلهجه د (څخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري. ملا محمد عيسی کندهاری د عمرجان صاحبزاده کيشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثيه کي وايي:
اوس يې بېلتون دئ له جهانه څخه
ولاړئ صاحب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)

پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کي د "څخه" د استعمال په ارتباط ليکي چي د خوشحال خان په کلام کي د دغه ضمير "بېځايه کارونو څرک ... هيڅ نه ليدل کېږي ... او دا چي (څخه) يې زياتره د (سره) هممانيز کارولې دی کومه نادوده نه بلل کېږي". پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معياري نه بولي او دليل داسي راوړي، چي "له نفې ويیکي (نه) سره گډون پېښوي". دغه راز د کندهاري گړدود "څه" هم معياري نه گڼي. دوی يې دليل نه دئ راوړئ خو غالباً به يې مراد له "څه = قدری (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمايرو پر ځای"له - سره" معادل معياري گڼي (وگ : د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه د پوهاندصاحب دغه پيشنهاد سوې قاعده له پخوا څخه په ټينگه تعقيبوم.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کي د (پر) پر ځای زياتره (په) راغلی دئ. پوهاند زيار صاحب هم دغي گډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو - ۷۸ مخ) او دا بيا د ختيځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهجواغېزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بېځايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلکي د کاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب دا خبره چي وايي " له کندهارى او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره ګړدودونه (په) او (پر) سره ګډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا کاروي، په بله وينا د دواړه (په) پاره پر ځاى کوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره کوي، ... "(۱۸).

دپوهاندصاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين کاکړيوبيت رااخلم چي د (په) او(پر) دکارولودپرښه مثال کېدلاى سي :
چي يې شرط تاړه په سرديارپرزلفو
مستوجـــــــــــــــــــــــــبه دکشتن شوزمادل
(۱۸مخ)

د (په) او (پر) په برخه کي ما (هوتک) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ ګڼه ۹ مخ) کي د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندي تبصره کړې وه او ليکلي مي وه، چي دلته د ظرف و مظروف په حکم (واښه په خوله) کره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل کتاب (ليکلارښود - ۳۲ مخ د۱۳۸۶ش چاپ) کي زما په جواب کي بيا پر خپله خبره ټينګار کړى دئ او خپل دلايل يې داسي ليکلي دي، چي: "... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅکله، په هيڅ ګړدود او متن کي بې (کي) سربله نه دى موندلى او بله دا چي دلته اړينه نه ده چي واښه دي کورټ او سکوت دننه په خوله کي ونيول شي، بلکي کېږي د چا خبره هسي يې اکت وشي ...". زه د دوى له دغو دلايلو سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" کره ګڼم. دلته

---

(۱۸) زيار، مجاوراحمد (دوکتور)، ويي پوهنه - ۴۷ مخ، کابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د دبري ليکه ده. دا خبره د ليکلارښو د په ۳۱مخ کي هم تاييدکړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي يې (په) له (کې) پرته ليدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي ويلي يې دي:

رستمان د صبر په دا په ځمکه؟
و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کليات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نيم بيتی سم نه دئ ثبت سوی.

يا:

که هر څو ورته نيوه په خوله واښه
لا يې ځــــان لکه لمبه راته گواښه
(کليات - ۳۷۴ مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ گړدود سره سم کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې په مثال کي "هر طبيب لره چې ويرشمه ناقص دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هـ ق مړ) ويلي دي:

چي چندڼ لره ورځي سر خو به بايلي
د اپي مارانو ځای د چندڼ سيوري

++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر - د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيتو کي که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرئ وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کي د خان شعر بې وزنه سوی دئ.

مثال يې:

څوک د وصل خبرې کاندي موږه
خوښ په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دي غزل کي هر نيم بيتی اته ځپې دئ. که (خبر) د (خبرې) په شکل وليکل سي، د نيم بيتي وزن يوه ځپه زياتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د ځپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دي غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما مـــــــــــــــو قدم ايښی
لکه مـــــــــزکه هسي پست يو
هغې خـــــــــــولي وته نظر کړه
هغه هسې نيست و هست يو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کي، خوشحال (ځپر) کلمه هم بې له (هـ) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې څخه (ځيره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې بېخونده کړی دئ. بيت دا دئ:

لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيرنه
کوز وجود برمنډ، په سر ځيره کښېږدي زرينه
(کليات -۲۵۴مخ، کابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)

دلته (ځيره = چهره، څهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (ځپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازاً د (خولی) معنا ورکوي. (ځپر) په نورو لهجو کي (ځپره) ويل کېږي.

+++++++++++++++++

۲،۲، ۱۵: د (ي) لنډون:

(ددي قاعدي له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيارصاحب کارکړې ده) دا قاعده په کندهاری لهجه کي ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه ــ ۹۴مخ) کي په تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال په کلام کي هم څېړم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترګې د سړي په چا خوږي شي
نه بې مـــــــــــــاته په اوبو شي د چا تنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۷مخ)
د (بې = به يې) قاعدې په پوهېدلو کې د پښتو د زياترو لهجو ويونکي مشکلات لري. همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کليات په (۱۳۲مخ، نوی چاپ) کې دا بيت له خپل اصلي حالته اړول سوی دئ او دوهمه مصرع يې "نه يې ماته په اوبو شي د چا تنده" ثبت کړې ده خو دې ته يې پام نه سوی دئ چې د لومړی مصرع (نه به) د دوهمي له (نه يې) سره د زماني په لحاظ تناقض لري او دا تناقض بيا د خوشحال له "سخنوری" سره سر نه خوري. خوشحال خان د دومره تيتې سويې شاعر نه وو، چې د يوه بيت دوې مصرع ګاني دې په دوو بېلوبېلو زمانو کې سره وتړي.

بل ځای وايي :

اشـــــرف خان به چرته بند وي
څه به کا څرنګ بې ژوند وي
(فراقنامه - ۳۱مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

کافران بې له هيبته مسلمان شي
مسلمان به په اسلام شي مفتخر
(۵۷مخ)

نهې = نهی يې:

خوشحال خان يو ځای ويلي دي:

واړه امـــــــــــر مې قبول دی
ترې توبه چې نهې نام دی
(۳۱۹ مخ)

دلته (نهې = نهی يې) ده. دا قاعده د کندهار په لهجه کې عامه ده.

يا :

په هر لورې = په هر لور يې:

په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه
په هـــــر لورې رسېدلې شرارې دي
(۳۸۱ مخ)

دلته "په هر لورې = په هر لور يې" دئ. دغه د قاعده د کندهار د لهجې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کي دوهم نیم بیتی "په هر لوري رسېدلي شراري دي" لیکلی دئ، چي سم نه دئ. په پورتني بیت کي "شراري" له "دا اور" سره تړلي دي یعني د "دا اور" شراري هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شراري دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغي قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کي یې کار کړې ده. که "په لوري رسېدلي شراري دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چي د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري
څــــــــه میږیه څې قوت وي
(۳۹۶ مخ)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیتی"څه مېږی څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چي د "څې = څه یې" په پوهېدلو کي مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیه" په "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیه" په ثبت کي د هغي نسخې لیکنه په پام کی نیولې چي د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوري مور که شــــــاپیر یه یې راوړي
(۴۷۱ مخ)

دلته (بوري مور که = بوره یې مور که) ده. که یې په بشپړه توګه ولیکئ د شعر وزن ته تاوان رسېږي.

پړې = پړ یې:

خوشحال خان ویلي دي:

چې مین شوې درست د یار په رضا درومه
اوس که خپله رضا کـــړې خوشحاله! پړې
(۴۷۱ مخ)

پړې = پړ یې (ملامت یې)

یا بل ځای وایي:

د عشق شــــورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان یې فیروزي ده په دا تور کې
(۴۷۷ مخ)

دلته (شورې = شور یې) دئ.

یا:

دې = دي یې:

خوشحال لیکي:

" ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په طالع په لاس کښیوزی - تجربه ئې هونبره چا کړې ده، چه پوست دِ (دې) تنګ وی، شادِ (دې) وبله ته نزدې وی، سترګې دِ (دې) غټې وی، سر دِ (دې) هسک او بې ګوشت وی ..."، (دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسینو کي (دې) ما په نقل قول کي ورزیات کړی دئ او په ټولو ځایو کي "دِ = دې = دي یې" معنا ورکوي. په دستارنامه کي دغه راز ځایونه نور هم سته (۶۱ ، ۱۰۶مخ).

نې = نه یې:

نه په تلــــه د جهان غم کړم
نې په راغله یم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي "نی: نه یې، اصل : نه په".

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې = که یې:

د سوات ملک چې پکې روغې حویلۍ دي
په هــــــــر کور کې ګلزارونه، سهیلۍ دي[۱۹]
(سواتنامه - ۵ مخ)

چې = چي یې:

حمیدوایي :
مخ به څنې کوږ کا اوس د ستاغوندې دلبره
خدای چې کــــــــــړوي له بدبختیه د چا ورځ
(کلیات ۶۱مخ)
دلته "چې" د "چي یې" وظیفه سر ته رسوي.

تیغونې = تېغونه یې:

هجري وایي:
هسې شنه تیغونې وزوول له زمکې
چې یې باغ کان د فولادو سر په سر که
(۱۱۷مخ)
په اصل کي "تیغونه ئې" دي چي په شعر کي یو سېلاب زیات کړی او سکته یې پکښې راوستلې ده.

ډکې = ډکی یې:

هجري ویلي دي:
چنبې زیږ ګلــــــونه وزوول له تنه
هر یو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي دنیم بیتي یوه څپه یې زیاته کړې ده اوشعریې عیبي کړی دئ. که یې دهجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی یې" لوستلی وای داعیب یې له منځه تئ .

رازې = راز یې

---

[۱۹] د خوشحال ختک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حویلۍ دي
په هــــــــر کور کې ګلعذارې سهیلی دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند ویلي دي:
دا چې ته په هسې رازې د رقیب
ځکه ورمــــــه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردونې = دردونه یې:

مولوي بریالی وایي:
هجر شوخ فراق یې شوخ دردونې شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي گفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۶: **یوه** (د مذکر له پاره):

په کندهاري گړدود کي (یوه) د (واو) په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کارېږي او د (واو) په زوَر (فتحه) سره د مونث له پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل، یوه نجلۍ راغلله). دا جملې په نورو لهجو کي (یو سړي راته وویل، یوه جنۍ راغله) ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هـــر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه لــــــــره یــــــــوه مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیتي لومړی "یوه" د (واو) په زوه ره کي او دوهم "یوه" د (واو) په زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار لــــــه رایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه که نه کا ســـــــزا به مومی
په دواړه کونه لــــه یوه خدایه
(رباعیات - ۸۶ مخ)
یوه : (د "واو" په زوره کي - د مذکر له پاره)
حمید وایي:
په یوه به دي هم سترګې خوږې نه شي
که نظر کــــــــــــــــــړې د دي دور په دا خلق
(کلیات - ۱۲۳ مخ)

+++++++++++++

۲،۲، ۱۷: یو (د مونث له پاره):
هجري وایي:
یو لقمه بې غـــــــــــمه نه لري د خورد
په څو رنګ نقش پیدا په یوه دم کا
(۴۰ مخ)
حمید وایي:
تر دا منځ یـــــــــــــــــو غزاله فتنه انګېز
لکه دی هسې شوخ چشمه بلاخېز
(۴۸۲ مخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۸: لمن:

په لویدیځه لهجه کي (لمن) په همدې شکل رواج ده او جنس یې د نورو لهجو په شان مونث دئ. په نورو لهجو کي یې د (لمنه) په شکل وایي. خوشحال خان دا لغت د (لمن) په بڼه زیات راوړی دئ.
که لاس مي رقیبان په تیره توره سره پرې کا
لمن به دې لا هـــــــم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)
یا:
لویه پیشکشي ده په وصال کې درته وایم
دُر یې په لـــــــــــــمن کې ورته ګــــــــــوره تلوه
(۲۹۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
په دا اورکې دې زما لمن ونه سوه
په هر لوري رسېدلي شرارې دي
(۳۸۱ مخ)
یا:
ګډ شم په ګلشن کې لمن ډکه کړم له ګلو
بیا بیخوده لاړ شم واړه ګل راڅخه تل شي
(۴۱۱ مخ)
یا:
د مرد چه نه وی لمن خیرنه
پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
که زر بلاوی اندوه دې نه کا
فرښتې به واړوی بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)
رحمان بابا وایي:
ما دې ستا لمن ته اچولی دا خپل ځان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(۲۳۹ مخ)
هجري وایي:
مرګ بې واره لمن کله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چې رزق یې تم که
(۷۳ مخ)
عبدالقادر خان وایي:
سرې سرې اوښکې مې له سترګو په لمن ځي
د یار غمه راشه
ګوره لاله زار خپل
(۸۷ مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
محبت هسي لمن ده
چې پرڅرخه دزړه ستن ده
(۱۰۷مخ)

+++++++++++++++

۲،۲، ۱۹: خپلوان:

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختیځی لهجې ویونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم کاروي او لیکني ژبې ته یې هم لار موندلې ده. دمثال په توګه: په دې جملوکي چې "دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماخپلوان دئ" یا" دازماخپلوانه ده"[۲۰] ښخه يې مراديوتن وي. په لويديځه لهجه کي د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای يې "خپل" کاروي. د مثال په توګه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان یاست"[۲۱].

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخويي به د خپلوانو سره څوک کا
چي په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وايي:

خپلوان خپل کړه چي دي وس رسي تر څو
زړه يي ساته د ځلميانو د زړو
هغه څوک مه کړه له ځانه مرور
چي يي بيا پخلا کوې په مرکو
(کليات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کي د "خپلوان" له پاره "کريبان، قريبان" هم رواج لري. د "قريبان" کلمه خو به شايي د عربي "قريب" ښخه راوتلې وي. په عربي کي د "قريب" جمع "اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کي يې د پښتو ژبي د جمع قاعده پر تطبيق کړې ده. حميد مومند د (قريب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وايي:

که لږ ډاډ و ما "حميد" راکا په عشق کې
نشته بل يار و آشنا قريب زما

---

[۲۱] په لويديځو مطبوعاتو کي د "طالبان" کلمه د مفرد (يوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) يعني يو طالب وژل سوی وو، خو که دا انګريزي جمله تکي په تکي وژباړل سي، معنی به يې داسي وي: يو طالبان وژل سوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۱۷مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
اقارب شول عقارب راپوري نښلي
خدای وماته کړل داخپل هسي بلا
(۳۲مخ)
اشرف خان هجری د "قربان" پر ځای "قرابات" لغت راوړی دئ:
زه ختک هر ګز رضاپه پردیس نه یم
د یار میني کـــــــــــــــړم جدا له قراباته
(۳۵ مخ)

++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۰: رونـا، رڼـا:

د کندهار په لهجه کي د (رونا) وینګ عام دئ. نوري لهجې یې د (رڼا) په شکل تلفظ کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه) ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ) کي دا دواړه شکله زما په سترګه سوي دي:
زوړ خوشحال چې د دلبرو دیدن غواړي
د دلبرو په وصـــــــــــــــــال کې روناېي ده
(۲۸۷ مخ)
یـا:
لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر رونا شــــه دا سیاهي شوه
(۲۹۰ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۱: یـي = وي:

د لویدیځي لهجې ویونکي کي د "ول" په ګردانولو کي د راتلونکي زماني احتمالي (وي) حالت زیاتره د (یي) په شکل کاروي. مثالونه یې دا دي:
- زما په خیال مېلمانه به راغلي یي (راغلي وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خور به مي له کابله راغلې يې (راغلې وي).
- تاسي به اورېدلي يې (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس وو.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کي د (يې = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجګان د هندوستان چه ډېر نام و ناموس لری ــ تهورو بسالت په افراط لری ــ ...".

په دې عبارت کي "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغې نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي يې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي ..." ثبت کړی دئ.

بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي يې دا برخه داسي راوړې ده:

"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانی، ودانی په جهان شی".

ما (هوتک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يې = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زماپه سترګه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يې = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدين کاکړپه دالاندي بيت کي (يي = وي) معنا شندي :
زړه دکبرپه ـــــــــــــــــــــــــــــه فاقه سره مړشه يي
چي خوړه خوله مي دياروخواته نه شوه (۱۱۹مخ)
"وخواته" دلته د (اشتها) په معنارا غلې ده . "ډوډی مي وخواته نه کېږي" يعني اشتهامي نسته، ډوډی نه سم خوړلای .
+++++++++++++++

۲،۲، ۲۲: راغله، وليده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):
د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور (فتحه) وويل سي د مونث له پاره راځي او که په زوه ره کي وويل سي د جمع له پاره کارېږي. دا قاعده په کلاسيک ادب کي هم پالل سوي ده.دخوشحال خان ختک اودده دکورنی دشاعرانوپه کلام کي په دغه راز حالاتوکي (راغله) او(راغلل) دواړه موندلای سو.خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:
دا سګان رالـــــــــــره راغله، زه يې ويش کړم
په ليده او په راتله يې په تشويش کړم[۲۲]
(۴۸مخ)
هجري وايي:
هغه تللي ياران نه راغله لارغه شول
په کاته پې ســــــــتري دوه لېمه شول
(۳۹۱مخ)

---

[۲۲] دي بيت د خوشحال خان ختک په کليات (۹۲۷مخ، دويم چاپ) کي لاس خوړلی دئ او "دا سګان را لره راغلل، زه يي ويش کړم" ځني جوړ کړی دئ. (ويش) به يې د (تشويش) قافيې له اسيته اړولی وي او (راغلل) به يې معياري کړی وي. خو تر دي بيت يې ځلوربيته وړاندي بيا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شيخان) له پاره ثبت کړی دئ. که د اوسنی قاعدې مراعات په کلاسيک ادب کي روا وي نو دلته يې هم بايد د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزياتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.

د دنیا اهلِ دُوَل د زړه په سترگو
واړه ولیده تر څان خواروبتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کي (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي. "ډېر خلگ مي ولیده چي چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کي اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې سره سم باید په تېره زمانه کي د "کړل" فعل ورته راسي.

یا:

په یوه نظر یې هر څه له ما لوټ کړه
مه شه ساز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چي جمع حالت دئ، د (کړه) فعل راغلی دئ.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کړه
اوس یې گوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:

د ژړا سیل مي جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لا شدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته "کړه" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کي (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو او مرتبينو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:

ما په ننگ د پښتانه ځوانان قربان کړل
بيا مي غوره غوره جمع ښه ځوانان کړل
(کليات - ۱۱۱مخ)

دې غزلي ته يې په حاشيه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (هـ) په پټی کي خپور شوی دی او په ټولو نسخو کې د (کړل) پر ځای **(کړه)** راغلی دئ". (پر "کړه" باندي تاکيد زما دئ. هوتک) ځوک اريان پاته سي چي د مرتبِ له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "ټولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی يې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرميرزاحنان بارکزي د (کړه) فعل د (مارانو) له پاره داسي راوړی دئ:

زماومرگ ته دي دزلفوماران جوړکړه
دمېږي په مرگ حشرڅه کوي ځوک
(۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معناکارسوی دئ.

ميرزا خان انصاري (ټوله) د جمع له پاره کاروي نه (ټول).

دا څه وخت شــــو د هولي
هندوان ټوله شو ولولي
....
نارينه چي ديوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوه ره کي د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارينه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختيځه لهجه کي اوس د (نرينه) ليکني د رواجولو هڅه روانه ده[۲۳].

++++++++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۳: درلود:

---

(۲۳) ددغه رازالفانودحذف مثالونه دداکټرپالوال صاحب دکتاب"معياري پښتو" په ۱۱۴مخ کي وگورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان ختک په باب وايي:

خپل پردي له ده همــــــــه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود"پر ځای په دغه شان حالاتو کي"لاره" ويل کېږي.

+++++++++++++++++++
+++++++++++++++++++

۲، ۲۴،۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لجو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کی د (خبرو کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د بېځايه خبرو کولو په معنا ډير راځی. په همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږي پــــــه خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:

"بريالیه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ
(اهاړ - ۳۲ مخ)

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ) تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلـــــــــو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشی له پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکي (راونیول) لیکي، چي معنا یې "گرفتار کردن" راځي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي یې هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه یې دولت رانیو له هـــــــــــــــــــــــــــــمایه
(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له شځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) شځینه شکل دئ، چي په لویدیځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلۍ، لو لار، لو کوځه، لو واله، او نور یې مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار خلک یې (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د شاروالۍ یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) شځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دېوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینگ وو که د کاتب یا مرتب ؟ دی وایي:

د کامل یوه بېحده لو رڼا شوه
د باور لاس یې په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په ورانېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم فصل

۳، ۱: د وینګ (تلفظ) او وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ دري ځپې دئ خو په پښتو کي يې وينګ دوې ځپې سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتياط) ويی د (هتيات) په شکل راغلی دئ خو ځپې يې بيا هم دوې دي. ميرزا خان وايي:

ترو له شرکه دي هتيات شي
هـــــــــــر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

يا:

ډېر داناپــــــــــــه هتياتي ځي
چي دا ډېر باريک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې ځپې کاروي:

کښېنې په خلوت کې شيخه ! سود يې راته وايه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنګ کړې
(کليات - ۱/ ۴۴۹مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د مجاز د کاروانونو پرې ګذر دئ
لکه ارته بيرېه يا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کي دا لغت دوې ځپې ويل کېږي.پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييدوي (وګ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).

حاجي ولي محمدمخلص کندهارى وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کرهنې ته هر څو پتې لرې
او بهېږي باندې ارتې ولې
و بې نه خورې ګټه څو چې يې په زيار
له سترېا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ مخ)

نوري لهجې يې يوه څپه وايي. د رحمان بابا په ديوان کې دا کلمه يوه څپه راغلې ده:

پس له مرګه که څوک آرت غواړي خپل ګور
که حق وايـــــــــــــــــم هُمره آرت دي بويه کور
(۱۴۴ مخ)

حميد مومند هم (ارت) دوې څپې راوړی دئ:

په مهـــــــــــــــــــجور ارت جهان هجر زندان کا
ځکه هسې پکې تنګ پاڅې تنګ کښېنې
(درومرجان - ۱۱۸مخ)

په کليات (۳۱۲مخ) او د عبدالحميد مومند ديوان (۳۹۰مخ) کې "په مهجورو ارت..." راغلی دئ، چې په دغه راز ثبت کې بايد (ارت) يوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسيک ادب ملاتړ نه لري.

په ليکلارښود (۵۳ مخ) کې د (اَرَت) ارخايک وينګ او د لويديځ ګړدود تلفظ په پام کې نه دئ نيول سوی او فتوا پر "يو څپيز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولې؟) جواب يې مسکوت پاته دئ.

اَږَخ:

په لويديځه لهجه کې د(اږخ) کلمه دوې څپې ويل کېږي اونوري لهجې يې يوه څپه تلفظ کوي. دخوشحال خان په کلام کې د الغت دوه څپيزکارسوی دئ. پوهاند دوکتورزيارصاحب هم دخان په کلام کې ددغه ويي دوه څپيزاستعمال تاييدوي (دخوشال ادبي پښتو ـــ ۳۱مخ)

(مثالونه)

اختيار (دوې څپې) :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب کي (اختیار) دوې څپې ثبت سوی دئ. خوشحال خان وايي:

و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا وته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵مخ کابل)

اشرف خان هجري وايي:

تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوې اختیار
(دیوان - ۴۶مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زلل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کي یې (اختیار) درې څپې راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې څپه ییز (اختیار) په ثبت کي ورانی پېښ دئ.

د کندهار په لهجه کي اختیار دوې څپې ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وايي:

کم قـــــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهاړ - ۴۴مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبي یې هم دوې څپې وايي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـــــــــــــمجنو په آهِ آتشبار ړو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۴۳۰ مخ)
په (۴۲۶ مخ) چې (اعتبار) دوې څپې راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل دئ.

پرده در د عیب جـــــــــــــويی چې پرده دار شي
پلار له زويه بې اعتبار(ه)، زوی له پلار شي

دلته ورانی د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دئ. اصل نیم بیتی باید داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا يې صحیح تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیتی هغه راز راغلی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او (اعتبار) درې څپې کار سوی دئ. "زويه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زويه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) يې په صدق زوروز دی
په دا صدق شــــــــــه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوې څپې دئ. د لوېديځي لهجې ویونکي يې هم دوې څپې وايي. په ختيځه لهجه کي درې څپې ویل کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېني
که دورکـــــــــړو د مړانې په وزر ځې
(۳۲۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختیځو لهجو کي (بزرګي) د لومړي توري په زور (فتحه) باندي درې ځپې تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسیک ادب کي دوې ځپې موندلای سو.

حمید وایي:

که یې څوک د مرګ بانه پوښتي له خلقه
د "حمید" د یار له غـــــــــمه سر په ګور شه
(کلیات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳مخ) کي لیکي، چي خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه ځپیزوي".

د میرزا خان انصاري په دیوان کي (بانه) او (بهنه) دوه شکله راغلي دي خو دواړه شکله یې دوې ځپې کار کړي دي.

که بهنه یې د باغبان تربیت نــــــــه وای
دغه دومري فیض به چا ووړ له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
خوبرویان په هنرزړه له خلکویوسي
دملهم په بانه کښېږدي دالم داغ
(۷۵مخ)

شمس الدین کاکړویلي دي :
چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي
نورترځوبه راته درنګ کړي هغه یار
(۵۲مخ)

دلته که څه هم (بانه) د(بهانه) په شکل ثبت ده خووینګ یې بایددوې ځپې وي .

بیابان:

په کندهارى لهجه کي "بیابان" دوې ځپې ویل کېږي. خوشحال خان یې هم دوې ځپې کاروي:

زر و ما ته هسې خوار وو
لکه خــــــــاورې د بیابان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزاحنان بارکزی وایي :
ستاله غمه څخه ورک پربیابان شه یم
چي پرکورمي روغ عالم کُل په عذاب کړ
(۶۳مخ)

مولوي عبدالغفار بریالي ویلي دي:
چي لاله رنګه پـــــــــــــــــر بټي
بیابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځیګر خال مفت
(اهاړ - ۱۴مخ)

توان:

په لویدیځه لهجه کي دا لغت د لومړي توري په سکون یوه څپه تلفظ کېږي. د کندهار په پښتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکړم، توان به درپیدا کړم"
کامګار ختک دا لغت یوه څپه کار کړی دئ:
ستا دواړه زلفینو توان پرې نه شو په ناتوان کې
هیڅ ویلی نه شم چې دي مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)

میرزاحنان بارکزی وایي :
دعاشق بې یاره کله شي توان یودم
پتنګ کله له ډیوې ساتي ځان یودم
(۸۳مخ)

نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې څپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د نارینه وو د نامه په توګه ایشوول کېږي. د ډیورنډ پر کرښه باندي سپین بولدک ته نزدې د "حاجي توانو" په نامه یو کلی سته.

توانا:

یوه څپه:
میرزا خان انصاري وایي:
حیاتي یې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)
د یوې څپې بل مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوله یې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت توانا و، هـــــــم علیم شو
(۳۳ مخ)
دغه راز:
توانایي مې په هر چا کښې
دانایي د هـــــــــــــر یوه یم
(۸۳ مخ)

پرېشان:

په لوېدیځه لهجه کې د دې لغت وینګ د لومړي توري په سکون، دوې څپې دئ. خوشحال خان خټک او نور کلاسیک شاعران یې هم دوې څپې کاروي.
خوشحال وایي:
توري زلفینې پــــــــر مخ شان شان لرې
اوربل په وچولي پرېشان پرېشان لرې
د نورو کـــــــــــــوډو حاجت هیڅ نشته
د سترګــــــــــــو سحر جهان جهان لرې
(ارمغان – ۱۲۹مخ)
یا:
پرېشان په ځان کښې په ډېر حیرت یم
څه وم دا څه شـــــــــــوم په څه حالت یم
چې تل مې ځای شول غــــــرونه رغونه
زه دا پــــــــــه چا پسې مجنون صفت یم
(ارمغان – ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسیک ادب کې دا لغتونه له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې راغلي دي (زیارصاحب هم اشاره ورته کړې ده ـــ ۲۹مخ) ختیځه لهجه یې ۳ څپې وایي.
خوشحال وایي:
تمام ژمی یې ساته په تماغه کښې
په هنر کــــــــــړه په پسرلي د باز دارئ
(ارمغان – ۱۰۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا بل ځای وايي:
د پسرلي ګلونه څه دي چي يې ستايم
تر ګلونو چې زېبا ده هغه ته يې
(۴۷۵ مخ)

(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې ځپې (پَسَرلی) ويل کېږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ ګړدود کي دوې ځپې او (پښېماني) درې ځپې تلفظ کېږي. په نورو لهجو کي (پښېمان) درې ځپې او مغيره شکل يې څلور ځپې ويل کېږي. په کلاسيک ادب کي د لوېديځ ګړدود قاعده مراعات سوې ده.

خوشحال خان وايي:
چي نادانان دي چي فــــــــــاسقان دي
يــــــــــو دم کار وکا بيا زر پښېمان دي
چي يې په کار کښې پښېماني نشته
يا عـــــــــــــاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان – ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:
نن يې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددګار شې بخته! بيا مه شه پښېمان
(۱۳۰ مخ)

حميد وايي:
زر په زر به يې سياهي د خط پښېمان کا
دا د مخ پــــــــــه روښنايي باندې مغرور
(کليات – ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:
نتيجه به پښيماني له دې ځای يوسي
که پـــــــــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ – مخ)

کامګار ختک وايي:
د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ – مخ)

بل ځای وايي:
زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يـار مـې ولـې لـه راتـلـو پـښېمـانـه وې
(١٥۴ مـخ)
شمس الـدين كـاكـړهـم (پـښېمـان) ويـی هرځـای دوه ځـپـېزكـاركـړی دئ . ده ويـلـي دي :
يـاردي قـتـل لـره راغی "شمس الـديـنه"
خدای دي نـه كـانـدي پـردانـېكـي پـښېمـان
(٩۴مـخ)
مـولـوي بـريـالـی وايـي:
چي لـيلا كـــــــــــــړه د تـوبـې دروازه بـنـده
د مـجـنون پـه مـذهب كـفـر پـښېمـانـي ده
(اهاړ - ١٠٩ مـخ)

(پـښېمـان) كـلـمـه پـه ختـيـځـو لـهجو كـي دلـومړي تـوري پـه زور (فـتـحه) دري ځـپـې ويـل كـېږي .

حـرص:

پـه لـوېـديـځ گـړدود كـي (حـرص) د لـومړي تـوري پـه زېـر (كسره) او د دوهم پـه زور (فـتـحه)، دوې ځـپـې تـلـفظ كـېږي. نـوري لـهـجې يـې يـوه ځپـه وايـي. پـه كلاسيك ادب پـه تـېره بـيـا د خـوشحـال خان د كـورنـۍ پـه شعر كـي هم دوې ځـپـې كـار سوی دئ.
خوشحال خان ويـلـي دي:
د زړه شهر مـې پـه ځـای د قـنـاعت دی
پـه نـاحـقـه مـې حرص پـكښې امـيـر كـړ
(مرغلري - ١٣۶مـخ)
يـا بـل ځـای وايـي:
قـديـمـي د پـښتـنـوجهل خرتـوب ؤ
اوس پـه طمعه، پـه حرص دروميـ لـه ميـانـه
(كـلـيـات - ٢٥٣ مـخ، كـابـل)
هجري وايـي:
د ابـلـيس خبـيث حرص درتـه تـعين دی
پـټ سپـاهـي كـړه د ځان د خيـره پـه صلاح
(٣١۶مـخ)
عبـد الـقـادر خان وايـي:
د حـرص پـه ځـنـځير سپـي غونـدي ځـكاوه شي
زور قـــــــــــــوت كـه زيـات تـر شېر لـري طامعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنځیر یې
بیا د صبر وو تړلی

(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېرې
قناعت قوي لنگر د دې
جهاز را

(کلیات - ۱ مخ)

یا:

له صحبته یې کهښت د حرص خېژي
دي په اصل کې پمن اهل دنیا

(کلیات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کي "حرص" یوه څپه کار سوی دئ، سبب یې دانه دئ چي حمید گویا دا لغت یوه څپه وایه، بلکي دا دئ چي د نیم بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له دې خاطره یې تر هغه وړاندي فعل دوې څپې کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.

ناسم ثبت یې:

شوخ بې شرم کړلې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړي له خدایه نه
پروا

په دې بیت خو "حرص" باید یوه څپه وویل سي.

سم ثبت یې:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړي له خدایه نه
پروا

په دې بیت کي بیا "حرص" دوې څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چي په یوه بیت کي د یوه فعل دوه رازه ثبته (کړلې، کړې) د حمید له "موشگافی" سره سر نه خوري او هرومرو باید په دې دوو شکلو کي یو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدین کاکړپه دیوان (دپښتوټولنې چاپ)کې هم داکانه سوې ده اوله بده مرغه په نوې چاپ (۱۳۸۸ش)کې هم همداسې ناسمه پاته سوې ده . شمس الدین ویلي دي :
که صورت یې وي میړي غوندي ناتوانه
هم له حرصه پرشا اخلي باردعشق
(۷۳مخ)
که بیت په همدې شکل ومنو، نورشتیا هم (حرص) بایدیوه ځپه ولوستل سي . خوپه دوهم نیم بیتي کې د (هم) کلمه دناقل لاسوهنه ده چې له دوه ځپیز(حرص) څخه یې یوځپیزجوړکړی دئ .
زه داخبره په دې استنادکوم چې دشمس الدین په کلام کې نورځایونه (حرص) دوه ځپیزراغلی دئ اوتاسي به یې مثال دهمدې بحث په پای کې ولولئ .
میرزا خان انصاري هم "حرص" هر کله دوې ځپې راوړي:
د حرص ځانګونه مات کړه
مخالف شه و هــــــــــــــــــــوا ته
(۱۱۲ مخ)
یا :
قناعت به دې هـــــــاله په زړه قرار شي
چې یک لخته حرص رانسي له نسه
(۱۵۰ مخ)
زه د ده په دیوان (د کابل چاپ) کې پر یوه ځای باندې پېښ سوی یم چې دا لغت یې یوه ځپه کارکړی دئ خو هغه بیت بیا د مناقشې وړ دئ. دی وایي:
د زړګي پر کښت یې د حرص توقع دی
سیراب کېږي لــــــــــه خریفه شی ربیعه
(۱۶۱ مخ)
دلته رشتیا هم که (حرص) دوې ځپې وویل سي، د بیت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خلیل مرتبه دیوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ) کې بیا دا بیت داسي دئ:
د زړګي په کښت ئې حرص توقع دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیراب کیږي له خریفه له ربیعه[1]
دلته وینو چي (حرص) که دوي ځپې وویل
سي، په شعر کي وراني نه پېښیږي او د (حرص)
د دوه ځپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامګارختک هم (حرص) دوي ځپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟
شمس الدین کاکړهم (حرص) دوي ځپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالرپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښي له دریا
(۳۳مخ)

ړمنځ (ړمونځ) : یوه ځپه

د کندهار په لهجه کي یوه ځپه او په
ځینو نورو لهجو کي دوي ځپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه ځپه کاروي (د پېښور کلیات -
۱۸۲مخ د "خوشال ادبي پښتو"د ۳۲ مخ په حواله) . پوهاند
زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلاني ګړدود وینګ
بولي. ګویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ
سره یو راز دئ.
عبدالحمید مومند وایي:
زړه مې له غیرته پـــــــــــــــه کوګل دننه
دود شي
ړمنځ چې دي بې فهمه وهي ګوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)
یا بل ځای یې ویلي دي:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځ نه کا
ښې ښې ړیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)
دلته "ړمنځ" دوي ځپې ویل کېدلای سي خو
زما په فکر دلته د (ړیرې) کلمه د جمع په
حالت کي ده او فعل یې باید (ړمنځي) وي. په
دي صورت کي نو (ړمنځ) باید یوه ځپه تلفظ
سي. په دي ډول:
که ښتن یې په خپل فضل ړمنځي نه کا

---

[1] زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتی داسي دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښې ښې ړيړې بـــــــه شي سپکې لکه درب

د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي ديوان کي يې دغه بيت ته په حاشيه کښلي دي: "په چاپي نسخه کښې د (ړمنځ) په ځای (درنې) راغلی دی" دلته وينو چي د (ښې ښې ړيړې) له پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو له همدې اسيته بايد د (ړمنځول) فعل هم د جمع په بڼه (ړمنځې) راسي.

ميرزا خان انصاري وايي:

د مـــــــــــــــــــــــيرزا خبري ړمنځي د معنا دي

چي غونچه ملوکي زلفي پرې تارتارکړم
(۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کې لکه ړمونځ
عاقبت به ځان رســــــــــــوا کې لکه ړمونځ
(اهار - ۳۱مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خو د (کول) له مصدره اخيستل سوې کلمه ده.

سُجِدَه : درې څپې

د کندهار په لهجه کي (سِجده) زياتره درې څپې (سُجِدَه) تلفظ کېږي. په کلاسيک ادب کي زياتره دوې څپې کار سوې ده، خو د ميرزاخان انصاري په کلام کي يو ځای درې څپې کار سوې ده، چي دا راز وينگ يې له لوېديځ گړدود سره ورته دئ.

يک جنس واړو سجده و ده ته وکړه
او شيطان يې امر نه مانه رجيم شـــــو
(۳۴مخ)

د هميش خليل په مرتبه ديوان کي دا غزل د (ش) په رديف کي راغلې ده:

يک جنس واړو سجده و ده ته اوکړه
او شيطان ئې امر نه مانه رجيم شَ
(۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپيزه کار سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي دري
څپیزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کړم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منګول ستا
(۳۹مخ)
یا:
سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانوي له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنی په شعر او د پښتو په لویدیځه لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوې څپې ویل کېږي. نوري لهجې یې درې څپې وایي.

خوشحال خان ویلي دي:

نه بهرام وونه یې ګور وو
نه سـ ـکندر ووه نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وایي:

په سکندر او په دارا یې وکړې چاري
په شـ ـداد او په نمرود یې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور

حمید مومندوایي:

که هر څو یې جنګ جدل په دنیا وکا
ځني یـ ـو نه وړه سکندر و دارا هیڅ
(کلیات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" درې څپې راغلی دئ، هلته بیت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ څپې)

سمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو" (سکندر - ۲ څپې)

بل ځای:

څوک یې څه نومي سکندر که قلندر یې
د کـ ـوم ګل و نار بلبل و سمندر یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۷۲مخ)
میرزا خان انصاري ویلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راکړي
د سکندر ملکونه وینم بې مرآته
(۱۱۰مخ)
یا:
د سکندر د آیـینـي ننداره
چــه کړه
دا جهان په جام کښي چا لیده بې جمه
(۱۸۲مخ)
دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم پردوه ځـپیز(سکندر) باندي پېښېږو:
زمادزړه سکندربه کله ځني ګرزي
چي یې خط شوراته خضرخوله حیات
(۴۶مخ)
دبلوچستان پښتواکېډمی چاپ دیوان (۵۹مخ) کي هم د(سکندر) کلمه په همدې بیت کي دوې ځپې ثبت ده خودحنان بارکزي دديوان دلومړي چاپ مُدوِن چي د(سکندر) کلمه غالباً دري ځپیزه ویله،په لومړي نیم بیتي کي لاس وهلی دئ او(سکندر) یې دري ځپیزکړی دئ :
سکندرزړه مي کله ځني ګرزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حیات
(۱۴مخ)
شمس الدین کاکړکاکړپه کلام کي (سکندر)دوې ځپې کارسوی دئ :
معلومېږي سنګدلي دخوبرویانو
آئینه که دسکندردحکایات
(۴۱مخ)

سلیمان:

دا نوم په کلاسیک ادب او لویدیځ ګړدود کي د لومړي توري په سکون او د دوهم په زېر (کسره) دوې ځپې (سلېمان) ویل کېږي. خو په نورو لهجو کي د لومړي توري په پېښ (ضمه) او د دوهم په زور (فتحه) دري ځپې (سُلَیمان) تلفظ کېږي. کامګار ختک وایي:
کله ګل په هوار سور لکه سلېمان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)
یا:
د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې ګوتې د سلېمان لاړه له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې:

په کلاسیک ادب کي (شلومبې) زیاتره دوې څپې کار سوي دي.
خوشحال وایي:
که د غواد بزو شلومبې خورې زیان یې نشته
د اشـــــــــــــتها
ســــــــــــــــړي زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)
په کندهارۍ لهجه کي هم (شلومبې) دوې څپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په نورو لهجو کي (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.
(وګ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته:

د ختکو د کورنۍ په اشعارو کي "ښایسته" درې څپې راغلی دئ او د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم درې څپې دئ.
خوشحال خان وایي:
ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)
عبدالقادر خان ویلي دي:
په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)
عبدالرحیم هوتک وایي:
ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه

عَیَب:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوي ځپې تلفظ کېږي. په ختیځو لهجو کي (عېب) یوه ځپه ویل کېږي. اردو تلفظ یې هم یوه ځپه دئ.

حمید وایي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوره
عیب نه ده د غلطي د نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې ځپې

حمید ویلي دي:

په غرور د توان تېرى په ناتوان مه کړه
چي د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کلیات - ۲۱۷مخ)

مراد: یوه ځپه

(د لومړي توري په سکون)

حمید ویلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سرِ درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کلیات - ۲۰۰مخ)

یا:

د مراد حسن ځني ځي پا په رکاب شه
چي یې پاځېده د خط غبار له مخه
(۲۰۱مخ)

میرزا خان ویلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطیږي
له اوله مراد آواز دی له جرسه
(۱۵۰مخ)

دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم (مراد) یوه ځپه لولو:

لامي نه ومراددوصل پیداکړئ
دهجران دلمبودومي ترسروت
(۴۹مخ)

شمس الدین کاکړهم (مراد) یوه ځپه راوړی دئ . دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرسړی دخپل یـارلاس نـیسي لـه مـراده
خدای زه نـن ورځ دغه څرنـګه نـامـرادکړم
(۸۵مـخ)

مـشران او کـشران : (دري څپې)

لـه کـندهاری لـهجې سره سم دري څپې وايـي.
خـوشحال خـان لـه خپلو زامـنو څخه د شکـایـت پـه تـرڅ کـي ویـلي دي:

مشران یـې د شــــــــړیـه ګـنده پـشم
کشران دي پـه مـثال اومـه حریـر
(ارمـغان - ۴۰مـخ)

حمید وایـي:

لـــــــــــــري مـشر مشره بـخره کـشر کـشره
بـرابـرنـه دی چرګ بـانګ لــــــــه مـلابـانګـه
(کـلیـات - ۲۴۱مـخ)

نـوري لـهجې یـې دوې څپې تـلفظ کـوي
(دوکـتـور زیـار، د خوشحال ادبـي پـښتو - ۳۳مـخ)

++++++++++++++++++++

۳، ۲ :کـاف پـه قـاف اړول:

د خـوشحال پـه کـلام کـي زیـاتـره پـښتو کـافـونـه پـه "قـاف" سره اوښتي دي. لـکـه د کـلا پـر ځـای قـلا، د چیکړ پـر ځـای چیقړ او نـور.

دا کـار پـه یـقین سره د کـاتـبانـو لاسوهنـه ده، ځکـه خـوشحال خـان پـخپـله هم د دغـو "قـافـو" استعمـال غـندلـی دئ. دی چي کـلـه پـه سوات کـي د اخـونـد درویـزه نـنګرهاري لـه پـیـرو "مـیـانـور"سره د مـبـاحثې جریـان بـیـانـوي هـوري د مـیـانـور د نـاپـوهی د اثـبـات لـه پـاره یـو دلـیل دا راوړي چي نـوموړي پـخپل لـیـک کـي کـافـونـه پـه قـافـو اړولـي دي:

کـتـابـت یـې لاپـــــــــــــــــخوا و، راتـه کـښلی
مـشتمل پـه جـــــــــــــهالـت و، نـاپـسندلـی
نـه یـې خط، نـه یـې املا، نـه یـې انـشا وه
فـضولـي یـې خپـلـه کـښلـې پـــــــــــــــه مـلا وه
د سلـــــــــــــــــــــــوک د تـصوف، واړه لافـونـه
پـه املا د کـاف پـــــــــــــــر ځـای واړه قـافـونـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)
پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود (۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختیځو ګړدودو کي دود لري" د پردیو اغېزه بولي او وایي چي باید "معیاري ونه ګڼل شي" خو دا چي د خوشحال په کلام کي يې بیا د کافو دغه اوښتل د "لنديږ غاړې" د ګړدود اغېزه بللې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخبره ده. د ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختیځه لهجه کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندی الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لویدیځه لهجه باندي د پارسي او نورو آریايي ژبو اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وګ: معیاري پښتو- ۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++++++++++++++++

۳، ۳ :سره ورته متل وشمه وراشې:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وایي:

له دېواره دي سر پورته که (کړ) غلغل شه
ماوې غوا مندنو بوته د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم یوه وراشه سته چي د ډېر غالمغال او شورماشور په وخت کي ویله کېږي. وایي " د جتانو غلبېل اوبو وړی دئ".

+++++++++++++++++++++

د پڼو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچڼو په ځای کي" ، "د کپیو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د یو چا د اجتماعي موقف د ټیټوالي ښکارندويي کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسایلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغير و بدلون (پڼه، کپۍ، موچڼه، بوټ) ډېر ښه څرګندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پڼو پــــــــه ځای به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غيږکي د خپل يار شي
(۴۵۰مخ)

حميد وايي:

هر چې تا غوندې دلبر يې په څنګ کښېني
د پڼو په ځای هـــــــــــغو ته اورنګ کښېني
(کليات - ۳۱۱مخ)

++++++++++++++++++++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت کارېږي چي يو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حميد وايي:

د بوسې په هـــــــــــــــوس غم کړه ربوده
بدبختی مې ويوست غاښ په پالوده
(کليات - ۲۰۶مخ)

(د لرغونې شاعری ګړنې) کتاب کي دا ګړنه نسته.

++++++++++++++++++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنګرېدل چي يوازي يې پوست او هډوکي پاته وي نور يې غوښه ټوله ويلي سوې وي.

حميد وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم
ته زمـــــــــــــا لـــــــــــــه خرابييه بې خبره
(کليات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځـــــــــــور يم د کلو پر ږدنو پروت يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هډوپوست يمه طبيب راڅخه پردی سو
(سرامني اوښکي - د ليکونکي شعري مجموعه، ۳۷مخ)

د "لرغوني شاعری ګړني" په ۲۵۶مخ کې د (هډوپوست کېدل) ګړني ته ليکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختی ګالل". دا يې ضمني معناګاني کېدلای سي.

++++++++++++++++++++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".

حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مـــــه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵مخ)

+++++++++++++++++++++

۳،۴ - د (ښين) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښين) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبي له پاره خورا ډېر اهميت لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا توری د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انګرېزي چي د (ډال، ړې، ټې) تورو په تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه رابېلېدلای سي، لکه عربي چي د حلقي تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېدای سي، لکه چينايي ژبي چي د "ونګ، بنګ، منګ، ..." وشمه آوازو له رويه معلومېدلای سي، دغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګړدود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګړدود تلفظ يې ځکه ما ياد نه کړ، چې هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.
پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقيده دئ چي د (مونشن) او (زوريخ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څوريښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کي تلفظ کېږي.
د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کي د (ښين اوږې) د کارولواو تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:

چي اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادی زوړی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:

"خسر د سړي پلار دی اخښي ورونه شخينې خوينډې
د خسرعورتې واړه پــــــــــــه حساب کښې لکه ميندې
(۱۸۳مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښی) وايي.

++++++++++++++++++++++++

بـخښل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کي يې هم وينګ او کښنګ دواړه همداسي دئ. په ختيځو لهجو کي يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر ګناه راته د خس غوندي ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخښل کړم
(۱۲۷مخ)

+++++++++++++++++++++

پکښې:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کي (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي.

څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږې
هر نفس چې دې واته ننواته کا
(۱۵مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ◆ داسي بيان کړی دئ: "هر نفسی که فرو ميرود ممدّ حيات است و چون بر می آيد مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وګ: د ګلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسې اوړده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنګين رنګين ګنډی وريښمين سکنې
پکښې د سپينو د سرو ګنجونه کا
(ارمغان - ۱۰۹مخ)

++++++++++++++++

پېښې:

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چي فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کي يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کي د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړي په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوشېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانــــــــــــــو په پېښو دي
(۲۱۲مخ)
+++++++++++++++++++++

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کي (څکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کي يې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي دي:

که بيا دې له اغياره ســـــــــره نه ده باده څښلې
سکه ووايه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
(۳۳مخ)
يا:
که دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوگــــــــــــــره د بخيلانو يو کاشک
(۱۰۵مخ)
يا:
مـــــــــــــــــــوړ به څنې نشم، زه د ميو مستسقی يم
تل که هسې ډکی پيالې څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸مخ)
قادر خان ختک ويلي دي:
چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرگ اياغ
(۷۵مخ)
++++++++++++++++

خپښ:

د کندهار په لهجه کي "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چي د نجونو د ودولو له لاري خپلوان کېږي. نَسَبي خپلوانو ته خېښ نه وايي.

په ودو کي که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په بابولاله کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لينګو وکړه
خو که يو له بل ښخه راضي وي، داسي وايي:
چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی اميري کاروني وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خويښه
(کليات - ۲۳۵مخ)
بل ځای:
چې هر چا ده آشنايي نيولې خېښه
عاقبت به جدايي شي ورته پېښه
(کليات - ۵۰۵مخ)
خوشحال هم د "خېښ"ويی په همدې معنا راوړی:
څوک چه قانع دی مخدوم يې وګڼه
څوک چه حريص دی محروم يې وګڼه
که وروز که زويه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم يې وګڼه
(رباعيات - ۶۴مخ)
په رباعياتوکي يې د (خويښ) په شکل هم کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د فارسي "خويش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وايي:
ما هر ګز راستي د چا ليدلې نه ده
برادر که يار و خويش که عزيزان دي
(۱۸۳مخ)
ميرزا خان وايي:
کل همت يې په مجاز پوري تړلی
د لباس زيبايي زياته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي:
پرصحرالکه مجنون ګرزم له خلقو
نه مي رازله بېګانه شي نه له خېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۳مخ)

++++++++++++++++++++++++

شرمښ:

چه دادسا ښتن همه یو
که فهم وکړي لکه رمه یو
مرګ لکه شرمښ راباندي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه یو
(رباعیات - ۳۳مخ)

په کلاسیک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا د کلمه د "شرمښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکتر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده ګانو) په معنابولي (معیاري پښتو - ۱۷۰ مخ).

میرزا خان انصاري "لېوه" د ځنګله درنده بللی دئ او له دي څخه ښوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمښ د دښتو او غرو درنده حیوان دئ.

د شیطان دانش عذاب دی که باور کړي
چي یې نغوړي بد لېوه د تورځنګل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وایي:

چي سموالی د چا نه واورې په غوږ
په ورو ورو تګ غلط مه سه د هر ګړ
شرمښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونیسي تر غاړه د بل مړ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنګ - ۱۳۱مخ او د خوشال خان ختک کلیات په ویپانګه - ۱۲۳۰مخ کي شرمښ د (شرمخ) په شکل لیکل سوی دئ، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وینګ دئ او نه هم د ختکو.

++++++++++++++++++

ښانک:

له لرګو څخه جوړي سوي غتي کاسي ته وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
نه په خوله گولی خوړلې د ټوپک[۱]
نه نمړی د لئیمانو
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:
د "تالي" که درته وایم یو کالی دی
ډک ښانک دی د اوگرې، که یا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان باباوايی:
چه په اصل خدای نسکور وي پیدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ويلي دي:
عاشق زړه هسي د یار په زلفو بای کړو
لکه بای کړو گدایانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک يې "ښانکی" شکل ثبت کړی دئ، چي د ښانک مصغر دئ.
هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پریږدې
دا دنیا د مهمانیه ښانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دئ

++++++++++++++++++

ښخ:

په کلاسيک ادب کي(ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي لهجې له وينګ سره سم راغلي دي.
خوشحال خان وايي:
په لويه ورځ به ستا په گرېوان ښخي کړم
منگولې

---

[۱] په کلاسيک ادب کي ټوپک هر ځای په (ټ) سره ليکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زيار صاحب د (ټوپک) او (توپک) تر منځ زړه نازړه دئ. يو ځای د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای يې بيا په ليکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل معياري بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه ته، څه دې ویل دي ستا د خون څه پروادار یم
(۱۱۹مخ)

په ختیځو لهجو کې یې کله (خ) تر مخ لیکي او کله (ښ). (وګ: معیاري پښتو - ۱۴۷مخ)

+++++++++++++++++++++

ښکار، میرښکار:

میرشکار، میرښکار هغه څوک دئ چې د ښکار چاري پر مخ وهي. په پخوانیو منصبو کې (میرآخور، میرغضب، میرمنشی، میرهزار، میر شب،...) بېلابېل ملکي او پوځي منصبونه ول.

د خوشحال فرهنګ په ۱۹۵مخ کې چې یې د (میرښکاران) معنا "د ښکار مهارت لرونکي، د ښکار ماهران" کړې ده، د تامل وړخبره ده.

خوشحال خان وایي:

د ښکار په کار کښې که هر څو ښه یم
چه باز مې ځان دی هغه یو زه یم
په باز که هرڅو قازوکلنګ نیسم
ړیره مې سپینه شوه میرښکار لا نه یم
(رباعیات - ۲۵مخ)

+++++++++++++++++++++

ښکنځل:

خوشحال خان هر وخت دا کلمه د (ښکنځل) په شکل راوړې ده او که ځای موړ د (کنځل) پر شکل پېښېږو، هغه به یا د کاتب لاسوهنه وي یا د مرتب. مثالونه یې دا دي:

واړه مست شو بد ویل کا
و سړیو ته ښکنځل کا
(۲۷مخ)

یا:

خوشحال چه تشه مینه په بل کا
تر حلق به پورته خالی ویل کا
خدای یې ورپرېږده یو هسې یار لری
په قهر راشی ورته ښکنځل کا
(رباعیات - ۶مخ)

حمید وایي:

چې دې وپاڅوي ما ته په ښکنځلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه پـه بـد کـي نـېکخواهي کـانـدي رقـيـب زمـا
(کـلـيـات - ۱۶مـخ)
د خوشحال خټک کلیات پـه ځينـو بـرخـو کـي د
(کـنـځـل ، کـنـځا) شکلونـه راغلي دي خو دې تـولـو
مـواردو تـه يـې کـښلي دي چې پـه خطي نـسخوکـي د
(ښکـنـځـل، ښکنځا) شکلونـه ثـبت دي گـويـا د کـنـځـل
ثـبت د کـاتـبانـو او نـاسخانـو لاسوهنـه ده. لـکـه
دا ځايـونـه:
کـه هر څو راتـه کـنـځـل کـا، يـا قـهـريـږي
پـه خولـه واږه شکربـار دى هغه کس
(۸۳مـخ)
پـه لـمـنـلـيک کـي ورتـه کـښلي دي: "لـومړی،
دريـمـه، دوهمه: ښکـنـځـل".
د سرو شونډو پـه شرابـو چې بـيـخود شم
لـه مستيه رقـيـبانـو تـه کـنـځـل کـړم
(۱۲۰مـخ)
دلـتـه يـې پـه حاشيـه کـي ورتـه کـښلي دي "پـه
قـلـمي کـې: ښکـنـځـل".
پـه دستـارنـامـه ۲۱۴مـخ کـي شکـنـځـل لـيـکـل سوي دي
.
پـه سواتـنـامـه کـي لـولـو:
مخامخ پـه يـو څو ورځې ښه نـمـانـځه شم
پـسې شابـه حرام خـور، گـيـدي ښکانـځه شم
(۱۴مـخ)
حمـيـد وايـي:
پـه دغه لـمـانـځه نـمـانـځه نـه شي ښکـانـځه شي
چې دې زړه دى پـه ربـاب مخ پـه محراب
(۳۴مـخ)
عبـد الـقـادر خان ويـلـي دي:
پـه ښکنځل يـې سرفـراز عبـد الـقـادر کـړ
د ژونـدون لـه بـاغه خوره سمـنـبـربـر
(۵۶مـخ)
مـيـرزاحنـان بـارکـزي هم د (ښکـنـځـل) پـه ويـنـگ کـي
دکلاسيـکـوشاعرانـو لارخيستي ده :
تـبسم يـې لـه ښکنځلوسره زيـب کـه
قـدرزيـات لـري تـرخه چي شي شراب
(۴۳مـخ)

++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښندل، شینندل:

د خوشحال په کلام کي دا دوه لغته سره بېل او هر یو پخپل ځای کي کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معنا راغلی دئ. "سرښندنه" یې، چي د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال یې هم په همدغه معنا راوړي. (وگ : دکابل چاپ دستارنامه ـــ ۹۷مخ)

رحمان بابا وایي:

که ښندي مال و ملک واړه
هیڅ رنگ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

د خپل ځان دپاره نیم درم اسراف دی
چي په بل خونه ښندي بې اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حمید وایي:

چي دا هسې سرومال ښندي په ښکلیو
شوم "حمید" کړ محبت یخي داتا
(کلیات ۱۲مخ)

"شینندل" په فعلي حالت کي د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کي یې هم استعمال د کندهار په لهجه کي عام دئ. "شینندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متیازو) په معنا په لویدیځه لهجه کي ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کي "شینندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چي دغه شکل یې د پښتو د لویدیځي لهجې له "شینندَل" سره تلازمي ورته والی لري.

خوشحال وایي:

جن په حجاب کښې د مور له څنگه
مگر ځان ژغوري د مورله چنگه
که په صحرا گرځي که کوڅه گرده شي
شنده به وکا په خپله ننگه
(رباعیات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای یې جمع شکل راوړی دئ:

گوره چي کیږي په خوشحال شندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوبه په خنگ کښي مرگ يې له تندي
له چا به څه لره مانه گيله کا
خود يې په ځان وکړې دا رنگ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)
عبدالقادر خان وايي:
چې يې اوس په تولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵مخ)
"شيندى" د بيکاره گل په معنا هم راوړى
دئ:
بد مخ ناحقه په زر پساله شى
ښه مخ چه بيا مومى پسول هاله شى
که هر څو رنگ لرى سرې سپينې پاڼې
شيندى به چرى نرگس باله شى
(رباعيات - ۱۵۵مخ)
اشرف خان هجري ويلي دي:
تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که يې صبر ستا له مينې کړى فواد
(۳۲۳مخ)
حميد وايي:
په بد خوى به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندي وکړې
(کليات - ۲۷۹مخ)
د شيندل لغت اوس په ميډيا کې د "گلانو پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال يې زما په نظر سم نه دئ ځکه په شيندلو سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلاى چي د گلانو د پاشلو پر وخت چا ته ميسره کېږي.
په دستارنامه (۱۷۶مخ) کې (ښندل) د (شيندل) په شکل هم راغلى دئ:
"مال تر ځان گران دى، چه په ډير ضرور وگاته شي – د شرم دپاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطى نه وي پېښه، نو (شندل) د پاشلو په معنا کار سوى دئ خوماته داسي ښکاري چي دمتن مرتب د (ښندل) کلمه دختکوپه لهجه کښلي ده . په کابل چاپ دستارنامه (۹۷مخ) کي دغه عبارت "وښنده شي" راغلى دئ.
++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند. مثال یې "د کوږک غاښی" دئ.

خوشحال وایي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غاښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غاښی" راغلی دئ خو هلته یې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي یو بل دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي یې هم "غاشي" کښلی دئ.

++++++++++++++++++++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ویل کېږي. هغه ږغ چي د یوه شي د ځکېدلو له اسیته منځ ته راځي.

عبدالقادر خان ویلي دي:

په تش کښ لکه هوسۍ راځني ترپلي
له یارۍ مې دې توبه شه چې د کښ یې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ویل کېږي. که د کاف په زور (فتحه) وویل سي نو بیا یې معنا اوړي او د یو وار ځکولو په معنا کارېږي. حمید مومند وایي:

د خوبانو د خودیه په چلم کې
د یوه کښ تمباکو شه زما روح
(کلیات - ۵۶مخ)

++++++++++++++++++++

کښتی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کښتۍ له پاره د پښتو په زياترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېديځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زياته راوړي.

چې کښتيې پکښې بيايي، په عظيم درياب ګډيږي
په بيولو د کښتيه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېديځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو يو ډول ته هم ويل کېږي.

++++++++++++++++

کښته:

دا لغت له لوېديځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (ښکته، کته) ويل کېږي. خوشحال خان يې د لويديځي لهجې له وينګ او کښنګ سره سم راوړي.

هسې مال را مه کړه چې يې ځای وي تر زړه کښته
هسې اموال راکړه چې يې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان بابا وايي:

نه مي کښته ملک ليدلی دی نه پورته
خبر نه يم په يمين و په يسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتڼ په نارو کي دا بند ډېر وايي:

پورته پنجوايي، کښته سپېروان دئ

++++++++++++++++++++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (ليکل) په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د (ايستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د ليکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وايي:

که څوک زر کتابه وکښي له دي بابه
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :
ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې ګوره په تصویر کښلی کتاب
(۳۵مخ)
یا :
اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)
حمید مومند وایي:
څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دي کښلي په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷مخ)
عبدالقادرخان وایي:
د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)
رحمان باباوایي:
چه رنګین رنګین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنګین
(۸۳ - مخ)
میرزا خان انصاري وایي:
په اوراق به یې نه مومې
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)
بل ځای وایي:
محبت خبري ګرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو ګوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)
یا بل ځای:
قلم ژبه د حال کښونی
سم ګفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹- مخ)
د خوشحال خان کړوسی کامګار ختک وایي:
نه یې لوستی یو الف و، نه یې کښلی و یو حرف
ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دیوان - ۱۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي څخه څوک ويلای سي چي د "کښل" ويى تر دغه وخته لا هم د (ليکل) په معناپه ختيځه ژبنۍحوزه کي کاريدی.

ميرزاحنان وايي :

مُصوِّرکه دي صورت کښئ حيرانيږم
چي په څه دستوربه وکاږي ستاناز
(۶۷مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

چي پرکښي ما"شمس الدين" دغم سندري
اوس
دلبرکــــــــــــــــــــرکاغذباده ـــــــــــــــــــــ
ــــــغه ورق
(۷۳مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د "ايستل" په معنا کاروي. دی وايي:

چي يوسف يي د کنعان له څاهه وکيښ
د نيک بخت ستوري زوولي و بشير
(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ايستلو په معنا راغلی دئ چي د پښتو په نورو لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ايستل) يا (وباسل) کلمه کاريږي.

يا :

په درست جهان به نه وي يو زما غوندي رسوا بل
ورځم توره وکښلي چي مين واورم په تا بل
(۱۰۸ - مخ)

يا :

که ته تيغ د جفا وکاږي و ما ته
ستا و تيغ وته به سر لکه گياه ږدم
(۱۳۶- مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي (کښلئ) د (انتظار) له پاره دفعل په توگه د (ايستل)په معناراغلی دئ :

بس که ديرجوروجفاپر"حنان" مه کړه
چي يي کښلئ ستادوصل انتظارسخت
(۴۷مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د (توبې) له پاره دایستلوپرځای (کښل) فعل کارسوی دئ :
چې توبه یې په ماکښه د استاله مینې
په یوه دیدن دي ولې شوچف چف
(۷۶مخ)
دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ(کښل) دایستلوبه معنا داسي راوړی دئ :
په ژوندوني خوغواص ترسرتېرنه شي
له دریابه کله کشلای شي گوهربیا
(۳۵مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي هم (کښل) د ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښې زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهاړ - ۹ مخ)
رحمان بابا (کښل) د (مچول) په معنا داسي راوړی دئ:
ما چې زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مې دا لذت بیا نه موند په مرهم کښې
(۱۶۱- مخ)
عبدالقادر خان ختک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چې له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دیوان - ۱۵مخ)
د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د (ښ) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي مجبوریت اغېزه ده، چې د عبدالقادرخان ختک په نوي چاپ دیوان کي د دغه بیت لومړی نیم بیتی داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)
+++++++++++++++++++

کښلی :

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته) په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لهجو ویونکي د دې لغت په لوستلو کي ستونزه لري او د (کشلي) په شکل یې وایي.
خوشحال وایي:
هر چې ستا په کښلي مخ باندې مین دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا
(۳۱ - مخ)
دغه راز هجري ویلي دي:
په ازل چه یې جفا وکښلیو ورکړه
بیا یې زړه کا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)
+++++++++++++++++++

کښې (کښته خوا)

کندهاریان وایي:
"چې باد یې وي د کښې، اوریځ یې نه وي د توښې".
مولوي بریالی وایي:
راته مه کاږه ساړه آهونه شیخه
د ځلې د کښې له باده باران بد وړي
(اهاړ- ۱۳۸مخ)
په دستارنامه کي لولو:
"... په ناست په نماست تر نامه لاندې د کښیه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي مرد..."
(۱۷۷ - مخ)
عبدالقادر خان وایي:
له کښیه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد کې اذان ادا شو
راشه چې کښل دي کړم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)
میرزا خان ویلي دي:
له اورو یې ښه باران پر ځمکه کښې کړ
ځای په ځای یې نباتات باندې کړلي
(۴۴- مخ)
+++++++++++++++++++++

ایښوول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امر صيغه يې (کښېږده) ده، چې په
ختيځو او نورو لهجو کې (کېږده، کېده) په
شکل کارېږي. په کلاسيک ادب کې د (کښېږده)
شکل عام راغلی دئ.
خوشحال خان وايي:
زر دی چه زېرمه د ننګ و شرم کا
صحبت د هر چا وبله ګرم کا
ډېر ګران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعيات - ۷مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د دنيا خوشی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)
ميرزا خان انصاري وايي:
په ګور کښي به يې کښيږدي
برې به پاس خاوري حجرت کا
(ديوان -۲۰مخ)
+++++++++++++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځينو لهجو کې
(کېنستل) ويل کېږي. زياتره ماخذونه يې د
لوېديځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل)
ليکي. خوشحال يې هر وخت په ټولو صيغو کې
له (ښ) سره يو ځای کاروي. دی وايي:
په هر ځای چې څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت شايسته لا کا
(۷ - مخ)
يا:
که هيڅ کاروبار دې نه وي درته وايم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)
کامګار خټک وايي:
څوک چې کښېناسته د ميني په اورنګ
نه يې سيال دارا شکوه دی نه اورنګ
(ديوان - ۵۵مخ)
ميرزا خان وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حكم يې عمل مار و لړم كا
(۲۹- مخ)
له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده نه وي د "كښېنول" پر مصدرباندي هم وږغېږم.
نجار (تركاڼ) د دروازي چوكاټ جوړوي، بنا (ګلكار، ختګر) يې په ديوال كي كښېنوي. جوړول د انګريزي (make) اندول او كښېنول بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوكي د ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.
په ليكلارښود (۳۸مخ) كي "دروازه كښېنوله" جمله د "دروازه جوړه كړه" په معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه سي.
كښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم كارېږي. ډاكتر د كوچني (ماشوم) له مور څخه پوښتنه كوي "دا هلك نن څو واره كښېنستلى دئ" يعني څو واره يې (رفع حاجت) كړى دئ. د نس ناسته له همدي كښېنستل څخه مشتق سوې ده. اوس چي زه د غونډي يا ميټنګ له پاره په رسنيو كي د (ناسته مي ورسره وكړه) جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د (نشستی داشتم) ټكي په ټكي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي يو له بله توپير لري:
"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنا نه وركوي.
بنا بام ته زينې وخېژولې. مطلب يې دا دئ چي زينې يې جوړي كړې.
د بادرنګو جوړنګ (بوټى) وغزېدى يعني وده يې وكړه.
سړى په ګامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور كړ.
+++++++++++++++++

كښيکښ:

د خوشحال خان او د هغه د كورنۍ د شاعرانو په كلام كي دا لغت د ايښودلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لویدیځه لهجه کې (کښېښو، کښېښود) ویل کېږي. له امکانه لیري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر توري به کاتب پېښ (ضمه) ایښې وي. که دا امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثری لره لا درومي
موسی پاس په علیین کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار ختک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شه له نقابه[۲]
په ادب ورته مخ نمر په زمین کښېښ
(دېوان - ۴۷مخ)

++++++++++++++++++++

کوښي:

کوښي د پارسي (پاپوش) په معنا په کندهاری لهجه کې ژوندی ویی دئ. د کندهارنجوني په لوبوکي وایي:

"کوښي مې اوبو یووړې، غیم یې چي یو یې وړي، پلار مي سوداگر دئ بیا به نوري راته راوړي".

رحمان باباویلي دي:

د دینداري ارتینې له یوې کوښي

---

[۲] د دې بیت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په جواب کي ویلې وي. مقطع داسي ده :
د کامگاریې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئین کښېښ
سعیدویلي دي :
د سعید شعر که گل د یوه باغ دی
دې غزل په پښتوشعر تزئین کښېیښ
(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خلیل مرتبه)
باید وویل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافیو (کښېیښ) د (کشیش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي یې "پښتو" هم "پشتو" لیکلې ده!!
د کامگار ختک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتیبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشیش" کښلی دئ او په حاشیه کې ورته کښلي دي: " چ: کیښو".

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقه شه ســـــــل بې دينه نارينه
(۸۷ - مخ)

++++++++++++++++

مښک:

د خوشحال خان په کلام (د کامل چاپ) کي (مشک) د (مښک) په بڼه ډېر ليکل سوي دي، نېخه چي ولي؟ که يې همداسي وليکو، نو د پښتو په ختيځو لهجو کي يې بايد (مخک) ووايي! ما له هيڅ پښتانه څخه دا راز وينګ نه دئ اورېدلی. د (مښک) په تلفظ کي د لوېديځي لهجې ويونکي هيڅ راز مشکل نه لري خو دا تلفظ د کندهار په لهجه کي نسته، سره له دې به يې يادونه له ګټې خالي نه وي.

زلفې يې شکاره کړې مښک عنبر يې په ماتوی کړل
اوس به له دې پسه څه عطار لره وردرومم
(۱۳۷- مخ)

د خوشحال رباعيات بيا (مشک) ليکي:
بارخو يې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې ګورې
چه پرې مستېږې هغه شراب دی
(۱۲۳- مخ)

پوهاند زيار صاحب د (مښک) ويی په "را پښتو شويو پورويېوونو" شمېري (وګ: د خوشحال ادبي پښتو- ۳۹مخ) ګويا په (مښک) کي راغلی ښين په حقيقت کي د پارسي شين دئ.
(مشک) که په شين وليکل سي، ما ته سم ايسي. مښک يې خوشي ناوړه بڼه ده.

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړوايي :
نرخ دمشکوبه ارزان که په خُتن کښې
که نسيم راوړې له زلفوبوی داستا
(۲۹مخ)

++++++++++++++++

نخښه :

د خوشحال کلام دئ، چي وايي:
ډېرې لري نښې د صورت د زيبايی

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه خو درته وایم یو څو نخښي آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کي کښلي دي چي په "لومړی، دوهمه، دریمه "خطي نسخه کي" په دواړومصرعو کې: "نخښې" راغلی دئ. باید ووایم چي له لومړی خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چي د خوشحال خان په ژوند کي په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کي لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دئ چي دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وګ: خوشحال ریویو، درې میاشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کیډیمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمی) کي "لومړی قلمي نسخه" بلله سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کي یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښي په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

+++++++++++++++++++++

وریښم:

د خوشحال په کلام کي له "وریښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "وریښم" کي بیا پاته ده. وریښم په کندهار کي په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کي یې (و) ځني غورځولی دئ او "ریښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "وریښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غږوه سترګې
په وریښمو کي چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

+++++++++++++++++++++++

وښی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم راوړی دئ.

د خوشحال ختک دپاره چې مې خور شو
په مغان مې وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++++++++++++++

وېښته :

د کندهار په لهجه کي (ورېښته، ورېښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت زيات ويل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل راوړی دئ.

هر وېښته چې په صورت باندي لېده شي
که پرې ځير شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان باباويلي دي:
د صورت له عيبه هسې پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق ياده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر ختک وايي:
سپين وېښته د بدنامی په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رويو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لوېديځ ګردود سره سم "وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت يې "ځېره، زېره = زيږه" راوړي.

وېښته يې دسرځېره دتن هم ځېره
ګرلنډېد رنګې يکدله ګېډوره
پــــــــــــــــــــــــــــــــــه خوړلونه
مړيړي
(ارمغان ـــ ۹۰مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زږه" صفت باندي د (زیږ) د مونث خیال کړی دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل وړ دئ. د (زیږ) مونث شکل د (ږ) په زور (فتحه) باندي ویل کېږي. که (ږ) ته زوه رکی ورکړه سي، هغه وخت نو بیا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زږه) د (ږ) په زوه رکي باید تلفظ سي.

+++++++++++++++++

هېښ:

هېښ د (حیران)، (هک پک) او ځای ځای د (ساده) معنا لري. دا لغت له لویدیځ ګړدوده پرته په نورو کي د تلفظي ستونزي له اسیته د استعمال مواردنه لري او که لري یې، هم ډېر نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زیاتره د (ساده، اریان) په معنا ډېر راوړی دئ.

څوک به ما غوندي یو هېښ په زړه ساده وي
چي وفا غوارم له کښلیو، په دا اش یم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښیاریه هسې هېښ یم
څوک چي زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷ - مخ)

یا:

ستاد خولې خبری نوري د زړه نوري
زه خوشحال ختک یو هېښ یم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د دنیا په چاري پوه تر انده تېره
څه د دین په طلب نه پوهېږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

+++++++++++++++++++++

۳، ۵ :ږي لرونکي لغتونه:

بږوه:

بږوه د کندهار په لهجه کي (ګیدړي) ته وایي (لس زره پښتولغتونه).

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم يې وينم، هم يې اروم ترې تېرېږم
چې په څنګ راته بړوه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)
يا:
در پېښه مه شه د بخت کړوه
خونی مزری کا په تا بړوه
د باز شړلې زرکه مې ولیده
د باد خورکو باندې زوړه
(رباعيات - ۷۵مخ)

په چاپي دېوانو کي د دې بيت (اروم) د (اورم) په شکل راغلی دئ او دا يادونه د دغه مخ په حاشيه کي هم سوې ده. دا خو د اړولو برخه ده چي پخپل ځای کي په تفصيل سره څېړل سوې ده.

++++++++++++++++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فيه لغت په ځينو لهجو کي (غږ) ويل کېږي. خوشحال خان د (ږغ) شکل راوړی دئ او ځای ځای يې د (ژغ) په بڼه هم استعمال کړی دئ. هغه ځايونه چي دا کلمه پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وينګ نه ايسي. مثالونه يې:
د بد زويه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زويه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)
يا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثيه کي وايي:
څه د بدو ږغ ۏچې ماښام راباندې وشو
تندر ۏ، يا توپ ۏ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)
يا:
چه يې لرزه وه په ملک له جيشه
زړه يې شاد کام ۏ له هره حيثه
ګوره په ګور کښې هغه شاهان دی
چه ږغ يې نه شي د مرګ له طيشه
(رباعيات - ۶۰ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دي راکړ، منت دار یم
د خوبیه ژغ یې بیايي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دریمه او څلورمه نسخه کي (ږغ) ثبت دئ.

په دې بل بیت کي هم (ژغ) ثبت سوی دئ خو په حاشیه کې لیکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (ږغ) دئ.

د رسا ویشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باړه
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که څنې وړاندې خپل علَم وړم
(۱۳۵ - مخ)

++++++++++++++++++

ږو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ږو[1]
د وصال په سل خوښیه د
هجران په زر بلا ږو
(۱۷۲- مخ)

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کاریږي. (په) دلته د (قَسَمیه) کلمې وظیفه سر ته رسوي او له ظرفي یا استعلایي آداتو

---

[1] په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې ټولي غزلي د پای قافیوي (ږو) په (ګو) اړولی او د خوشحال شعر یې خندنی کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسَمیه توري کار ورکوي.

بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــــر اعتماد بر الطاف کار ساز کنید

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسمیه توري له پاره راځي:

"والعصر"، "والشمس" یعني قسم مي دي په مازیگر وي، قسم مي دي په لمر وي.

د (ړو) کلمه د کندهاریو شاعرانو په کلام کي سته:

مولوي عبدالغفار بریالی وایي:

ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په کبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهار- ۹۵مخ)

د میوند د ډاگ قهرماني، ملالي ویلي دي:

که په میوند کي شهید نه سوې
خدایږو لالیه بې ننگی ته دي ساتینه

(ځیني کسان دا لنډۍ د "ړو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وایي چي "ړو" د دې سیمي لغت نه دئ. مگر تاسي د ارواښاد بریالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم یې په روانۍ سره کاروي. "ړو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه اورشو لري. حمید مومند په نیرنگ عشق کي پنځه ویشت بیته د (ړو) پر قافیه باندی سره تړلي دي (وگ کلیات - ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

چې سر په مخ کې کیږدې، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ړو که خبر یې د خـــــــــاصانو
له ســـــــــــجوده
(۲۰۸- مخ)

یا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرگ د رقیبانو بل
ژوندون د حبیبانو
خدای ړو په هنگام د وصل کیږي دا دوه کاره
(۲۱۷- مخ)

هجري ویلي دي:
نور به تېر عمر رانه یشي په رب ړو
که نظر تغیرد کسیو په ژړا کړم
(۸۴ - مخ)

په متن کي "... په رب گو" لیکل سوی دئ چي په قطعي ډول یې د اشرف خان هجري خپل وینگ نه سو بللای.

پوهاند دوکتور زیار صاحب په (گ) باندي د (ړ) اړول له معیاریت څخه سرغړونه بولي او کړی یې (وگ: لیکلارښود - ۵۲مخ)

++++++++++++++++++++++

سرړه :

د کندهار په لهجه کي د غره د مړه شڅه "سیړه" بولي (وگ: ښکار او کندهار ۳۳مخ). خوشحال خان یې د "سرړه" په شکل لیکي:

زرکه دي لېږي له بازو گرځی
سرړه دي لېږي له پړانگه غورځی
گنه بنې به یې په پورته غورځی
په څوکه کښېوزی نوره به پرځی
(رباعیات - ۲۰۰مخ)

په سواتنامه کي لولو:
هم گاوز، بزونه، سرزې هم کوته پایي
اما ورکي کړې توپچیانو څه به وایي
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

سېړمې :

د پزي غارو ته وایي. د کندهاری لهجې وینگ یې (سږمې) او د ځینو لهجو تلفظ یې (سپږمې) دئ. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې وینگ ته نژدې کاروي.

خوشحال وایي:
په عطرو ډوبه هغه خوش رویه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغله ناګاهه له يوه سويه
تمامه شپه يې راسره تېره کړه
سپېرمې مې ډکې دی د دی له بويه
(رباعيات - ۴۷مخ)
د پښتو په ځينو لهجو کې سپېږمې ورته وايي. په ارمغان خوشحال کې هم يو ځای په همدې بڼه ثبت دي:
دارچيني د پرمهرې سره لازم دي
د سپيږمو نسوار يې يوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)
دغه نصوارو ته په کندهار کې د "پزي نصوار" وايي.
کندهاری مخلص وايي:
پر تندي دي خولی ايښېده په ناز
نه خبريږي په دربي د لوړ جهاز
هغه وخت به درخرګند سي خپل همت
چي دي بوی په سږمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)
++++++++++++++++++++

غېږ:

د کندهار په لهجه کې همداسي ده خو په نورو لهجو کې (غېږه) ويله کيږي.
ميرزا خان انصاري ويلي دي:
د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غيږ کې ونيسمه
(۱۸۴- مخ)
شمس الدين کاکړ ويلي دي :
بې کامه بې زبان لکه رباب ديارپه غېږکښې
هردم کوم له شوقه تن تناتناتنا
(۳۰مخ)
++++++++++++++++++++++++++

کريږه:

کندهاريان يې (کرږه) بولي.
حميد وايي:
چې "حميد" د يار له غم کا سوې کريږه
د پيريانو غوني زيږ ديوان په دوک شي
(کليات - ۲۸۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++

کـړ ا ن : (کـړیـا ن)

(کـوړ) هـغـه ځـیـرونـکـی حـیـوا ن دئ، چـي پـه پـا رسي یـې (کـفـتـا ر) بـولـي. د کـنـدهـا ر پـه لـهـجـه کـې یـې جـمـع (کـړیـا ن) ده او خـوشـحـال خـا ن یـې هـم دي تـه ورتـه کـا روي. پـه فـرا قـنـا مـه کـي لـولـو:

شغـا لان، گـرگـا ن، کـړا ن
پـا س پـښې ږدي پـه گـلان
(۴۵ - مـخ)

+++++++++++++++++++++++++++

کـړلـی :

دا لـغـت پـه لـویـدیـځـه لـهـجـه کـي پـوره عـمـومـیـت لـري خـو پـه خـتـیـځـه کـي ځـا ی "غـنـدلـی" نـیـولـی دئ.

خـوشـحـال وا یـي:

بـل تـه شړلـی، لـیـړلـی تـا یـم
بـیـا پـه دا کـا رکـښې کـړلـی تـا یـم
چـه سـتـا پـه نـه دیـد د ځـنـکـنـدن شـوم
کـه مـې تـه نـه وژنـې وژلـی تـا یـم
(ربـا عـیـا ت - ۲۰مـخ)

پـه دسـتـا رنـا مـه کـي د لـور د ودولـو پـه بـرخـه کـي لـولـو:

"... چـه پـه اصل پـه نـسب کـړلـی نـه وي، د دیـن د صلاحـیـت پـه حُـلـیـه مـتـحـلـي وي، و هـسـې سـړي دي ورکـولـه شي".
(۱۳۱- مـخ)

مـیـرزا خـا ن انـصا ري وا یـي:

پـه طلب یـې نـحـسـیـت لـه سـتـوریـو واخـیـسـت
پـه ښه خـوی یـې هـیـڅ سا عـن ؟نـه دی کـړلـی
(۴۷- مـخ)

دکـنـدهـا رشا عـرشـمـس الـدیـن کـا کـړویـلـي دي :

ځـوبـه شـمـا ري مـنـجـمـا ن زمـا دوصل کـوکـب
ځـوبـه لـه لاسه دفـلـک پـه بـخـت کـړلـی گـرزم
(۸۷مـخ)

+++++++++++++++

مـړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نر پسه ته ویل کېږي. د کندهار په لهجه کي د (مږ) ښځينه شکل (مېږ) ده، چي په نورو لهجو کي يې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وايي:

ودانۍ د کائنات ده په درې څيزه
اول مږ، دويم غنم، دريم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++++++++++++++

وږی:

په کندهار کي (وږی) د انګورو يا غنمو (خوشې) ته وايي. خو زياتره د غنمو له پاره کارېږي. د اومو انګورو له پاره (ډنډوری) او د پخوله پاره د (واښکي) کلمه رواج لري. خوشحال خان د (وږي) کلمه د انګورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پايه واړه آبله دی
په فراق کې، لکه وږی د انګور
(۵۴ - مخ)

+++++++++++++++++

۳، ۶: د (ڼ) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "وروڼه"او د تذکير آلت دواړه په (ڼ) ليکي او دا تلفظ يې له کندهاري وينګ سره يو شان دئ. په ختيځو لهجو کي دا دواړه لغتونه په نون ويل کېږي.

څو تجربه نه کړې خپل زويه ورونه
هومره د ديو په کار مه موڼه
زويه هغه دی چه ځان څرګند کا
ګڼه بهتر دی له زويه لونه
(رباعيات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو کي ورونه په نون ويل کېږي. زيار صاحب وايي چي خوشال "ورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غین له کښېني ګړدود سره سم په (ڼ) پای
ته رسوي" (وګ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ) . د
لیکلارښود په (۲۷۷مخ) کې د نون شکل د لهجوي
ارجحیت تر اغېزې لاندې کره بلل سوی دئ.
خوشحال خان په فراقنامه کې ویلي دي:
سکه ورونې قتل کړي
ده یې مال ګنجونه وړي
(۶۶ - مخ)
په حاشیه کې ورته کښلي دي " ورونې =
ورونه یې".
عبدالقادر خان وایي:
بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په ورونو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)
دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کې هم
ورونه په (ڼ) کښل سوي دي.
حمید هم د (ڼ) په برخه کې د ختکو لار
اخیستې ده. دی وایي:
د یار یار د خپلو خپل د ورونو ورور یم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور یم
(۳۲۷- مخ)
++++++++++++++++++++++

انګڼ:

په لوېدیځه لهجه کې همداسي ویل کېږي،
خو ختیځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چي
ځان پېچي، د کلمې د پای له (ڼ) څخه هم حتی
الوسع ځان ساتي او په دې لړ کی یې د
(انګڼ) پر ځای (انګړ) ډېرکاروي .
دخوشحال خان په کلام کي دواړه شکله
لیدل کېږي . یویې هرومرودکاتب لاسوهنه ده .
تاریخي وژبني قراین پردې باندې دلالت کوي
چي (انګړ) به دکاتب دتصرف نتیجه وي .
خوشحال وايي:
ځان وزړه مې هم چاپیردرسره دروميي اې
نګاري!
چي ګهې په شین شین په انګڼ کې شي
روانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۴۹مـخ)
بـل ځـاى وايـي :
رقـيـبـان دې لـكـه سپـي دي پـه كـوڅـه كـې
چـې انـګـرډې پـاكـيـزه شي،واړه چـخ كـړه
(۲۶۵مـخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلرم فصل

۴، ۱:د کلاسیک ادب او لویدیځي لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کي به هغه لغتونه چي په کلاسیکو ادبیاتو کي راغلي او اوس په لویدیځه لهجه کي ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي،اوبازي:

په لویدیځه لهجه کي "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چي د کندهار په زلمیانو کي رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږی ..." (دستارنامه - ۴۸مخ)

په همدې بحث کي د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چي په ورپسې مخ کي یې د "لامبوزن" په شکل کښلی دئ. (په کابل چاپ کی دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وایي:

کـــــــــــــــــم دلیلو د باور اوبازي نه زده
بیا د شک ګرداب هرګوره دی عمیقه
(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

آهنګر:

په مروجو پښتو قاموسو کي (آهنګر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنګر لغت راوړي. زه د ده په کلام کي د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري په دېوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زیاده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان لیکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره، نیزه، چاړه، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په دیو لري" (دستارنامه - ۱۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهارئ لهجه کي آهنګر(ایینګر) او (پښ) یو څه توپیر سره لري. پښ زیاتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شیان جوړوي خو آهنګر چړې، ارې، د تاکبیرئ ارې، د پسو د سکوستلو وسایل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنګرئ په هنر کي همدا شیان شامل ګڼي.

رحمان هم د "آهنګر" کلمه کاروي:

یا تنور دی یا دوکان د آهنګرو
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

همنشین دي نغمه نه مومي بې زیانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ یې
(۳۵۹ - مخ)

آهنګر ته په کندهار کي ګګر هم ویل کېږي. "سل د زرګر یو د ګګر" چي مراد یې سوټک دئ. یعني د زرګر سل سوټکه د آهنګر له یوه سوټک سره برابردي.

++++++++++++++++++++++++

آدوم:

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي لولو:

څه به هر یوه ته حال وایې خوشحاله
د لیمو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸- مخ)

آدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندئ کلمه ده او معمولاً د حیوان (څاروي) د پښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغې برخې ته ویل کېږي، چې تر زنګانه پورته ده او په پارسي یې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخې ته (ورون) وايي. د ادوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د کندهار په لهجه کې د انسان د پښې بېلابېلې برخې له ګوتو څخه لوړې دا نومونه لري:

- د پښې په خپړ (خپړه) کې: ګوتې، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پونډۍ (پړکۍ)، زنګون، ورون، شنګښر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوکې اَدوم ته (پتون) وايي. لکه د ادوم مغیره شکل چې (اَدامه) دئ دغه راز د (پتون) مغیره شکل (پتانه) دئ.

حمید وايي:

چې شبنم غونډې شبګیر واخیست په سر ما
کېښود سر په پتانه د سمنبر ما
(کلیات - ۸ مخ)

ما یو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل یو شعر ولووست:

صوفي مـــــــــــــــوږ منعه کولو د شایسته وو له دیدنه
منافق ته چې شه ځیر سوم سر یې پروت وو پر ورانه

استاد راته وویل چې د (ورانه) پر ځای (په پتانه) ورواچوه. زما خیال سو، چې د دوی په لهجه کې دغه کلمه عامه نه وه.

په انګرېزي ژبه د چرګانو ادوم ته (drum stick) وايي یعنې د ډول لرګی. د کندهار په لهجه کې له اوسپنې څخه جوړې سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپریدیو د توصیف په ترځ کې د"پنډۍ" لغت داسي راوړی دئ:

په وجـــــــــود کې لکه ها له ویښتو خلاصې
پښې کمکۍ، غونډې پنډۍ پهن سرینې
(۴۶۰ - مخ)

+++++++++++++++

ارکه:

خوشحال خان د کاله پانۍ د هېلیو په بیان کې د "ارکه" لغت راوړی دئ.

په ارکه وو مـــــــــــــــلامال دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سونا هم پکې خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)

د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ رامعلوم او نه مي په مروجو قاموسو کي موندلى دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون سرمحقق محمد اسمعیل سږه بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کي خپور سوى دئ، د نومونو په برخه کي يې راوړى دئ او ورته کښلي يې دي: "يو کوچنى مرغى ده چي د باز په واسطه ښکار کيږي". په دې قاموس کي لکه نورو نومونو ته چي لاتيني نوم هم کښل سوى وي، د دغه نامه لاتيني معادل نسته، ځکه يې سمه ځيږنه راته ميسره نه ده.

په کندهار کي هغو کوترو ته، چي په هوا کي بازى نه کوي او تر لوتن (ملاقي) کوترو غټي هم دي، (ارغه) کوتري وايي. ارغه کوتره صحرايي کوتري ته ورته ده.

++++++++++++++++++

ارهټ:

ارهټ، ارهړ هغه کوهي (څاه) ته ويل کيږي چي د لويو مځکو د اوبولو (خړوبولو) په نيامت کيندل سوى وي. دغه راز کوهي ته اوس (باوړى) وايي. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کي د کندهار لهجې ته راغلي ده. پخوا دا کلمه د ډيورنډ تر پولي ها خوا ته مااوريدلي وه.بايدووايم چي دکندهارپه عامه محاوره کي داکلمه د(ارهړ) په شکل ويله کيږي .
دکندهاريوشاعرانوپه ديوانوکي چي د(ارهټ) په شکل ثبت ده، غالباًبه دکلاسيک ادب دخطي ديوانو همدارازثبت اغيزه پکښي کړې وي .

ميرزا خان وايي:

د وحدت په څان لـــــه څان سره بازي ده
د کثرت نوم يې ارهټ کړ يا گرداب شو
(۹۷- مخ)

ميرزاحنان بارکزى وايي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنده سرواړه منګي دي ارهټ
(۵۰مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
کښت دعمرمي سیراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترګوپه ارهټ
(۴۲مخ)
++++++++++++++++++++++

استوګنه :

استوګنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانیو متونو کې د "استوګه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کې هم پخوا "استوګه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوګنه" ویله کېږي.

اشرف خان هجري ویلي دي:

په ادب پـــــه نېکی مټ کوه ختکه !
د استوګې ځای دلې نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل ځای يې بیا د استوګني په شکل راوړی خو هلته بیا کاتب په (ړ) کښلی دئ.

رُخ دي نه دی مانې مه ځکوه فلک ته
د استوړنې مکان ستا نس د تُراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په دیوان کې هم "استوړنه" " چې د "استوګنه" ناسمه لیکنه ده، زیاته راغلې ده.

پـه تـــــــوده زمکه استوړنه ده مشکله
څه به زیست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ کي يې بیا په (ګ) کښلې ده.

ښه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخـــــــــــــــــــــــــلي یو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کي د استوګني کلمه د دغه کتاب د جعلیت یو دلیل بولي چې نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوګنه لغت د پټې خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کې مروج وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++

الابلا:

هر څه ته لاس اچول، حلالي و مرداري سره
ګډول، ...
په ظفراللغات کي يې د دي ويي معنا
داسي کښلي ده: "بيکاره او بې ځيزونه،
ګډ ګا ډيره ځيزونه، ....، درد، رنج، مصيبت"
د کندهار ښځمنی وايي:
"الابلابه وکم، زوی و لوربه په ماړه کم،
د مولا جواب به څه کم".
خوشحال خان ويلي دي:
که مثال يې په دنياغواړي له مانه
چې الابلا پکې وي هـــــــغه ډنډ دی
(۳۳۸ - مخ)
يا:
هـــره ورځ د دي فاني دنيا دپاره
زرفتني، الابلا، دغادغل کړي
(۴۴۴- مخ)
پارسي ژبي هغه وخت چي غواړي د يوه کار
له ذمه واری او مسئوليت څخه ځان وکاږي نو
وايي " الابلا، بگردن ملا".
++++++++++++++++++++++

الپته:

دسرله خوادځلوروتورو په زوَر (فتحه)
تلفظ کېږي او فشار يې پر وروستی څپه دئ.
دا لغت د کندهار په لهجه کي د
(وارخطا، سرگردانه) په معنا ژوندی دئ او
په ورځنی محاوره کي زيات کارېږي.
ظفراللغات يې هم دي ته ورته معناوي کښلي
دي. په کلاسيک ادب کي ځای ځای د عربيت تر
اغېزې لاندي "الفته" ليکل سوی وي.
خوشحال خان ويلي دي:
ښه خو دا چې يې برقع په مخ پرته ده
او که نه پرې به وگـــــــــــړي الفته شي
(۳۷۱- مخ)
يا:
که د مخ ښايست يې دا دی چې ليده شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لابه ما غـــــــــــوندې پرې ډیر الفته کیږي
(۳۷۳ - مخ)
په دستارنامه کي هم "الفته" راغلې ده.
"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغوډیرو چه ستړی آلفته وی".
(۹۵ - مخ)
اشرف خان هجري وایي:
الفته قیس یې هسې رنگ جدا کا
چه د تور قفس بندی غـــــم د لیلا کا
(۴ - مخ)
++++++++++++++++++++

انا:

په کندهار کي د مور یا پلار مور ته (انا) وایي. په ختیځه لهجه کي یې (نیا) بولي.
حمید مومند ویلي دي:
چې، انا! په فلاني کلي کي مقامه
یـــــوه جن ده گل اندامــــــــه وفا نامه
(کلیات - ۵۰۹ مخ)
++++++++++++++++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسیک ادب کي هغه راز راغلی دئ لکه په لوېدیځه لهجه کي چي کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کي تر "خوني، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کي خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلي اوتاک به معلوم وو. د شالمار په مېلو کي به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کي به یې یوه برخه د اشپزۍ له پاره وه، نغري به یې پکښې جوړ کړي ول، بله برخه به د ناستي ځای وو، کمبلي به پکښې اواري وې او بسترې به شاوخوا پرتې وي. د شپې د خوب له پاره یې هم له دغه ځایه کار اخیست. د لمانځه له پاره به یې بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته یې په مجموع کي اوتاک وایه. د روسانو د اشغال پر وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار په مالـه جات او ارغنداو او نـورو سيمـو کـي د مجاهدينـو اوتـاکـونـه ول.

پـه پـښتـو کـلاسيک ادب کـي د اوتـاک لـغت زيـات راغلـي دئ. پـه دستـارنـامـه کـي "اسبـاب معـيشت" تـر عنوان لانـدي داسي لـولـو:

"بـل اوتـاک يـعنـي د استـوگـني ځـاى"

(١۴۵- مـخ)

پـه فـراقـنـامـه کـي وايـي:

اوس يـې رخ د مـــــــــــــــــلـنگـى او د دوهـى دى

د خوشحال چې سراى اوتـاک و واړه تـېر شه

(٧- مـخ)

بـل ځـاى:

هـــــغه ملک واړه اوتـاک دى

چې پـکې کښلى بـختـنـاک[۱] دى

(٣٨- مـخ)

دميـرزاحنـان بـارکزي بـه ديـوان کـي اوتـاک کـلمه پـه قـاف لـيکل سوي ده خومـراديـې (خونـه،کوتـه، اطاق) نـه دئ،بـلـکي مطلب يـې هغه رازاوتـاک دئ چي کلاسيکوشاعرانـوپـخپـلواشعاروکـي راوړى دئ. دى وايـي :

لـکه ځغلي لېونـى سپى لـه اوتـاقـه

هسي ورک شوه رقـيـبـان دشکرلـب

(۴۴مـخ)

پـوهانـد زيـار صاحب چـي د اوتـاک کـلمه عربـي (اطاق) گڼلـي ده (د خوشال ادبـي پـښتـو - ۳۶مخ) د تـأمل وړ خبـره ده. د پـښتـو (اوتـاک) غـالـبـاً لـه تـورکـي ژبـي څخه راغلـي دخيـل لـغت دئ. پـه تـورکـي کـي "اتـاق" د خونـي او خېمې پـه معنا کـارېږي او وايـي چې کـلـه کـلـه يـې د 'اتـاغ" پـه شکل هم تـلـفظ کـوي (وګ: غياث اللغات). زمـا خيـال دئ تـه چې د عربـي "اطاق" بـه هم د تـورکـي "اتـاق" معرب شکل وي ځکه پـه قـرآن کـي د "اطاق" کـلمه نـه ده راغلـي (وګ: معجم المفهرس- د الـف رديـف. هـوري تـاسي د "اطاق" کـلمه نـه مومئ).

---

[۱] بـختـنـاک د خوشحال خان زوى وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکتور هاشمیان صاحب "اتاق" دري ژبي ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وګ: آئینه افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳).

++++++++++++++++

اوستری:

آخري، وروستی.

قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ.
مذکر حالت یې (اوستری) دئ لکه: اوستری دیدن

دا لغت په کندهار کي په همدې شکل ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وایي "اوستری ورځ نامرده ده".

حمید مومند ویلي دي:

راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
مــــــــــــړ ستا د دیدن یې سره کفن کې ونغاړه
(کلیات - ۲۲۳مخ)

++++++++++++++++++

ایځې:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي: "په تکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما هم راخیستی دئ، راوړی دئ.

د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د "قاعده بغدادي" د تدریسولو په وخت کي د کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده کولو یوې طریقې ته (ایزګی) ویله کېږي. د مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو یوه پخوانی اوږده تخنیکي قاعده وه چي اوس لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.

د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته "ایځي" ویل سوی دئ. (ایځي) او (ایزګي) سره ورته لغتونه دي.

خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کـــــــــــوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)
دغه راز لوست ته "په زوَر و زیر ویل"
اصطلاح هم په کندهار کي سته.
++++++++++++++++++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کي د (سرزنش، سزا، ترټل) په معناعام لغت دئ. علامه رشاد د امیر شېرعلیخان او سردار محمدامین خان د مخالفت په برخه کي د امیر له خولې لیکلي دي: "... سردار محمدامین ته ووایه زما ستا سپکاوی نه دئ هېر ... که زه په بري کابل ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار یاداښتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي: "څنګه چي ساګزو له انګلیسانو سره په جنګ کښي د سرغنه محمدایوب ملاتړ وکړ، نو تر بري وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چي په کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري، ډېری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل" (معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمني یوه وراشه لري: "مور و پلار مي وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه ایدادونه".

د خوشحال په شعر کي دا لغت څو واره راغلی دئ خو کاتبانو او ناسخانو یې په لیکنه کي څو شکله (هداد، اهداد، احداد) ثبت کړي دي.

تل ګریوان په اوښکو لوند، ساړه آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دئ
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کي کښلي دي: "په دریمه کې (ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې (احداد) دی".

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای له پښتنو څخه د سر ټکولو په وخت کي وايي:

اول زه، دا نور د پسه

څو شته واړه د احداد دي

(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هیڅ رازحاشیه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتیبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه يې همداسي پرې ايښی دئ. کاتبانو او ناسخانو د ایداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خیال کړی دئ. د عربي احداد د عبدالقادر خان ختک د دیوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کي په "په جرم حد لګول، سزا ورکول، تعزیر" معنا سوی دئ. دا معناخو له ایداد سره هم نژدیکت لري خو د پښتو ایداد مستقل او په پښتو کي مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخي به عربي ګڼل سوی وي.

خو د دې خبري یادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کي د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کي د (احداد) لغت ته داسي لیکل سوی دي: "... سوګ داشتن زن بشوهر، ... باز ایستادن زن از زینت. جامه سوګ پوشیدن، ... تیز کردن کارد و امثال آن بسنګ وسوهان".

یا:

ساقي نن د سرشاریه شراب راکړه

محتسب چې حاضر نه دی، څه احداد شي

(۴۱۸ - مخ)

دلته بیا فکر کوم له (ایداد) څخه (احداد) جوړ سوی دئ.

یا:

چې بل مخ وته نظر کړم دهداد شم

توري زلفې يې دورې دي اویزاندي

(۴۲۹- مخ)

(هداد) د (ایداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشیه کي يې ورته کښلي دي " په لومړی کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سیل د بلبلـــو باندې غلغل کا
د ښایسته ؤعـــاشقان ډېر دي
عالم به ولی احـــداد د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲مخ)

د رحمان باباپه دیوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مینه
په لیمه ځـــــما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ویلي دي:

په تگی مي یې زړه یووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداددی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نور چی بوس و کنار کا عیب یې نه وي
زه چی تش کاته کـــــوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ،آ): احداد".

حمید مومند وایي:

چې په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ایداد کړم
(کلیات - ۱۴۴مخ)

یا:

چې مې کړی خود کــــــرده په ځان فساد دی
هر چې شوَمه ښه چې شوم دا مې اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار خټک وایي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد" ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لغت د راحت زاخیلي په لغات افغاني او د وزیر محمدګل خان په پښتو سیندکي نسته او له دې څخه څوک ویلای سي، چي په ختیځو لهجو کي یې رواج عام نه وو. ظفراللغات بیا اخیستی دئ او زما یقین دئ چي د هغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه محاوره.

+++++++++++++++++++++

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کي د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د (ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په " ښه مي نه ایسي" عبارت کي یې معنا دا ده چي " ښه مي نه درڅه راځي"، " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کي سته خو اوس یې د استعمال هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ایسي په خپل رسم و رواج
(کلیات - ۵۳مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نا زیږي
هسې ښـــــــــه ایسي د ترکو رقیبان شوخ
(۶۰- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

مینه نـــــــه شي بې دیدنه
دیدن ښه ایسي په مینه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بریالی وایي:

زوی چي دم د بې لارۍ په ځان کي پوکئ
نـــــور زیاتي ورته بد ایسي د خپل پلار مخ
ما چي دم د شـــــــوخو سترګو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښـــــــــه ایسي د بل کار مخ
(اهار - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++++++++

بارخو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کي (باړخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (اننګي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (اننګي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله يې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چي په "باړخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف يو حدس دئ. دا څو ځايه به په ګډه سره ولولو:

ګل د لاله شه دی، راته وايه که بارخو يې؟
ستا زيبا بارخو به له ګياه کړم برابر؟
(۶۰- مخ)

يا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعيات (د پښتو ټولني چاپ) کي يې "باړخو" کښلی دئ.

باړخو يې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې يې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې يې ګورې
چي پرې مستيږی هغه شراب دی
(رباعيات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (اننګي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب يې تفصيلي يادونه او هغه وراني بيان کړی دئ، چي د دغي لاسوهني له اسيته د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وګ: معياري پښتو - ۲۳۳مخ)

++++++++++++++++++

براېي: برايه، تېره شپه

دا لغت په لوېديځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختيځه لهجه کي يې پر ځای "بېګاه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي. په کلاسیک ادب کي یې مثالونه ډېر مونډل کېږي. اشرف خان وايي:

د دوو سترګو کسي غوا‌ړم مونده نشي
شـــــــــايد یوړه برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غـــــمان؟راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

برایه مي اشنا ولیده په خوب کي
په ژړا مي کــــــــړ په اوښکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وایي:

لا یو ښکلی ګل اندام چې شاهد نام و
برایي زمـــــــــــونږ په کلي کي مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++++++++++++++++

برقه، برقع:

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات یې ټول فارسي دي، لکه: کله ګی، چشمکي، تا، چین، دولاق،...

په فراقنامه کي لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بــــــــــه وګړي الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دبدبه د نمر باطلـــــــــــه هغه دم شی
چه سرګنده تر برقې د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++++++++++++++++++++

برمنډ: لغ، لوغ

خوشحال خان ویلي دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــــــــــــــــــــــومره بلا دي و
تـا تـه پـنډې
چې شـــــــــمار يـې نشته پټې بـرمنډې
گوره پـه کـــــــــــــــومه بـلابـه
سر شي
چې پکښې تـه گرځې پـه منډې منډې
(ارمغان - ۱۲۷مخ)
عبدالقادر خان وايي:
پښې بـرمنډې سر بـرمنډ گرېوان پاره وی
پـه طلب يـې پـه مـــــــــــــــلکونو
آواره وی
(۲۵۶- مخ)
د کندهار پـه لـهجه کي"بـرمنډ" رواج لـري.
مولوي صالح محمد هوتک وايي:
مخ پر سره اور ورځه
لـکه خونخــــور ورځه
د جنگ پـر لـور ورځه
بـرمنډ سرتـور ورځه
(پاشلي ويناوي - ۷۹مخ)
مولوي بـريالی وايي:
کې کاکل د کفر تـوره کـــــــــــــړه
بـرمنډه
د صنعان بـه صحيح دين کړي ورغلط
(اهار - ۶۰مخ)
کې = کـه يې:
(بـرمنډ) پـه نورو لـهجو کي "بـربنډ" دئ.

حميد وايي:
هيڅ لـه شرمه راتـه مه وايـه ناصحه
د بـربنډ لـه اوبـــــــو څه انديښنه باک
(کليات - ۱۲۶مخ)
++++++++++++++

بـرند، بـرنده:

د لـومړي تـوري پـه سکون او د دوهم پـه زور(فتحه)،
دا لغت پـه کندهار کي د صفت پـه شکل کارېږي. کـه لـه (ځوانی) سره راسي نو (بـرنده ځواني) د خوانی اول ټاپی، د ځوانی د مستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترګو سره راسي نو بيا (برندي سترګي) د شوخو سترګو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستی دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلای سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځای کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت دِ وپوهيږي - د دستار حق دِ وپيژني - قابليت او لايقت دِ ئې حاصل کا - که قابليت او لائقت ئې حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښينی - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترګې په رنجو کړې، برنده کښينې خورې زلفې
چې غټې به درته ګــــــــــوري يو يو مرد
بـــــــــويه بللی
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عــالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
(۳۴- مخ)

يا:

د خوشحال غوندې به مست ګرځي په ميو
چې هوا د برندو سترګــــــــــــو د
چا ستا وي
(۴۰۹- مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترګه يَم د ګنګ بله جــــــمنا کړم
چه رايادې برندې سترګې د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وایي:

وبه نه وینې د ترکـــــــو برندي سترګي
مګر ځان په خپلو وینو کښي سالو کړې
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بریالي صاحب ویلي دي:

یا مي خیال د برندو سترګو سو په زړه کي
یا په برخه د بډای ســـــــو د دولت رنځ
(اهار - ۳۰مخ)

په ظفراللغات کي یې د " غصه ناک، سپین سترګي او بې حیا" معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسیک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځایه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

++++++++++++++++++++

بدلې، سندرې:

غزلې، ترانې

مفرد یې (بدله) ده. دا لغت په لوېدیځ ګرډود کي د (غزل) له پاره زیات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ویی هم کاروي خو په عامه محاوره، په تېره بیا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلې) لغت ډېرکارېږي. په ختیځ ګرډود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره لیکي.

خوشحال خان وایي:

هومره بدلې هـــــــومره سندرې
تــــــمامې نه شوې د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لـــــــرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعیات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د "ازدواج د معاشرت " په برخه کي راغلي دي:

"چي میړه یې غائب وي... سندرې بدلې دا دي نه وایي - حزن دلګیري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سيد راحت الله راحت زاخيلي په لغات افغاني، د وزير محمدگل خان مومند په پښتو سيند او د ميا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې خبره باندي دليل کېدلای سي، چي په ختيځو لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++++++++++++++

بوده:

د بار وړونکي حيوان (خره، آس) په معناپه لوېديځه لهجه کي ژوندی کلمه ده.
خوشحال خان يې هم راوړي:
په هر نام چې دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرښته، پري، بوده، ليوه يم
(۱۲۵- مخ)

+++++++++++++++++++

بيهاڼ:

د کندهار په لهجه کي بيهاڼ د آس بچی ته وايي. په نورو لهجو کي يې د (بياڼ) په شکل تلفظ کوي. ښځينه جنس ته يې (بيانه) وايي.

خوشحال وايي:
بيهاڼ د اســــــــپو کله يکسان دي
ځيني ټټوان دی ځيني اســــــان دي
ځيني د بار دی د زيست روزگار دي
ځيني د تـــــــــوري د برگستوان دي
(رباعيات - ۱۵۶مخ)

مولوي بريالی وايي:
د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــه اول مزله بيهاڼ
(اهاړ - ۹۰مخ)

+++++++++++++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي يې د دې لغت معنا "اثر" کښلې دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سيند په "تاثير" سره معنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په ویپانگه کي یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، ښېگڼه" معناوی ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دئ خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نزدې نه دي. په کندهاری لهجه کي (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توگه یو ځوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل ځوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کي یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چي قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي ځني اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډېر ترمور اوتر جراد دي
(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دئ او د هغې غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کښي هناد دي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمه ثبت کړې نه ده. څکه اول خو د (ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چي په نیم بیتي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وايي، (اوتر) هم وارخطا، سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پروا، زړه ور ته وايي. دا معناوي له بیت سره لګېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي پدل په کار نه دی
د دانا فکــــــــــــــر خطر لري خطیر

++++++++++++++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لویدیځه لهجه کي بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی دئ. په ځینو ځایو کي چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، یقین ته په نزدې ګمان سره ویل کېدلای سي، چي دا به یې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوږده نه وي
چې دریاب تر کومه لاړ دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ویی سپور
(۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

پل:

(د لومړي توري په زوه ره کي) معاف، بخښل

د کندهار په لهجه کي (پل) په همدې معنا ژوندی او په محاوره کي عام لغت دئ. څوک چي په کوم غټ سفر ځي، دوستانو ته وايي "حق راپل لرئ" يعني که مو حق راباندي پاته وي، راويې بخښئ. دغه راز غوښتني ته "حق پليت" وايي.

(پل) لغت په همدې معنا په نورو لهجو کي نسته. ارواښاد سرمحقق دوست شينواري په "زړه پانګه " کي د دې لغت په باب ليکلي دي: "... (پل - پله = معاف، بخښلی) صفت دی، چی د پښتو په لويديځه (د کندهار) لهجه کی بيخی ژوندی او مروجه لغت دی. خو په ختيځه لهجه کی له استعماله وتلی دی. دغه کلمه نه يوازی دا چی زموږ په لرغونی ادب کی زياته استعماليدله بلکی په آريايی ژبو کی يی ژوره ريښه لرله ..." (زړه پانګه - سريزه - ۴ مخ. نقل قول کټ مټ او د چاپي متن په املاء رانقل سوی دئ . م . هـ).

خوشحال خان ويلي دي:

ما خپل خــــون ورته پل کړی
که زما د مرګ عذاب شته[1]
(۲۹۴- مخ)

ميرزا خان انصاري وايي:

چي په قصد و هسي جنګ وته هوس کړی
اول خپله خــــــــــونرېزي
کـــــــــړه پله پله
(۱۷۹- مخ)

++++++++++++++

په مټي:

د کندهار په لهجه کي دا لغت د (ايله، ايله بېله) په معنا کاريږي. پوهاند زيار

---

[1] د ظفراللغات په مثالو کي دا بيت داسي ثبت دئ: "که زما د خون عذاب شته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب یې (په) ځنې غورځولی دئ او پر ځای یې
یوازې "متېې" کاروي.
حمید وایي:
په دا رنگ یې تر بېگاه په هـــــــــزار
متې
وساتلې په گریوان کې سرې سکروټې
(۴۸۹- مخ)
مولوي بریالی وایي:
نا امید اوســــــــــه له شکلو "بریالیه"
دوی په متې عملې کا اول خپل ناز
(اهار- ۴۸مخ)
++++++++++++++++

پوري ووري:

"په یوه خوا ننوتل او تر بلي خواوتل"
ته ویل کېږي. په قاموسو کي په " آنطرف
واینطرف" ترجمه سوی دئ.په لویدیځه لهجه کي
عام مروج لغت دئ . په کلاسیک ادب کي یې
د استعمال مواردسته .
میرزا خان وایي:
شایسته بانه یې غشی د خــــدنگ دی
تر دا سختو زړو به ووزي پوري ووري
(دیوان - ۲۲۵مخ)
شمس الدین کاکړویلي دي :
د هجران په سیخ سوری شوم پوري ووري
لکه نی له هره بنده جداوایم
(۹۱مخ)
++++++++++++++++

پووندہ:

په لویدیځه لهجه کي کوچیانو ته
(پووندہ) هم ویل کېږي.
میرزا خان انصاري ویلي دي:
ځیني ځیني پـــــــووندہ شي
خوک حاصل له تجارت کا
(دیوان - ۲۰مخ، د کابل چاپ - ۱۳۵۴ش)
بل ځای:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـووـنـده و مـزارع تـه وکـړه سـانـه[۲]
د زړه ذکـر دي پـټـی شـو پـولـه پـانـه
(۱۹۳مـخ)

+++++++++++++++++++++

پـېـخـر:

د (پـېـخـر) کـلـمـه د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي د (ډېـر زيـات) پـه مـعـنـاکـارېـږي. قـامـوسـو پـه هـمـدې مـعـنـا ثـبـت کـړی دئ او خـوشـحـال خـان يـې هـم پـه هـمـدې مـعـنـا راوړی دئ:

پـه پـيـخـر بـه د هـــــــــــــــرچـاکـره پـراتـه وو[۳]
کـه دا دُرمـي د ړلـی غـونـدې ارزان وای
(۳۳۸مـخ)

خـوشـحـال خـان پـه سـواتـنـامـه کـي وايـي:

کـه پـه سـوات کـې پـه پـېـخـر دي ورږي مـاشـي
د مـنـگـــــــــــــــــوړو، بـروړو، ويـل پـه چـا شـي؟
(۷مـخ)

+++++++++++++++++++

پـېـژی:

مـړاوی، پـژمـرده (پـارسي):

د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي پـه هـمـدې مـعـنـا ژونـدۍ کـلـمـه ده. قـامـوسـو هـم راوړې ده.

حـمـيـد مـومـنـد وايـي:

لـه ســــــــــــــاده مـخـه د صـبـر سـبـق چـا زده
څـو پـېـژی د خـط پـه زېـر و پـه زور نـه شي
(کـلـيـات - ۲۹۱مـخ)

+++++++++++++++++

[۲] پـه زړه پـانـگـه کـي يـې "سـانـه" تـه (خـبـره) مـعـنـا کـښلي ده. پـه کـنـدهـاری لـهـجـه کـي "سـيـانـه" هـغـه چـا تـه ويـل کـېږي چـي (هـوشـيـار، پـه خـبـره پـوه) وي.

[۳] پـه حـاشـيـه کـی يـې کـښلي دي چـي د (پـېـخـر) لـغـت د چـاپـي دېـوان؟ تـرتـيـبـوونـکـوسـم نـه دئ لـوسـتـلئ او (پـخـسـر) يـې لـيـکـلـی او پـه ارمـغـان کـي يـې (بـې خـرتـه) ځـني جـوړ کـړی دئ . د کـابـل چـاپ کـلـيـات سـم ثـبـت کـړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تسپې :

دا لغت د عربي (تسبیح) مفغن شکل دئ. د کندهار په لهجه کي یې وینګ عام دئ. خوشحال خان یې هم (تسپې) لیکي (د پېښور چاپ ۴۴۲مخ د پوهاند زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحمید مومند په کلیات او نورو ټولو چاپو کي یې هم (تسپې) کښلی دئ:

ساده د لوته کمند ړدي د نیولو
چې په لاس توري تسپې کا د آبنوس
(کلیات - ۹۳مخ)

++++++++++++++++++++

تښتن :

د کندهار په لهجه کي تر ما وړاندي نسل دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن) یې ویله. په کلاسیک ادب کي هم (تښتن) تر (څښتن) زیات کار سوی دئ.

میرزا خان وایي:

چي موجود ته ثریا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د میرزا په دېوان کي زه یو ځای پر (څښتن) پېښ سوی یم (۶۱ -مخ) او دا راته د کاتب یا مرتب مداخله ایسي.

++++++++++++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زیاترو لهجو کي (بړستن، بړستنه) وایي. په کندهار کي (تلتک) ډېر رواج لري. جمع یې (تلتکان) وایي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړ وای
نه چي ګور لره روان
شو له تلتکه
(ارمغان - ۶۱مخ)

په متن کي د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

+++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

تندی:

تندی د فارسي (پیشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر کي معمول لغت وو. دا لغت په لویدیځه لهجه اوس هم ژوندی او د ورځنی محاورې لغت دئ. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای (وچولی) زیات کارېږي.

عبدالقادر خان وایي:

په دا لاري تله په سترګو په تندي شي
څکه پاتـــــــــــو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳- مخ)

بل ځای وایي:

څو دي زړه هــــــــومره ستم کوه دلبره!
په تندي مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸- مخ)

حمید مومند هم (تندی) لغت راوړی دئ:

وابه نه ړَوم نور مخ له ســــــــــــاده رویو
که د خط اره مې کښېږدي په تندي بیا
(کلیات - ۱۰مخ)

کامګار ختک وایي:

په فراق یې د خوږ(و) لبو میګونو
دو دســـــته تندی وهم لکه مګس
(دیوان - ۴۵مخ)

بل ځای یې ویلي دي:

چا چې زېرمه په دنیاد دین ونه کړه
په ارمـــــان به دودسته تندی وهي
(۱۵۶- مخ)

د کامګار ختک په دیوان کي یو ځای (وچولی) هم کارسوی دئ:

(چې مې) شکلې د بڼو په غشي ولي
نه کړم وچولی خپل تریو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندي غزلي هر نیم بیتی یوولس هجاوي (څپې) دئ خو که څوک ځیر سي د هماغي اړوندي غزلي په ټولو بیتو کي صرف د همدې یوه بیت وزن ډېر وران سوی دئ او له دې ورانۍ ځخه بیا څوک حکم کولای سي چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورانـی گـوتـه د کـوم بـل چـا لاسوهنـي تـه نـيـول کېدای سي. زه حدس وهم چي د دې بيت اصلي بـڼـه بـه داسي وه:

"نـه بـه کـړم تـنـدی خپـل تـريـو لـکـه هدف"

خـوشحـال خـان هم د "وچـولـی" ويـی راوړی دئ:

پـه کـاغذو کښې خـــــــوانـا يـې ولـولـي
چـه کښلي نـه وي هغـه څـوک څـه لـولـي
هسې مـردان شــــــــتـه پـه دا دنـيـا کښې
تـختې د وچـــــــولـې تـختې د زړه لـولـي
(ربـاعيـات - ۱۶۲مخ)

دلـتـه هم د څلوريځي وروستی بـنـد د خوشحـال د شعر روانـي نـه لـري؟

+++++++++++++++++++

تـوري:

فـلـزي پـيسې، پـول سيـاه (پـارسي)، ايـکی

تـوري د فـارسي (پـول سيـاه) او د انـگرېـزي (change) پـه معـنـا هم د کـنـدهـار پـه لـهجه او هم پـه کـلاسيکـو ادبـيـاتـو کي ستـه. د نـورو لـهجو ويـونـکي يـې دومره نـه کـاروي.

دا نـاکسان دی وګــــــــــــــړی کسی
د غره واورتـه لاســـــــــــــونـه نـيسی
درچـه پـه سپـينـو پـه سرو مـونـدل شی
دی يـې پـه تـــــــــــــورو پـيسو رانـيسي
(ربـاعيـات - ۲۹۵ مخ)

د کـنـدهـار پـه لـهجه کي "رانـيـول" د "پـېرودلـو" پـه معـنـا کـارېـږي. خوشحـال خـان يـې هم پـه همدې معـنـا راوړي. د پـښتـو د نـورو لـهجو ويـونـکي يـې نـه کـاروي. همدا سبب دئ، چي زيـاتـره يـې "راونـيـول" لـيکي خو هغـه بـيـا د "ګـرفـتـن" معـنـا لـري.

خـوشحـال خـان پـه دستـارنـامـه ۳۷مخ کي وايـي: "ځنې خوش نـويس يـوه قطعه، دوه درې بـيـتـه اوکښي، پـه مهربـهـا کـيږي - ځنې پـه روپـۍ، ځنې پـه تـورې ...".

پـه سواتـنـامـه کي هم دغـه لـغت راغلی دئ:

کـلـه کـلــــــــــــه پـکې هسې ارزانـي شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

+++++++++++++++++++

تـول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کې د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله توله دي". يعني غنم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کې يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستى دئ (ظفراللغات، زړه پانگه) خو په نورو لهجو کې دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د ديوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کې ستونزي لري او (تول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه تول چې ورته اش کړې
جـــــــــــدايي لکه ږلى وراني د تول کا
(۴- مخ)

يا:

چې هـــــــــــم تول ځي، هم دليه، دا طوفان دى که ږليه
چې بې ويري، مونده نه شي، هى توبه له هسې کښته
(۱۹۷- مخ)

حميد مومند وايي:

د حـــــــــــيا
پـــــــــــــه تول مې واوري ږليه
په خندا چې راته سپين کاندي دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کې "ټول" ليکل سوى دئ چې تېروتنه ده. په ويپانگه کې د "تول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چې د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

+++++++++++++++++

تـيک:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په لویدیځه لهجه کي د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ویلي دي:

تیک تیک ځه اخله اوږده اوږده ګامونه
په پسي د سرو، مایه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهارشاعرشمس الدين کاکړوايي :
وشهرت وته داسي رنګ تیاردئ
په لړتاوشي لکه ډول وماته تیک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کي یوځای (تیکه) کلمه راغلي ده اوله (تاجکه، ورکه، کنډکه، ختکه، ...) سره قافیه کړې ده . دکلیاتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ (۱۴۹مخ) کي په همدې شکل ثبت ده خودکندهارچاپ (تِک) لیکي ده (۱۸۷مخ). ماته د (قدراست) او (سیده) په معناشکاري چي همدا (تیک) باید وي .

چې یې تــــوره پکار نه وي حبطه ده
که یې روغه وي د سپینو زرو تیکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحمید مومندپه دیوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحمید دیوان په (۷۷مخ) کي د "تک" په شکل ثبت دئ :

په لړ تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(دیوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حمید مومند په کلیات (۱۳۰مخ) کي یې په متن کي "تک" ثبت کړی دئ خو په ویپپانګه کې د "تیک" په شکل کښلی دئ.
په مختلفو چاپو کي د دغه راز ثبت ځخه ځوک ویلای سي چي د (تیک) لغت په همدې راز وینګ د دغو چاپو د ترتیبوونکو په لهجو کي عام استعمال نه درلود.
د عبدالحمید مومند کلیات په ویپپانګه کي یې "تیک" ته لیکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"سینه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سینه او خېټه یې راوتې وي"

+++++++++++++++++

جوړه : (فشار پر وروستی څپه دئ)

په کندهار کي ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چي کالي، پسول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا یې خوشحال خان په دستارنامه کي راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشیده قمیص، د پایڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پریږدي - هر کله چه په دا جوړه وواده شي - نوري مهیني جوړې دي زرګونه ورسره وي".

(۱۳۲- مخ)

++++++++++++++++++++++

چڅه :

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

میرزا خان وايي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا ځني چڅه
(۱۲۳- مخ)

+++++++++++++++

چغر:

په لوېدیځه لهجه کي "چغر" هغه چاته ویل کېږي چي یوه سترګه یې له بلي څخه په رنګ یا جوړښت کي توپیر ولري. دا صفت له څارویو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېلیو کي یو راز هېلۍ سته چي سترګي یې یو مخ د مرغلري په شان تکي سپیني وي. نینک یې بالکل نه معلومېږي. دې هېلۍ ته "چغر" وايي. په انګرېزي یې (Ferrugineus Duck) بولي. (وګ: شکار او کندهار - ۹۲مخ، د لیکونکي اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کي د آس په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... په یوه سترګه چغر، دا دي نه وي - کم خوردي نه وي - کهنه لنګ دي نه وي ...".
(۵۰ - مخ)

++++++++++++++++++

چغلي:

د یو چا خبره بل ته رسول "چُغلي" ده. په عربي یې (نمامت، سعایت) او په پارسي یې (سخن چینی) بولي. په کلاسیک ادب کي په همدې معنا راغلې ده او په کندهار کي هم دغه عمل ته چغلي وايي. (پښتو سیند) او (لغات افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري چي د دغو قاموسو د لیکني پر وخت د قاموسو د ترتیبوونکو په لهجوی حوزه کي زيات مروج لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت راغلی دئ، چي هغه چا ته ويل کېږي چي تر واده دمخه د ناوي کور ته تګ راتګ کوي. د کندهار په لهجه کي دغه کار ته "ګردني" وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ويلي دي:

"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي کړې وه ...".
(دستارنامه -۱۹۰ مخ)

یا بل ځای:

"ملوک چه بې تمیزه شي، د غمازو د چغلو د رشوت خورو بازار ګرم شي".
(۱۹۱ - مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هر ستم په مین کړه چاره یې نشته
حکایت د غـــماز فهم کړه چُغل دی
(۵۰۳ - مخ)

++++++++++++++++++

چمکلی:

د ښځو يو راز ګېڼه ده، چي د تاج په شاني په سر کي ايښوول کېږي. (پښتو سیند)، (لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي دا ګينه او نوم يې دواړه ژوندي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم مثالونه سته.

اشرف خان ويلي دي:

چمکلی يې ځکه سره د يار په وينو
چه خالش ته يې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++

چوټـي:

د ښځو د سر د شا پاله وريښتان چي په مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو لغتونه) کي يې په "ګيسوی کلان" معنا کړی دئ.

هجري وايي:

چه يې زړه د ډير عالم قتل پسند کا
ځړی هــــله د چوټي په سر پيوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++++++++++++++

چوهاړی، چوړی:

د کندهار په لهجه کي (چوړی) د (اصيل) په مقابل ښځينه نوم دئ. مذکر يې (چوړی) دئ او جمع يې (چوړيان) دي. په کلاسيک ادب کي دا نوم د (چوهاړی، چوهاړی) په شکل کار سوی دئ. په ظفراللغات کي يې معنا "خاکروب" راوړي ده.

"د چوړيانو کور" اصطلاح د کندهار په لهجه کي د بې سرښتې ښځي د کور له پاره کارېږي. د (چوړی) نوم د (مېرمن) ضد لغت دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهاړي د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدګـــويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حميد وايي:

رغړوي مې زمـــــــانه له محتاجييه
لکه سپی د چوهاړي رقيب په پښو
(کليات - ۱۷۳مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهاري شمس الدين کاکړويلي دي :
عشق سړی کاچوهړي غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

+++++++++++++++++

څخويکی:

په کندهار کي يې څخواکی (څاڅکی) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د بـــــــــــهار په گلو ووري
بـــارانـــــــــــــــــــونه
د څخويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځای :
د غفلت بنيادد اوښو په موج خيژي
يو څخويکی خواب آلـــــــــــود لره طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي داسي راوړل سوی دئ:
خــــــــــــم چي واړاوه يونس
څخـــواکی ځيني پريووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم لـــــــــــــــــــوی سو د هغه

++++++++++++++++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د ديوالو نخرې او کنډوونه په ځوزانو بندوي. د ديوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر بل پوري د اغزيو بوټي په ختـه کي ايږدي. دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بنو کـــــــــــــــــــــــــــــــــره
تري چاپيره
گوندي خيال د يار په سترگو کې حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دي لغت اصل خو به فارسي وي خو زما يې له موروپلار سره کار نسته زه يې د استعمال اشتراک ته گورم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامګار خټک وايي:
(مشکين) خط دې چاپيره تر شکلې مخ شه
خـــــــــاربندي وشـــــــــــــــــــــوه د ګلو
د باغ کلکه
(۱۱۸- مخ)

++++++++++++++++++

خټکی:

يوه مېوه ده چې له لوېديځې لهجې پرته يې په نورو لهجو کې (خربوزه) بولي. د کندهار نجوني په لوبو کې وايي: "هلته هلک ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له کابله بې راغواړي".
په کلاسيک ادب کې (خټکی) لغت راغلی دئ.خربوزه که راغلي هم وي،زماپه سترګه سوې نه ده.
عبدالقادر خان خټک ويلي دي:
که په رنګ د خټکي يې په دا څه شو
چې مزه د خټکي نه لـــــــــــــرې پېژنې
(۱۷۰- مخ)
خوشحال خان وايي:
که د نغن سره يې خورې خټکی ښه دی
په نـــــــــــــــــــهاره يې خوړل دي تنهاشر
(ارمغان - ۵۸مخ)
بل ځای وايي :
نه يې بوی شته نه يې رنګ شته نه يې خوندشته
حـــــــــــــــــــــــــــــــاســــــــــــــــــــدان
مې دسپلميه خټکي دي
(۳۵۸مخ)

++++++++++++++++++++++++

خچی ګوته:

د لاس په ګوتو کې تر ټولو کوچنۍ ته په لوېديځه لهجه کې "خَمَچه ګوته، خچۍ" وايي. د خچي ګوتي يادونه په سواتنامه کې راغلې ده.
خوشحال خان وايي:
دريا خان مې د خچي ګوتې ځلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایمل خان مې د پګړۍ شملګی دی
(سواتنامه - ۱۱مخ)

په کندهار کي د کوچنيانو په لوبو کي يوه داسي ده چي د کوچني (ماشوم) د لاس هري ګوتي ته يو نوم بيانوي. په دې ډول: "دا خچۍ مچۍ، دا پر بند نرۍ، دا لاکو لکړه، دا د رزق ګوته، دا پنډو کاپره".

ميرزا خان وايي:

د صورت په کمينۍ کښي درجه ده
د نګين لايـــقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مخ)

+++++++++++++++++

درخته، ونه:

د کندهار په لهجه کي (درخته) او (ونه) دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته) زياته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي "پلانی په ونه جګ سړی دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چي په کندهار کي عام دئ. په کندهارۍ لهجه کي (درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون سره ويله کېږي.

خوشحال وايي:

د بـــهارپه وخت يې بيا نشوونما شي
په خزان چي پاڼې پرېوزي له درخته
(۱۹۵- مخ)

په دې بيت کي د (دَرَخته) کلمه له فارسي تلفظ سره سمه راغلې ده او (دال) او (رې) يې دواړه فتحه (زوَر) لري.

يا:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه ګلونه
آخر به رژون وي د ګلـــونو له دَرَخته
(۱۹۸- مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کي (ونه) داسي راغلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ښاخ يې ډول ډول ميوې زانګي
لا به کله د وصال د ونې بر خورم
(۱۴۰- مخ)
يا:
د وفا ميوه د دهر په باغ نشته
بيهوده يې هره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)
+++++++++++++++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (ټول، ګرده) په معنا کاريږي. خوشحال خان يې خورا زيات کاروي.

که د کښليو د ديدن مينه ګناه ده
سکه خوشحال خټک درست عمر جنايت کا
(۳- مخ)

درست عالم يې په بازار په کوڅه وايي
لا و چا وته ښکاره نه دی راز زما
(۲۱- مخ)

عبدالقادر خان وايي:
د عالِم فساد، فساد د درست عالَم دی
شيطان کله هومره ډيره وياړني کا
(۲۷- مخ)
++++++++++++++++++

دَرَسته:

وسله بند، وسله:
په دستارنامه کي اولادو ته د چنګيزخان د وصيت کولو کيسه راغلې ده. هورې داسي لولو: "په وخت د مرګ د چنګيزخان وصيت و اولادو ته دا وه چي درسته يې راوغوښته، يو غشی يې د درستې نه وکيښ ...".
(۲۰۸ - مخ)

په فراقنامه کي داسي لولو:
بيا يې تشي هم په ما کړې
چی درستې مي ورتر ملا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وايي "درسته هغه ده، چې په لاس درغله".

++++++++++++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي"در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نږدې ګاونډي ته " در په دېوال همسايه" وايي. ډېر غريب او سرګردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ويل کېږي. خو په ورځنيو خبرواترو کي د"در" پر ځای"دروازه" ډېره مروجه ده .

اشرف خان وايي:

سحرګاه که اهل دل رب ته نياز
هــــــغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++++++++++++

دِرونه:

د انسان باطن ته (دِرونه) وايي. خو په کندهار کي د "زړه يخولو" پر ځنګ "دِرونه يخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "دِرونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي يې تاو د دِرونې دی په دا دال
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

دفتين ، دفتۍ:

د کندهار صحافان دفتۍ هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقايې ځني جوړوي، دفتۍ بولي. خوشحال خان يې د "دفتين" په شکل ليکي. "مشق په تخته بدفتين بويه - که په نرۍ قلم ډير کښې، خوش نويس به نه شې" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتين" زما په ګومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل يې "مشق په تخته په دفتين (پر دفتۍ باندي) بويه".

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلـې اوهـورې:

رحمـان بـابـا وايـي:
نـه دلـې شوې نـه هـورې شوې
تـر مـینځ ډوب شوې مـذبـذبـه
(۱۲۴- مـخ)

حمیـد وايـي:
کـه دلـې سوال وځواب کړې مـرد هـالـه يـې
چې غلط نـه شې هـورې پـه سوال جواب
(۳۳- مـخ)

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کي د دې دوو مـکـانـي اشاروپـر ځنګ (دورې) هم سته چي پـه نـورو لـهـجوکـی د (هیستـه) لـغت يـو څه ورنـزدې دئ.

بـريـالـی صاحب وايـي:
د تـنصیح عســــــــکر دورې ساتـه نـاصحه
زمـا د عشق پـه بـغـاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهـاړ- ۴۸مـخ)

++++++++++++++++++

دنـده:

د کـنـدهـار پـه لـهـجه کي "دنـده" د دوهمي څپې پـه فـشار تـلـفظ کېږي او د ختـيځي لـهـجې تـلـفظ يـې د لـومړی څپې پـه فـشار دئ. خوشحال خان يـې لـه کـنـدهـاري تـلـفظ سره سم کـاروي، فـشار يـې پـردوهمه څپه اچوي او لـه (بـنده، ګنده) سره پـه يـوه قـافـيه کي راوړي.

چه نـوکـــــــــــري کا څوک ډېـر ګنده کا
سړی آزاد وی خپـل ځـــــــــــان بـنده کا
تـر آزادۍ نـــــــــــه بـــــــــــهتر هیڅ نـشته
چه څوک پـه کـور کښې خپـلـه دنـده کا
(ربـاعیـات - ۴مـخ)

++++++++++++++++++

دَوَختـه:

ډېـر پـخوا، وختي لا، اول لا، مدتـها پـيش (پـارسي):

دا لـغت پـه کـندهـارۍ لـهجه کي ستـه او پـه ورځنۍ محـاوره کي ژونـدی او د استعمـال وړ لـغت دئ. لـه ظفرالـلـغات پـرتـه مي پـه نـورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوی. په نورو لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غـــــــــواړه د زويه توره
هــــــــغه چه دا لــــــــری بلا يې دوره
چه دا يې نه وی مرگ يې مېلمه شه
مـــور دې دوخته شي په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي پـــه مانې مرم
خو په مرگ دي مړ دوخته
(۲۴- مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لــــــــوی په نظر کښېوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)

يا:

د عـــــــــنقا طلب يې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

++++++++++++++++++++

ديدې (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانـــــــجاوشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي ښايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته سوی وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

+++++++++++++++++

دي وه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني د قسم (سوگند) پر وخت کارېږي.
اشرف خان هجري ويلي دي:
د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کـــــړه د ختک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)
"ستا دي وي که به يې راځخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده
++++++++++++++++++

ډکی:

(فشار پر لومړی ځپه دئ) وچ ښاخ، وچ لرگی:
رحمان باباويلي دي:
سره لمبه گــــوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندي
(۱۳۵- مخ)
يا:
کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهـــــــــــــره نه وي په بهار کښې
(۱۶۲- مخ)
هجري ويلي دي:
چنبې زيړ گلــــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱- مخ)
په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه ځپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تی.
په کندهاری لهجه کي يې "ډوکی، ډوک" بولي.
"هوا داسي سړه وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).
+++++++++++++++++++++++

رو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گڼه گوڼه په معنا هم کارېږي. په لوېدیځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.
هجري وايي:
په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)
خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دئ:
زه خوشحال خټک د هغه چا بنده یم
چي یې رو د زړه د خولې سره یکسان وي
(د خوشحال خټک کلیات - ۳۵۷مخ)
+++++++++++++++++

رودبار:

رودبار په لوېدیځه لهجه د (رودخانې، د رود غاړه) په معنا کارېږي.
رحمان باباویلي دي:
هغه ملک چي په کښې سیند و رودبار نه دي
دهقانان به یې همه خانه خراب وي
(۱۰۷- مخ)
کامگار خټک وايي:
بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(دیوان - ۴۹مخ)
++++++++++++++++++++

روک:

په کندهاری لهجه کي "روک" د (صریح، څرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.
هجري وايي:
دانایان دي روک دماپه شعر گوري
نیک و بد به یې روښن کاندي محک یم
(۴۰۸- مخ)
په چاپي متن د لومړی نیم بیتي ثبت سم نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:
"دانایان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

ریـز:

د مرغانـو (چغار او خواندن) تـه وایـي.
پـه لـوېدیځه لـهجه کي ژونـدی لـغت دئ.
عبدالـحمید مـومند وایـي:
پـه چمن کې د بـلبلــــــــــــو اورم رېز
رنـګ د ګلـو دی لـه رنـګه د رنـګرېز
(۸۶ - مـخ)
مـولـوي بـریـالـی وایـي:
سهار رېز بـلـبلان یـو پـه بل وصیت کـا
چي د "ګلـو پــــــــــــه ګلزار نـسته بـاور"
(اهـاړ - ۴۰مـخ)

++++++++++++++++++

رېـګ:

د پښتو پـه ځینو لـهجو کي د (رېـګ) لـه پـاره (شګه) لـغت عام دئ. خو پـه کـندهـاری لـهجه کي شګه اورېـګ دوه جلاجلانـومونه دي. رېـګ هغه مـاده ده، چي پـه انـګرېزي ژبـه کي یـې (sand) بـولـي او شګه هغو میدو ډبـرو تـه وایـي چي پـه انـګرېزي ورتـه (graval) ویـل کـېږي. د "رېـګ" پـه نـامـه د کـندهـار پـه جنوب کي یـوه مـنطقـه هم سته چي د پـاکستان سره پـولـه جوړوي.
رحمان بـابـا وایـي:
عمارت پـه سر د ریـګِ روان کـانـدي
هر چه کـانـدي عــــــــــمارت پـه دا دنـیـا
(۷ - مـخ)
عبدالـقـادر خان وایـي:
کـه عقل پـوهــــــــــه کـه تـېغ کـه دېـګ وو
پـه پـښتـانـه کې د خــوشحال بـېګ وو
زر یـې هــــــــمت وتـه پـه شمار د سلـو وو
زر یـې ســــــــــخا تـه د صحرارېـګ وو
(۳۷۶- مـخ)
بـل ځـای یـې "شګي" داسي راوړي دي:
جمعیت چې لـه دنـیـا پـه دنـیـاغواړي
هغه غــــــــــــړي پـه معنی د شګو پـړی
(۲۴۹- مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
لکه سېلِ چې رژوي کمر د شګو
نړوي مې هسې مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹مخ)
دلته "شګي" د "رېګ" معنا نه ورکوي.
بل ځای:
کوم ساعت به دي سر لاندې ځنې لګي
د شګلن کـــــــــــــــــمر په سر باندي ولاړه
(۲۲۰- مخ)
بل ځای "رېګ" هم راوړي:
په خوله پټه یشېده لکه پوخ دېګ
رژېده یې د ژوندون لــــــــه مخه رېګ
(۳۹۱- مخ)
شمس الدین کاکړ(شګي) د(رېګ) په معنانه راوړي :
که به څوک شمېري غمونه دهجران لر
دهغوپه نظرشګی دبیابان لر
(۶۱مخ)
+++++++++++++++++

زنګاري:

یو راز رنګ ته ویل کېږي. د کندهار تلفظ یې "زنګالي" دئ.
رحمان بابا وایي:

د ګلګـــــــــــــــــونو میو ناوي راته ناسته
زنګاري کمیس اغوستی د مینا دی
(۲۲۱- مخ)
+++++++++++++++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېدیځه لهجه کي سته. په دغه لهجه کي (رازل) هم په دغه معناکارېږي.
میرزا خان وایي:
مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

سایه:

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړي او دا هغه کلمه ده چي د عامیانه معیاري ژبي لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کي راوړي. خوشحال خان وایي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی ګوري
چې سـایه ورپسې درومي په قفا
(۱۰- مخ)

یا:

بادشاهي یې په نصیب او په قسمت وي
چې سایه د چـا په سر کاندي همای دی
(۳۱۲- مخ)

یا:

که دې پـه غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یا به میوه لـری یا به سایه لری
جوړه پـه ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کي راغلي دي:

"د بدر په ورځ رسول علیه السلام تر سایه لاندي ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وایي:

که سایه د مرغـه وشي ستا په ونه
څه عجب که یې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

تر سایه یې د جنت خوشیه مومم[1]
د خپل یار قامت و مـا ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا یې یو ځای د شعري اړتیا له مخي (سایا) هم راوړي:

---

[1] په اصل کي (مومی) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه یم خوښ د سرو گلــــــــــونو په سایا زه
خوښ یم ستا د مخ په اور باندي جلیازه
(۱۵۳- مخ)
حمید وایي:
له مستیه ښاخ شــوره د سحر باده
چې سایه یې پر زلفانو وشوریږي
(کلیات - ۲۸۵مخ)
میرزا خان ویلي دي:
مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په ســـــــــــــــایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴- مخ)
بل ځای وایي:
منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
بې سایې برهـــنه خبر دی له تموزه
(۱۴۶- مخ)
میرزاحنان بارکزي ویلي دي :
سیابختی لکه سایه راپسي ځغلي
چې داستاپه توروزلفوشم اشنا
(۳۶مخ)
د خوشحال په دیوان کي (سیوری) د (سیوره) په شکل هم سته.
چې یې سیوره په ما وه لکه بادشاه وم
ستا د تورو زلــــــــــفو سیوره همایي ده
(۲۸۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک هم سیوره راوړي ده:
مستغني دي د جهان له بادشاهي کړم
د هـــــمای تر سیورې بهه ده ستا سیوره
(۱۹۱- مخ)
د میرزاخان په کلام کي هم (سیوره) څو ځایه راغلې ده.
که تـــــــــه مخ په نمر ونیسي
در پسي به درومي سیوره
(۱۳۴- مخ)
خوشحال خان هم یو ځای (سیوری) د جنس له مخي مونث کار کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشــــــــــنا ته وایه نه شي، ناآشنا به څه خبرېږي
دا راز چې له مانه دی اورېدلی خپلې سیورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)
دا هم باید ووېل سي چي د کندهار په لهجه کي (سیوری) کلمه هم سته. مولوي بریالی وایي:
ما د تشـــــــهیر منصب بخښلی دئ اومه زاهد ته
د ګمنامی د پردې سیوری مي وجدان کئ پوخ
(اباړ - ۲۸مخ)
+++++++++++++++++

سپم :

(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری.
د رحمان بابا په دیوان کي یې "سم" لیکي:
بې د ستا له زیبامخه و بل مخ ته
منتظر د یوې ستني تر سم نه یم
(۷۵- مخ)
+++++++++++++++++

سپومی :

مړسپمی.
خوشحال ویلي دي:
دا دواړه بدان نه ګـــــــــــــوري له کسته
په ښه مخ باندې ومه شه دانې، سپومي
(۴۰۷- مخ)
د کندهار په لهجه کي مړسپمی د مخ د پوست یو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندي سپېرې، یاسرې تپلي (داغونه) پیدا کېږي. زما په خیال مړسپمی به هغي جلدي ناروغی ته وایي چي کابلیان یې (رشک) بولي.
++++++++++++++

ستاره :

(د لومړي توري په سکون):
دا لغت د "دبدبې، درنښت، هیبت" په معنا په کندهار کي کارېږي. ښځمني یې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي. كوچنيانو ته چي دوعا كوي، داسي ورته وايي:
"خداى دي د ستارې و د بارې كه". د "ستارې" كلمه له (ستر) سره ژبنى رابطه لري.
خوشحال خان په سواتنامه كي وايي:
پوهېدم دما ستاره وه پرې غالبه
له هـــــــــــــــيبته يې دا ووته له ژبه
(مخ - ۵۵)

++++++++++++++++++++

سرگومه :

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر يې د راپورته كېدلو نه وي.
د كندهار شځمني وايي: د زوى مي تكولې تبه ده، له پرون راهيسي سرگومه پروت دئ.
رحمان بابا وايي:
خداى راپېښه نرى لار كړه ناليدلې
لكه ورانه ماشوړه چي وي سرگومه
(مخ - ۸۰)

+++++++++++++++++++

سَسَى :

يو راز دښتي بوټي دي. په ريگستان كي زيات پيداكېږي. د كندهار خلك يې د اور د پېلوځي په توگه كاروي.
خوشحال خان ويلي دي:
ستا د مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لــــــمبه هيڅ نه پريږدي د سسي
(مخ - ۳۵۶)

+++++++++++++++++

سمندر :

د (سمندر) كلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري،په كلاسيك ادب كي په دغه معنانه موندله كېږي اودكندهارپه لهجه كي هم په دغه معنانسته .په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبى تراغېزې لاندي پښتوته رانوتلي ده،ترشلمى پېړۍهاخواته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوږدېږي . هغومستشرقینوچي په پښتوژبه کي
څېړني کړي دي،داکلمه د(دریاب ،بحر)په
معنانه وه اوریدلي . پروفیسوردورن اوهنري
والتربیلیو پخپلوترتیب سوو قاموسوکي
د(بحر،دریاب) په معنانه ده ثبت کړي،بلکي
په هغه معنایي ثبت کړي ده چي په کلاسیک ادب
کي راغلې ده. په کلاسیک ادب کي (سمندر)دهغه
حیوان په معناراغلی دئ،چي وایي په اورکي
ژوندکي کوي.
وزیرمحمدگل خان مومندپه پښتوسیند(د۱۳۱۶ش
چاپ)کي د سمندر کلمه گرسره لري نه . ده
د"اوقیانوس" له پاره پښتومعادله کلمه
"سیند" بللې ده(۵۱مخ). ددې معناداده چي
دوزیرصاحب مرحوم په ژوندکي دغه
کلمه(سمندر) د(بحر) له پاره نه کاریدله .
که سمندرکلمه دده په ژوندکي دپښتوکومي
لهجې د(بحر) له پاره کارولای، هرومرو یې
ثبتوله .
په (لس زره پښتولغتونه)قاموس کي چي
داروانښادوزیرصاحب ترقاموس
(پښتوسیند)څلورکاله وروسته دکابل
دپښتوټولنې دمعاون محمداعظم ایازي اودلغت
دڅانگي دنوروغړوپه همکاري ترتیب سوی دئ،هم
د(سمندر) کلمه نسته .
داروانښادسیدراحت الله زاخیلي په (لغات
افغانی) نومي کوچنوتي قاموس کي چي (سمندر)
کلمه هم د"دریای اعظم ـــ آگ کاکیړا" په
معناوثبت سوي ده،زه یې داردوژبې اغېزه
بولم .(زماسره چي دلغات افغاني کومه نسخه پرته
ده،دچاپ نېټه نلري)
(سمندر) په پارسي ادب کي هم دنوموړي حیوان
په معناکارسوی دئ .
شیخ سعدي علیه الرحمه وایي :
سمندرنه ای گرد آتش مگرد
که مردانگی باید آنگه نبرد
په لغتنامه دهخداکي کښلي دي چي سمندرله
یوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښي څخه په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندراداورپرښتي (فرشتې) ته ويل کېدله .

دخوشحال خان ختک په کلياتو(ددانش تولنى چاپ)کي ماد د غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له اسيته وکتله،فقط يوځای مي وموندله او هوري هم د(بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مي همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)
دخوشحال درباعياتوپه برخه کي مي سمندرهيڅ په سترگه نه سو.
حميدمومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوش
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوش
(۹۶مخ)
ميرزاحنان بارکزى يې ددرياب په معنانه،بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرخووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي د اوَرخلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)
يابل ځای وايي :
ديارعشق راکښي پيداکړهسي سوز
سمندرراته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)
شمس الدين کاکړيي هم ددرياب په معنانه راوړي :
علاوه ديارغمونه پسي غواړم
نه مرېړم سمندرغوندي په اور
(۵۱مخ)
+++++++++++++++++++

سنگړه :

غته گردى ډبره . په لويديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده .
حميد وايي:
اوس حميد کوي ناري د يار له غمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې ولي دا رقیب په لـــــوسنګړه
(کلیات - ۲۲۲مخ)
ښاغلي پالوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
کانی، اره، پرښه، تیږه، ګوسه، لپانکی، ګیندجوړی، غرګی، بغری، شاځه، بغرګی یا لوړه ډبره، وارځ، مرغ، شګه، ریګ، سال. (د تفصیل له پاره وګورئ: معیاري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندي (سنګچل، سخر، او کرکنډه) هم ور زیاته کړم.
++++++++++++++++++

سَوی اولَـوی:

عبدالقادر خان ویلي دي:
یو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
میني ډیر کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)
یا بل ځای وایي:
د عالـــــم له ویري آه وکښلی نه شم
په کوګل کي مي دننه وشول لوې
(۳۱۹- مخ)
په حاشیه کي یې (لوی) د دود په (ګرد) معنا کړی دئ؟
(لوی) د (الېیل) سره بې رابطې نه دئ. الېیل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وایي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه الېیي. د (الېیل) له پاره د (الوی) اندول د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوټ) کي د سر (لو) هم له (لوي) سره یوه ریښه لري.
+++++++++++++

سیب:

خوشحال خان ختک د (سیب) او (منه) کلمې دواړه راوړي خو د (منې) استعمال بېځي لږ دئ. د پښتو په لوېدیځه لهجه کي د (سیب) کلمې استعمال عام دئ.
خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوزه یې غونچه وه د زنبق، سیب سپینه زنه یې
مشک د مخ خالــــــــــونه په مخ کښلي مه پارا
(۷ - مخ)
یا:
لکه و، د زنخ سیب په هغه شان دی
نه چې اوس یې تېر و بېر دی تلذذ
(۴۸- مخ)
یا:
لکه سیب زما په خوله کې غه
شیرین ذقـــــــن وای تل
(۱۰۹- مخ)
یا:
چې یا سیب یا بهي کیږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸- مخ)

په یوه ځای کي چي ما د خوشحال خان په کلام کي (منه) ولیدله هغه بیا د ترتیبوونکي له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بیت دا دئ:

هیڅ پرې نه پوهیږم، دا دي زنه که منه ده
خال دې دی د زنې که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او څلورمه خطي نسخه کي دا نیم بیتی داسي دئ:

هیڅ پرې نه پوهېږم چې دا وږمکه (ده) که مه ده
یا:
نن په نظر راغــــــــله یوه تری
زنه یې سېب وه شونډې نری
بله به نه وی هسې دلــــــــــبره
نه پـــــــــه خشکی نه په تری
(رباعیات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

دُر، شبه، کانی، یاقـــوت ورته یو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
چي يوسف غوندي هزار پكښي پراته دي
بنديوان د هغه سيب ذقن په چاه يم
(۷۳ - مخ)
يا بل ځای وايي:
كه يې زنه د ځوانۍ په وقت كښې سېب وي
هغه سېب يې په پېرى كښې بيا حنظل شي
(۲۰۹- مخ)
هجري وايي:
دواړه شونډي يې نبات انګي سيب دي
د عشاقو زړونه ټول په دغه خوان كا
(۱۲- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
دا يې شونډي دي كه لعل يا ياقوت دى كه مرجان
سېب دى دا كه ناشپاتي كه د بخت ستورى كه ذقن
(۱۳۲ - مخ)
حميد مومندپه يوه مخ كي د پنځو بيتو په فاصله هم (منه) راوړې ده او هم (سېب).
څه تعريف يې كړم د زني له د ذرخشه
د عيسى له لاس منه وه حيات بخشه
(۴۸۷- مخ)
پنځه بيته وروسته وايي:
په سينه يې جلوه ګر دوه غوره سېب وو
مجرب دارو دوا د هر آسيب وو
ميرزاحنان بارکزي ويلي دي :
دايي زنه ده که سېب ده،د"حنان" دزړه آسيب ده
چي په تش آرزويي کېږي درنځورزړودوا
(۳۹مخ)
په كلاسيک ادب کي د (سيب) كلمې له دونه (دومره) پراخ استعمال سره به بيا هم د عاميانه معيار لارويان حق ولري، چي لويديځه لهجه د دغي كلمې د استعمال له اسيته وكړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++

سیرۍ:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کي راغلي دي:

چې ملا د "میان نور" په حکـــــــم دروميي
هم هغه د سوات په ملک کې سیرۍ مومي

(۳۶- مخ)

++++++++++++++++++

سيژمې، سيږمې:

د پزي سوري، چي په پارسي يې (سوراخ بيني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کي ليکي:

"په ژمي د باز د دومي د زکام د نزلې هم بدکشنده زحمت دی. سيژمې يې ونيوی شي ... د مهوړۍ مرغونه يې دي واخلي- اوبه دي يې نچوړک - په شيژمو کښې دي يې وڅڅوي ...".

(۶۴ - مخ)

په دستارنامه کي يې د "سيږمې" شکل هم سته "... په شپه په ورځ که د ميږه تريوه سيږمې ويني ځي تر بله زوې ځي ...".

(۱۲۱- مخ)

++++++++++++++++

سيخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هيليو د جلا جلا جنسونو دي. (وګ: ښکار و کندهار - د ليکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کي لولو:

مرغاوۍ په هـــــــر هر لور وي
سونا هـــــــــــم پکې لا ډير وي
په آخر راشي ســــــــــرخ پرې
هم سيخ پرې هم سرخ سرې

(۴۷ - مخ)

دلته د مرغابۍ کلمه باید د پای د تانيثي (ۍ) له اسیته فارسي کلمه ونه ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي نسي ويل کېدلای.

++++++++++++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

+++++++++++++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـــــــاله دمـــــــا
سيله مکافات شي

++++++++++++

شاړه:

د کندهار په لهجه کي (شاڅه، شياڅه) د قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چي سر دي د لحدشاڅه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاړه به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځې
(۲۴۲- مخ)

+++++++++++++++

شامت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شامت په لوېديځه لهجه کي په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کي د "شوميت" شکل د کرلاڼی لهجې ځانګړتيا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه څو ځايه راوړې ده:

چې د کښليو نندارہ راڅخه لاړه
خبر نه يم کوم ګناه و کوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنړيږي
لا پـــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا کل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسې شندې
هـــــــــــزار رنګه غـــــــــــمونه فسادونه دم په دم
(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه کار يې بيايی فلک پــ-ه کښته
چـــــاری به کاندی بې مصلحته
کجير که ځير دی چه بې تدبير دی
په خزه بند شی له دې شــــــــامته
(رباعيات - ۵۹مخ)

رحمان بابـې هم (شوميت) ليکي:

دا همه واړه شوميت دی د شومانو
ګنه ته د چا په زېرمه نه يې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريښه په "شوم" کي ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کې د "شامت" شکل خوندي دئ.
(وګ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)
+++++++++++++++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور (فتحه).
یو ډول مصنوعي (نقلي) مرئ ته ویل کېږي. په کندهار کې یې ښځمني پېژني (زما د څلور اتیا کلني مور په تصدیق). ما د لومړي توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سیند، د خوشال خان خټک کلیات په ویپانګه کې دا لغت نسته. ظفراللغات اخیستی دئ خو هورې یې د تلفظ په باب څه نه دي لیکلي خو د خوشحال خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشیه کې یې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کې لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کې محشي (مشکنی) ورته کښلی دی. چې مصنوعي مرئ څنې مطلب دی".
خوشحال خان وایي:
له یاقوته دي هاله سیالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)
په سواتنامه کې لولو:
په تمیز کې سـ‍ـــــراسر واړه مبهوت دي
چې ړلی ورته ګوهر، شبه یاقوت دي
(۲۱ - مخ)
بل ځای:
دُر، شِبَه، کانی، یاقـــوت ورته یو شان دي
سیب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵- مخ)
+++++++++++++++

شک:

په یوه شي خبر (آګاه).
دا لغت په همدې معنا په کندهارئ لهجه کې ژوندی دئ. "ولاکه په شک لا یم" یعني قسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق يې په زندان کـــــــــړم يو ځو کاله
خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وايي:

هسې زشت عـــــمل مي اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وايي:

د ښایست پـــــــــــوله دي چرته ده حیران یم
نه مې حد يقين موندلی نه پرې شک یم[1]
(۴۰۷- مخ)

++++++++++++++++++

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچې مېوې په صادراتوکي مهم قلم دئ. په قاموسوکي مي په سترگه سوی نه دئ.

خوشحال وايي:

دواړه شونډي دې خوږې شکرپارې دي
د گلابــــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

++++++++++++++++++

شمله:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوږ پر برابري مخ یا شاته کښته راځړېږي. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي يې يو ځای شمله د

---

[1] دا نیم بیتی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بگړی د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲مخ) خو په مجموع کې یې د شملې تعبیر له کندهاري لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کې د حضرت رسول ◄ د شملې د اندازې په باب لیکي: "په ځینو روایتونو د رسالت پناه درې دستاره یاد شوي دي - یو اته لس گزی، شمله یې نیم گز شرعی - دویم دوازده گزی، شمله یې یو گز هغه د جنگ ده - دریم شپاړس گزی، هغه به یې په اختر په جمعه په سر تاړه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بگړی له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نیم گز یا گز شرعي جوغه جگه درېدلای نسي او نه په پښتنو کې چا په دغه اوږدوالي جوغه لیدلې ده.

تر دې چې ورتېر سو، خوشحال خان پخپل یوه شعر کې شمله له زلفو سره تشبیه کړې ده. زلفي ځړېدلي وي جگي نه درېږي. بیت دا دئ:

یو ځل بیا سرتـــــــــوره مسته راښکاره شه!
چې گېسو دې په سپین مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبیه کړي دي. دی وایي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هـــــرگز مه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

++++++++++++++++++++++

شموخه:

په وریجو کې هغه ناپاکه سوې دانه چې پوست پر پاته وي. کندهاریان یې "شماخه" بولي.

میرزا خان ویلي دي:

له عادته عبادت لـــــــــره نه درومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه[۱]
(۱۲۴- مخ)

د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کې دا لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنګ" کې دې لغت ته کښلي دي: "يو قسم واښه چه خوند ئې تريو دی". په پارسي يې (شماق) بولي (د لس زره پښتو لغتونه په حواله).

++++++++++++++++

شنه:

وحشي واښه.

په دستارنامه کې راغلي دي: "د آس سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- يا يې بې روخه په تازيانه ووهي، يا ملونه ناموافقه ورواچوي، خوله يې خوږ کا - يا جای بند وي، شنه يې خوړلي وي...".
(۵۰ - مخ)

په کندهار کې قصابان د پسرلي پر وخت وايي: "پسونه پر شنو دي، غوښه يې بېخونده سوې ده".

په پورته نقل قول کې "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کې عامه ده. د دغه ځای خلک وايي "تر جای بنده آس، ګښته خر ښه دئ".

+++++++++++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کې "کځلکی، اسمان کځلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان يې د "شوپرک" په نامه راپېژني. د کندهار پښتانه يې هم "شوپرک" بولي.

عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــــهان وخوت
پټ په سوراخونوکي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:
شوپرک چي په حجاب ګرزي له ورځي

[۱] په پېښورچاپ دېوان کې دوهم نيم بيتی "په پاخه طعام کښې اوم لکه شموخه" دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديدن طاقت يې نه لري نظر
(۶۶ - مخ)
بل ځای وايي:
عارفان د دواړو کونو نه داره کا
شوپرک په تياره ګرزي بې نظره
(۱۳۱- مخ)
په زياتره دېوانوکي دپارسي ميرزايي کتابت تراغېزې لاندي د (شوپرک نوم) (شب پرک) ليکل سوی دئ . دميرزاحنان بارکزي په کلام کي لولو:
رقيب نه شي ستادمخ سيل کولای
شب پرک شي له پرتوه د آفتاب ورک
(۷۸مخ)
مولوي بريالی وايي:
سره څه دي د ګلرخ او د شيخانو؟
پر دېوه کله وهي شوپرکان موج
(اهاړ - ۲۳مخ)
په اصل کي د ميرزايي کتابت تر اغېزي لاندي (شب پرکان) ليکل سوي دي.
++++++++++++++++

شوکور:

هغه څوک چي د شپې له خوا په سترګو هيڅ نه ويني.
عبدالقادر خان وايي:
چي رقيب يې مخ ته ګوري زه هم ګورم
دا کتل به مې شو کور کاندي پوهېږم
(۱۰۴- مخ)
مولوي بريالی وايي:
چي د لمر تر دوبېدو يې کئ شوکوره
و شوم بم ته بس دغه آسيب د صبح
(اهاړ - ۲۴مخ)
په چاپي متن کي (شبکوره).
++++++++++++++++

شولان، شولانونه:

سالن، سالنونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سالن هغه کتغ ته ویل کېږي چي د وریجو (پلو،چلو) پر څنګ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپیازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.

خوشحال وایي:

څوک چه ډوډۍ د دهـــــــقانی خوری
خواړه د حـــــــورو د مهمانی خوری
چه یې په ظلم خوری واړه یې زهر شه
که شـــــــولانونه د سلطانی خوری

(رباعیات)

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:

"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،...".
(۱۴۳- مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معناسهي ښکاري او شین راته د هغه ژبني جریان اغېزه ایسي چي د (سو، سي، سم،...) سینان یې په شینانو باندي اړولي دي.

د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.

د خوشحال فرهنګ (د یارمحمد مغموم خټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کي یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې څني پاته سوې ده.

د خوشال خان خټک کلیات په ویپانګه (۱۲۳۲- مخ) کي چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا وړخبره ده!

سالن لغت د اروا ښاد عبدالهادي ریشاپه یوه شعر کي داسي دئ:

که پلو وي که سالـــــــن وي که مېوه وي
که شیدې که پراټې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څـــه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمـــــان دي د مېلمه وي

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومبې:

په کندهار کې یې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شرومبې، شناوی) وایي.

خوشحال وایي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زیان یې نشته
اشـــــــــــــتها د
ســـــــــــــــري زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د " شلمبو" په شکل هم لیکل سوي دي. په رباعیاتو کې "شنوبې" ثبت دئ.

کلپه روپیه ښــــــــــایسته روغه وی
خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی
هیڅوک دخپلـــــــــوشنوبو بد نه وایی
صفت د هـــــــــر چا له خپله دوغه وي
(رباعیات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زیار صاحب لیکي چي خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لویدیزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۳۶مخ)

رحمان بابایې هم "شلونبې"دوې هجایي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاربې
خبر نه شــــــــوې له مطلبه
(۱۲۵- مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.

+++++++++++++++++++

شوَلـه:

شوَله هغه درد دئ چي دوامداره نه وي. کله چي راولاړ سي، کرار کرار پسې زیاتېږي څو خپل اوج ته ورسېږي. بیا بیرته لږېږي څو وشلېږي. د لنګون درد ته شوَلي وایي. د پېچ یا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وایي. د کندهار ښځمني یې په ښراوو کي هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

كاروي: "د كولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار کي ډېره عامه ښرا ده.

خوشحال خان يې د "خوارى، مشقت، زحمت" په معنا كاروي. دى په دستارنامه کي د شعر په باب وايي:

"يو يو بيت يې لكه فرزند زوول هسې شولې لري. خداى دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حميد مومند هم دا کلمه راوړې ده:

يو لـــــــــــه ځلې د سبق سبقت انديش
بل له شوَلُو د رخصت په خاطر رېش
(كليات - ۴۳۹مخ)

د دغه كليات په ويپانگه (۷۸۸مخ) کې د (شوله) معناراوړې ده خو تلفظ يې (sola) ليكلى دئ .چي گويا د کلمې د سر شين (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وينگ د شين توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوَلَه" په کندهارى لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوَله" يعني دونه تېره دئ، چي وريښته په خريل کېدلاى سي.

+++++++++++++++++

صيادي:

په کندهار کي "صياد، سيات" هغه ښکاري ته ويل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره نيسي". (وگ: ښكار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صياد" توپير کړى دئ. دى ليكي "د ماهى ښکار د صيادى ښکار چه د اهل حرفت د روزگارِ عالم ښکار دى، دا صيادى د قديمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..." (دستارنامه - ۵۵مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چي دا ښکار يو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صيادي خپل كاسبان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته:
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...
+++++++++++++++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکايت.
په دغو معناوو د کندهار په لهجه کي ژوندی لغت دئ. قاموسو اخيستی دئ او په نورو لهجو کي هم سته.
خوشحال خان په دستارنامه کي کښلي دي:
" سرودهورته دی روا
چه نه غاو وي نه غوغا
سامعان يې صاحب دل وي
نه وي نفس نه يې هوا
(۱۶۱- مخ)
اشرف خان هجري وايي:
د حاسد په صعنه غاو نه کا رښتينی
په سنگينه زمکه شور لري سيلاب
(۳۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک وايي:
که هر څو وربانديي غاو رقيب غماز کا
عاشق کله غور د ديو په آواز کا
(۱۸- مخ)
پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کي يوه خونه وه چي "غاوچيان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مفغن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چي د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کي چي "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.
+++++++++++++++++

غاري غرڅه:

د کندهار ښکاريان يې "غاري موږيی" بولي (وگ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال وايي:

اي چه په رو كښې ګزار ته ساز يې
سترګې دي لكي غوږ په اواز يې
غارى غرڅه دى دربانديې درغى
په تخرګ يې وله كه تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)

خوشحال خان يو ځاى ځان له "خواجه خضري غرڅه" سره تشبيه كوي:

په مثال خواجه خضرى غرڅه خوشال و
چې ګوزاروربانديې وشوناګهان
(دخوشحال ختټك كليات ـــ ۹۷مخ)

++++++++++++++++++

غولى:

غولى د كور (انګړ) ته وايي چې په فارسي يې (حياط) بولي. دا لغت په كندهار كې مروجه ژوندى كلمه او فولكلور ته يې هم لار موندلې ده. د كندهار كوچنيان د باران نه اوريدلو پر وخت كور په كور ګرځي اوره، خوړي يا ايكى ټولوي. دا لوبه (اركوړي) بولي چې په اسلامي ثقافت كي ورته (استسقاء) وايي. د استسقاء له پاره خاصي دوعاګاني سته. اركوړي د استسقاء پښتني دود دئ. د اركوړو پر وخت كوچنيان دغه مسجع عبارتونه په ګډه وايي:

"اركوړي، بركوړي. خداى دي يو زوى دركي چې پر غولي درته شوري، ډولاډنګه څه غواړي، يوه كاسه اوره غواړي، اسمان خړي اوبه غواړي، مځكه شنه واښه غواړي".

خوشحال خان ختټك سره له دې چې د (انګړ) او (انګڼ) كلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت زيات كاروي:

ودې نه زيږي فرزند د
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)

يا :

هغه دم چې تور ګيسو په خپل صورت باندي خواره كړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشبويي د خاصه مشکو په درست غولي شي
پريشانه
(۲۴۹- مخ)
يا:
په کوټه باندې دا دواړه حبطه دي
چې دي تش په غولي گرزي هم بلا دی
(۳۱۴- مخ)
يا:
که وينې ژارم گريوان چاک چاک کړم
په غولی گرځم غوغا بلغاک کړم
په دا به تلی
ياران رانه شي
سکه بايده دا دی چه ځان بې باک کړم
(رباعيات - ۲۸مخ)
يا:
کښېنه په انگړکې مخامخ چې درته
گورم
تور لونگين، دواړه چندڼ هار په سينه تال
کړه
(۲۸۸- مخ)
خوشحال په دستارنامه کې کښلي دي:
"... په لوړ ځای درېدل - په بام ختل،
په غولي کښې گرزېدل، دا دي هرگز نه وي
..."
(۱۳۰- مخ)
رحمان بابا ويلي دي:
د زړه غولی مې نيولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ويستلي ما
(۲۲- مخ)
هجري وايي:
اقبال نه ورځي هرگز د چا په غولي
څو همراه ورسره نه کاندي زوال
(۷۵- مخ)
ميرزاحنان بارکزی وايي :
دښادی رخ مې ونه ليدپردا غولي
چپه ځغلم بېهوده لکه فرس
(۷۰مخ)

++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غېږ:

په لوېديځه لهجه کي يې هم "غېږ" وايي خو په ځينو نورو لهجو کي "غېږه" ده. خوشحال خان يې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځيني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو۳۲مخ) کې يادونه ستته.

ميرزا خان انصاري وايي:

د عالـــــــــــم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کي ونيسمه
(۱۸۴- مخ)

++++++++++++++++++

کاګل:

کاګل د کندهار په لهجه کي د (اخېړ) پر ځای کارېږي. مثلاً وايي: په مني مو د کور بامونه کاګل کړي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

اوهاله به يې د مراد تخم زرغون شي
چي د نيو پــــــه په اوبو جمال کاګل کا
(۶۱- مخ)

+++++++++++++++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کي په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان ختک کليات په ويپانګه کي نه دئ اخيستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنګ کي مي هم په سترګه نه سو. په کندهار کي (کاړکچو، کړکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بيا ميناوو د شخول له پاره کارېږي. ليري نه ده چي له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شرير،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

د"کاچو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++

کاواک:

کهال، تنبل، لټ:

په لویدیځه لهجه کي کاواک لغت سته او پر ځنگ یې د همدې مطلب له پاره (کاړي واړي) ویی هم کارېږي.

دخوشحال فرهنگ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ، چي په مثال کي یې د خوشحال خان دا بیت راوړی دئ چي ما په کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سگ مگس خو سگ مگس دی نور به نه شي
که هــــــــــر څو یې آړوې کاواک
کاواک دی

(د خوشحال فرهنگ، اول جلد، ۱۵۹- مخ په حواله)

رحمان بابا وایي:

ته ژغورې سرومال په عاشقی کښې
عـــــــــاشقي دا هسې چري ده کاواکه
(۶۳ - مخ)

+++++++++++++++++

کجک، کچک:

هجري ویلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کړه منفعله
په لکی یې کچک پتاله دَ ده ماره
(۱۲۷- مخ)

دا بیت یو څه مغشوش راته ایسي. د سونا هیلی، چي په کندهار کي یې (شین سرې، زرغون سرې) بولي، په لکی کي دوه درې تاره بڼکي سته چي سرونه یې چنگ وي. د ښځمنو وریښتانو ته چي د غوړ پر برابري چنگ غچي (قیچي) سوی وي، کجک وایي. د سونا هیلی د لکی چنگ تارونه او کجک سره تشبیه کېدلای سي.

د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دئ:

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه

مولوي بریالی وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټۍ په شپه دلگيري ښه دي
(اهار - ۱۳۴مخ)
++++++++++++++++

کچارۍ:

د تجارتي دعوو د فيصلې محکمه.
رحمان بابا وايي:
د وصال دلالان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شـــــوم د هجران په کچرۍ
(۸۸ - مخ)
مولوي بريالی وايي:
سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچارۍ کي
وړيا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دئ
(اهار - ۱۳۲مخ)
د کچارۍ په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار کي يوه ودانۍ سته (وگ : احمدشاهي کندهار، د ليکونکي اثر - لومړی ټوک،۲۳مخ).
کچارۍ ته يې په کندهار کي(پنچات) هم وايه.
دا هندۍ کلمه ده او په کندهار کي يې د پنچات دفتر ته (فيصله منازعات) هم وايه.
بريالی صاحب وايي:
د غمزو پنچاته لـــــــــــبر څه خو مــــــــدد کړه
"بريالی" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهار - ۴۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

کِچړۍ:

کچړۍ يو راز خواړه دي چي له پندو وريجو او ماشو (ميو) څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وايي:
تود کچړۍ د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر ســــــــــــلوا زيات لـــــــــري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه (ډنډکی) له کچړي سره يو شان بولي. خو کچړی او ډنډکی جلا جلاخواړه دي.

++++++++++++++++

کِردې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چې د بل ښې کردې ويني
ځان اوبه کانـــــدي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن کي "شی" دئ. که دا چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د ختکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يې مه گڼه چې لافي بې کردې کا
مرد کرده بې لافـــــوکا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کی د "کړدې" په شکل هم ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عـــــــمل کا د اولياوو
له کړدو يې لاس په غوړو د کافر دی
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکردې د محبت و ســــــــړي ورکا
په يوه لاس کي پياله په بل همسا
(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل کِـــــــرده يې دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)

++++++++++++++++++++++++

کرکنډه:

غټه گردی ډبره چي انسان يې د پورته کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مې هسې بې اختياره دماغ کوز کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورغږي کــــــــــــــــرکنده په سر ځوږه
(کلیات - ۲۲۳مخ)

++++++++++++++++++++

کږه وږه:

شکل و قواره، قیافه، خد و خال.

عبدالقادر خان وايي:

که لب دي لعل کـــــږم لعل خوشيرين نه دی
که غاښ دي دُر کږم، دُر هسې سپين نه دی
که مخ دي نمر کږم د نــــــــمر کږه وږه نشته
که سنبل کږم زلفې (خو دا) مشکين نه دی
(۳۹۲- مخ)

د دې رباعۍ وروستی بند په چاپي متن کي همداسي ناسم راغلی دئ. په کندهار چاپ (۱۸۴مخ) کي داسي دئ:

"که دي سنبل کږم سنبل مشکين نه دی"

++++++++++++++++++++++++

کست:

کست دوې معناوي لري. يوه يې د (قصد = عمد) پښتو سوی شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وايي.

دا لغت په دواړو معناوو په لويديځه لهجه کي سته. د (کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کي د (رَخه) کلمات رواج لري. په کندهار کي (کست) عام استعمال لري. خوشحال يې هم د (رخه) په معنا راوړي:

په لومړۍ معنا:

ما په وړيو ســـــــــترگو ډير ياران خوړلي
په ځيرځير دې مخ ته نه گورم له کسته
(۱۹۶- مخ)

په دوهمه معنا:

د اســـــــمان له عاشقانو سره کست دی
هر زمان يې په هجران سره غمناک کا
(۹- مخ)

يا:

عبدالقادر خان ختک ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایم مه خانده بل چا سره زه سوځم
ته زمـــــا له کسته لا زیاته خندا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازه لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد" هم (۲۸۷مخ):

چــــــــــنار تولې پنجې پرانتې له شوقه
د بلبل په صوت یې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

یا:

تل قدم د گل په سرکېدي له قسته
کوږ یې نه کا یو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چي خوشحال خان په سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر ځني تکولی دئ.

+++++++++++++

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دئ.

رحمان بابا وایي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســــــروي کله د کشمش مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پـــــــــــــــه لذت به څه پوهېږي
چې یې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر ځنگ "کوَر" هم راوړي دي:

هر قدم یې چـــول زړونه د دلبرو
په مثال لکه دانې د پخو کورو
(کلیات - ۳۶۷مخ)

یا:

په هنر د پاکــــــــــوبی چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه دانه د کوَرو چیت کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۸۳- مخ)

++++++++++++++++

ککوړي:

ککوړي یو راز ډوډۍ دي چي د کاک په شان بې له تبۍ، داش، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ویلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي یو کیکوړی
نمایان یې په جـــــهان کښې لکه نمر کړې
(۱۵۱- مخ)

په کندهار کي ښځمني یوه بدل وشمه وراشه لري او د هغه چا په باب یې کاروي چي تر پزي پوري یې مړۍ خوړلې وي خو دی لا د لوږي څخه شکایت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، یو د غوایي سر، درې د اور ککوړي، آ! زما نهاري لوري!

حمید وایي:

ټول دې مه شه پـــــــــه زرگونو زر و سیم
چې ته یو کیکوړی خورې پکې یا نیم
(کلیات - ۱۵۴مخ)

++++++++++++++++

کمبله:

هجري وایي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله شاړه !
(۴۵۰- مخ)

++++++++++++++++++

کوتر:

پوهاند زیار صاحب د خوشحال کلیات د پېښور چاپ په حواله لیکي:

"(کوتر) یې زیاتره بې ښځینه پایلې ښځینه او کله هم نرینه کارولی دی: اوښتو لره پخته کوتر بایده دی" (د خوشال ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوتر" د نر له پاره او"کوتره" د ښځي له پاره عام رواج لري. د کوتري نر تر ښځي ښې بازۍ کوي. په پورتني بیت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. باید وویل سي چي په کندهار کي د کوترو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وگ : ښکاروکندهار ـــ ١١١مخ)

هجري وايي:

د تن پوست دي ښایسته له اصله نه دی
په چیني جامه هـــــــــوس لکه کوتر کړي
(٢١٨- مخ)

حمید وايي:

هسې رنگ به په نخا تالا کوتر شو
چې به فکــــــــر د پري ورته اوتر شو
(کلیات - ٣٨۴مخ)

اشرف خان هجري یې د (کونتره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونترې پکښې جاله د بېدیا کا
(٢۵٨- مخ)

++++++++++++++++++++

کورنگ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوې څپې ویل کېږي

د هجري په دیوان کي یوه څپه کار سوی دئ.

په هر لور دي د هوس زین کړی کرنگ دی
د لَـــــــــغت میدان دي نشته عمر تنگ دی
(٢٢٠- مخ)

حمید وايي:

راغی ځار شو نر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزار رنگه د شاهد
(کلیات - ۴۵٩مخ)

شمس الدین کاکړ وايي :
تېزرفتارد "شمس الدین" کورنگ دژبې
خو آخربه شي په دامیدان کښي لنگ
(٧٨مخ)

+++++++++++++++

کوغالی:

رحمان بابا ویلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستا د سپیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبه نه کـــــــــــرم نور نظر په جام د جم
کښې
(۱۶۲- مخ)
په کندهارۍ لهجه کي د غريبۍ محقر کور
ته "کونډغالی" وايي.
++++++++++++++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه
(ښه، اعلی).
ميرزا خان ويلي دي:
د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)
++++++++++++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:
د خوني کولک: د خوني په چت کي سوری چي
د رڼا د داخلېدلو او د دود د وتلو کار
څني اخيستل کېږي:
هجري وايي:
تر کولک چاپېره مه گـــــــــــرزه
عابده
گنه خون به دي په غاړه شي ټوبک يم
(۹۴ - مخ)
بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته
ويل کېږي.
خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو
پردې لری - وازدې تر چاپيره په کولکونو
کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د
سترگو د محافظت دپاره ..." (دستارنامه -
۲۱مخ).
+++++++++++++++

کويلی:

کوينی، تاديگی.
د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ
په بېخ پوري نښتې وي. د کندهار په لهجه کي
يې (کوينَی) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان ویلي دي:
زویه په کور کې وچ ټوک به ژویي
زوی یې له لــــــــوړي کویلي کوي
رښتیا متل دی هـــــــــوښیار ویلی
دنیا خوړه ده تر څــــــــــان تر زویي
(۴۰۷- مخ)
د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کي هم سته. یو څو مثاله یې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
++++++++++++++++

کیسر:

په کندهاری لهجه کي (کیسر) د خرو یو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کي د خرو ګېډه باد کوي.
د حمید په کلیات کي د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې ده.
آه سرد نوي مین لــــــــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کلیات - ۲۱۵مخ)
په ویپانګه کي یې معنا نسته
بل ځای:
چې وهلی د مظلـــــوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه ریشه
(۲۳۲- مخ)
یا:
لا یې اور د غــــــــــــــم تازه د خسو خار کړ
دې کوسر یې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
++++++++++++++++

ګرګه:

ګرګه د وچ لرګي کوندې ته وایي. د ښاخو تر وچېدو وروسته د یوې درختي (وني) د تنې پاته برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
عشق په زړه د تن پرړورو کله لګي
دا چې نه کا اور اثر پــــــــــه لنده ګرګه
(کلیات - ۲۳۹مخ)
میرزا خان وایي:
د وصال راحت بـــه هیڅ ورځخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه ګرګه
(۱۷۶- مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
لکه اورنه کړي اثرپرلنده ګرګه
هیڅ اثرراباندي نه کانصیحت
(۴۰مخ)
ګرګ (د لومړي په زور) د اینې (جګر) یو راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ چي وایي:
"ګرګه ! بله چاره دي نسته بې له مرګه".
شمس الدین کاکړوایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبیله کښي
چي یې ویوست زماله زړه د هجرګرګ
(۷۷مخ)
قنبیله یاګنبیله یورازدارودي .
+++++++++++++

ګړی:

د (ګړی) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په معناپه لویدیځه لهجه کي ژوندی او جنس یې مونث (ښځینه) دئ. په نورو لهجو کي یې جنس مذکر دئ.
خوشحال خان یې هم مونث جنس راوړی او له "وړی" سره یې قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســــــــــر د ښځي سپیني وړی شي
زړه یې و... ته هـــــــــــــــــــــــــره ګړی شي
ســــــــــــــړی نــــــــــــــه ده لکه پېړی ده
چي ... پري ولاړ شي هاله سړی شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا ویلي دي:
په یوه ګړۍ یې مخ وي
په یوه ګړۍ یې شا
(۲۰- مخ)
شاغلی پالوال صاحب (ګړۍ، ګهړۍ) هندي لغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کي چي شپږ ځایه (ګړۍ) او لس ځایه (ساعت) راغلی دئ، دي نتیجې ته رسېدلی دئ چي دغه شپږ ځایه (ګړۍ) د رحمان خپل لغت نه دئ او د بل چا لاسوهنه ده (وګ: معیاري پښتو- ۲۳۵مخ).
میرزاحنان بارکزي (ګړۍ) مونثه کلمه ګڼي . دی وایي :
پیروي هره ګړۍ دهغوبویه
چي یې خاوري دبېدیاوي په ګذر زر
(۵۹مخ)
+++++++++++++++++++

ګلقند:

طبیبان د ګل ګلاب پاڼي په پسرلي کي په مخصوصو دېګو کي د عرق ایستلو له پاره اچوي او عرق (ارَغ) یې باسي. د ارغ تر ایستلو وروسته د پاڼو تفاله له بوري سره ګډوي او یوه خوږه او خوندوره ماده ځني جوړوي، چي د نس د درد او باد له پاره یې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادي ته ګلقند وایي او د کندهار خلک یې له ناروغی پرته هم کاروي.
میرزا خان ویلي دي:
او قوت به دي هـــــــــــــــــر دم پسي زیاتیږي
چي علاج یې په دا هسي شان ګلقند کړې
(۲۲۷- مخ)
+++++++++++++++++

ګنج:

حمید وایي:
بیا یې ځـــــــــــــــــه نوي متاع په بازار راغله
چې یې واخیست نوي ګنج نوي بازار نن
(د عبدالحمید مومند دیوان - ۲۱۸مخ)
دا کلمه د عبدالحمید مومند د کلیات په ۱۶۶مخ او د درومرجان په ۶۸مخ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید دیوان په ۸۹ مخ کي "کینج"؟ راغلي ده. دا لغت یي په پورتنیو چاپوکي معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر یې د هیوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کي مي دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کي (ګنج) کلمه د (بازار، منډیي، نخاس او مارکیټ) په معنا همدا اوس ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدي معنا ثبت کړې ده. دکابل اوشاوخواسیمي خلک د(نخاس) کلمه پرهمدي ځای کاروي .په زاړه کابل کي د(نخاس) په نامه یوه سیمه هم وه. (د لرګو ګنج)، (د پسو ګنج)، (د خرو او غویو ګنج)، (د وریجو او غوړو ګنج) ټول د کندهارد اوسني ښار مشهور او معلوم ځایونه دي.

د حمید مومند په پورتني بیت کي راغلی "کینج" همدا (ګنج) دئ.

دشمس الدین کاکړپه کلام کي هم د(نخاس) کلمه په همدغه معناراغلي ده :

"شمس الدین"غوندي زرګوني
یي خرڅېږي پرنخاس
(۶۲مخ)

+++++++++++++++++

ګوار:

د کندهار خلک په شکنځلو کي"د ګوره زو" جمله کاروي. زما یو وخت داسي فکر ته راغلي وه چي دلته به له "ګوره" څخه مراد "پرنګی" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کي"ګهورا" وایي چي اصله معنا یي "سپین" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

درست عالم یي د ګوارو په شماره دی
تر تاجکــــــــــــو لا په زیست کي آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ویلي دي:

زه خټک په چا خوري کړم سترګي خپلي
تور ګوار پکښي میشته نوم یي ځبیر شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۵۶- مخ)

++++++++++++++++

گورم:

(فشار يې پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاريان هغه چا ته چي د پسو رمه پيايي، شپانه وايي، هغه چي غواوي او غوايي پيايي، گوروان يې بولي (گوروان ته په نورو لهجو کي"غوبه" هم ويل کېږي[1].

هغه چي د اوښانو گله پيايي ساروان يې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ويلي دي:

نه يو سور د تير انداز و
نــــــه گورم د نيزه باز و
(۵۱ - مخ)

++++++++++++++++

گوندې:

(فشار يې پر لومړی څپه دئ) د (شايد، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ويی دئ. په نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وايي:

گوندې وي چې د وصال په خوښۍ خوښ شي
چې خــــــــــــوشحال په جدايیه کې ډېر نول کا
(۴- مخ)

يا:

ما وې زړه يې گـــــــوندې نرم په ژړا کړم
چې اثر پرې ژړا نه کاندي څوک څه کا
(۸ - مخ)

---

[1] حميدويلي دي:

شپون غوبه څکه سنگدله ويلاړه شي
چې روزگار يې وي له کاڼو د بيديا
(۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی ګوندي په ډېر علم تربيت خلاص شي ".
+++++++++++++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختيځه کي (لاره، ليار) ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي يې (لار) بولي. د خوشحال کليات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته ليکلي يې دي چي په چاپي دېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخيستی دئ.

تلم په خپله لار راســـره مله شوه نګارا
شوخه، غمزه ګره، خنده رويه، خود آرا
(۶ - مخ)

يا:

يار مې لاړ شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر ستړی په دا لار يـــمه په ځای يم
(۱۳۸- مخ)

يا:

د يار مهر تر ما راغی زمـــــــــا مهر تر ياره
رښتيا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درې څلورمياشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لـــــــــــــــري له برفه، له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ ګړدود سره سمه راوړې ده.

چه ويريږي له کوهي او له ګړنګه
هغه نه درومي پــــــه لار د دې دنيا
(۵ -مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار يې پـــــــــــه رياض کړه برابره
چه هر ګل يې له عذارو لون سود کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳- مخ)
عبدالقادر خان هم دغه لار اخیستې ده:
نن یې بیا کښېښو په سر باندې دستار کج
لکه مست هـــــــــــاتي په لار کوي رفتار کج
(۴۸- مخ)
حمید مومند ویلي دي:
لاړ به کله شي د عشق پـــــه ستغو غاښو
دا په سمه لار کې سترې ستومان عقل
(کلیات - ۱۳۷مخ)
میرزا خان انصاري ویلي دي:
چې یې لار لیدلې نــــــــــه وي رهبري کا
رناورځ به توره شپه کاندي په وعظ
(۷۶- مخ)
یا:
پر دا عامه لار یې لویه لومه کښېښوه
هیڅ دانا ځني خلاص نه شو بې قانعه
(۱۵۸- مخ)
دکندهارشاعرمیرزاحنان بارکزی وایي :
ستادقدرراتلولارگوري دلبره
چې دباغ تردېوال سروي سربدرکړ
(۶۳مخ)

++++++++++++++++

لولپه:

عبدالقادر خان ختک ویلي دي:
گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تویې
کله اور شي لولپه کا تـــــــــــــــــــمام
شهر
(۶۰ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چې په (الف، ک) نسخوکې دا مصرع داسې ده: "گهی اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه لمنلیک چې ما ولووست، په زړه کې مې وویل چې په "لولپه" او "سرې لمبې" کې یوه هرومرو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه لیرې نه ده چې د کاتب په لهجه کې دي د "لولپه" کلمې وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه درلود، نو يې په "سرې لمبې" باندي اليشه کړه.

(لولپه) په کندهارئ لهجه کي مروجه کلمه ده. مولوي بريالي ويلي دي:

که لا مکوټ و لولپه سم پر يوه حال يمه
د يکرنگئ د توحيدقول مي ايمان کی پوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++

لېوه:

لېوه هغه جناور ته وايي چي د کندهار په لهجه کي يې بل نوم (شرمښ) دئ او په پارسي ورته (گُرگ) وايي:

ډاکټرعبدالرزاق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او ليکي: " لېوء په پښتو کښي عموماً د شرمښ معادل پېژندء کيږي. خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او بريڅستان پښتو، لېوء د ټولۇڅيرۇنکۇ حيوانانۇ مجموعي نوم دئ. يعنئ چغال هم لېوء دئ، بروې هم لېوئ ده؛ کوړ هم لېوء دئ، پړانگ او زمری هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو کښي لېوء و زمري ته ويل کېږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکټر پالوال په ليکدود دئ).

د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کي زيات راغلی دئ او دا چي په کلاسيک ادب کي (لېوه) او (شرمښ) دواړه راغلي دي، د ډاکټر پالوال استدلال په پياوړی کېږي.

خوشحال وايي:

عاشق يو لکه لېوه په شمال پايي
بل په غټو سترگو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)

رحمان بابا وايي:

نه لېوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري وايي:

په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلی ده
خو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)

قادر خان خټک ويلي دي:

په معنی کي بشر نه دی پړانگ ليوه دی
چې د ده له لاسه مومي بشرشر
(۵۶ - مخ)

کامگار خټک ويلي دي:

د مجاز په صورت ښرنگ شايسته يې
په معنی کې يا ليوه يې يا بقر
(۳۸ - مخ)

په ظفراللغات کې (لېوه) په (گرگ) او (خرس) سره معنا کړی دئ او د خوشحال فرهنگ مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات په ويپانگه کي شرمښ، چې دوی دواړه يې د خوشحال د وينگ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېوه يو حيوان بللی دئ (۱۳۱- مخ).

د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځای ځای داسي قريني سته، چي (لېوه) دي د کندهاری لهجې په شان د شرمښ له پاره کار سوی وي.

اشرف ويلي دي:

هر ساعت يې د ستم په داړو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)

يا بل ځای:

ښو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)

په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چي (لېوه) دي د (شرمښ) په معنا راغلی وي.

+++++++++++++++++

ما لامال:

تر ښوکي پوري ډک لوښی.

خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبی د عمر تر څلویښت کاله ده
چه په ځوانی کښې ماله ماله ده
حواس که درست لرې شکر وکاږه
څو دې ودانه د عمر ځاله ده
(رباعیات - ۶۸مخ)

++++++++++++++++

ماهی، ماهیان:

په لوېدیځه لهجه د (کب) له پاره (ماهی) لغت عام کارېږي. په کلاسیک ادب کي هم د (ماهي) کلمه ډېره موندلای سو.

خوشحال خان ویلي دي:

ستا وصال لکه دریاب دی، زه ماهی
په هجران دې هر زمان دی په ما، هی
(۳۳۲- مخ)

رحمان بابا وایي:

لکه غوښي چه ماهیان خوري په دریاب کښې
په هوا کښې هم دغه کاندي مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دئ (۹۱ - مخ).

هجري وایي:

هر صنم وخپل مین ته حمیده وي
ماهی خوښ په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲- مخ)

میرزاخان ویلي دي:

د ماهي له اوبو هیڅ اندیښنه نه شي
سمندر څه پروا نه لري له حرقه
(۱۶۹- مخ)

++++++++++++++++++

متکا:

دا لغت هم په کندهاری لهجه کي سته او یو راز اوږده بالښت ته ویل کېږي. خوشحال خان ویلي دي:

کله مست د مال و ملک شي
کله مست شې د صهبا
د مسند دپاسه کښېني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لــــــــــــــــور په لــــــــــــــــور دي متكا
(ارمغان - ۴۵ مخ)

په كندهار كي ما دا ټوكه اورېدلې ده چي وايي: د يو چا كور ته مېلمه راغلی وو. د كور خاوند پر زوی ږغ وكړ، چي كاكا ته دي متكا راوړه. مېلمه په متكا نه پوهېدئ، فكر يې كاوه چي متكا د خوړلو شي ته وايي او په جواب كې ورته ويلي وه "از متكايت قربان، بان كه اولادها بخوره". خود به نو د مېلمه ژبه پاړسي وه، چي جواب په پاړسي ويل سوی دئ.

د بالښت له پاره خوشحال خان د "سروېږدی" لغت هم راوړی دئ:

پروت به يې په خاورو تر سر لاندي اومه خښته
اوس كه دي ســــــــــــروېږدی نهالئ كاشاني دی
(ارمغان - ۸۵مخ)

د "سروېږدی" كلمه ما د كندهار ښار د اوسېدونكو ناصرانو له سپين ږيرو څخه اورېدلې ده.

++++++++++++++

مړونه، مړانه:

مېړونه، مېړانه.

خوشحال خان مړانه، مړونه، مړنتوب له كندهاري لهجې سره سم ليكي.

هـــــــــــــم مې دولت شته هم مې ملكونه
هم مې ځوانان دی هم لوی لوی غرونه
دا واړه هيڅ دی په كــــــــــوم حساب دی
چي پكښې نشــــــــــــــته ښه ښه مړونه
(رباعيات - ۱۲۰مخ)

پوهاند زيار صاحب هم دا خبره تاييد كړې ده (۳۸مخ). زه بايد پر زياته كړم چي د دې پر څنګ خوشحال خان "مېړه" له لوېديځ ګړدود سره سم زياتره د "شوهر" په معنا كاروي.

لاس مې كه هر څو پـــه دنيا ښخ دی
نـه چي دولت مې د غـــاړې مخ دی
زه يې مېړه يــــــــــــم دنيا مې ژګه ده
زړه مې په هر څه وربانـدې يخ دی
(رباعيات - ۱۳۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معناراغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ويل د دې مېړه ومري دا به هم هسې راضي وي" (۱۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلې ده:

"... مړانه دا ده چه په غليم راشي – يکدله وربانده مټ يک جلب وکړي ..." (۸۰ مخ).

حميد وايي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نيولي
زاهـــدان دي لافي نه کا د مړانې
(کليات – ۳۰۸مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توگه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ويلی بـــــــــويه و هغه ته
چه بې وجهي آزار نه کا هيڅ سړی
(۹۸ – مخ)

هجري ويلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
د غليم ســــــره خالد لکه تبر دی
(۱۹۰- مخ)

حميد مومند وايي:

آخر حسن زړه ورمه گــــوره حميده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحميد ديوان – ۶۴ مخ، در او مرجان – ۳۸مخ)

په کليات (۹۱مخ) او د عبدالحميد مومند ديوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" ليکل سوي دي.

د حميد د کلياتو د نيرنگ عشق په برخه (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصيف په ترخ کي د "مړنيو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترگو، کينه گر لکه مزری
د پـــــــــرهېز لـــــه مړنيو وړي بری

دا بيت د وړاندي او وروسته بيتو په سياق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ايسي. په بيت کي د "وړي = ميبرد" فعل بايد "وړی =

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُرده است" وي. په دې صورت کي نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد درې څپې "مړنو" سي او همدا يې ما ته سم ثبت ايسي:

په دوو سترگو، کينه گر لکه مزری
د پــــــــــــــرهېز لــــــــــــــه مړنو وړی بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي يې هم "مړنو" ليکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخيستل" اصطلاح هم مروجه ده).

++++++++++++++++

ملا چرگک:

يو مرغه دئ چي په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرگک ته په نورو لهجو کي "گوډی چرگ" وايي. په کندهاری لهجه کي يې ملا چرگک بولي[1]. په کلاسيک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملاچرگکه
(۱۷۴- مخ)

خوشحال وايي:

گودی چرگ تر مځکه لاندي اوبه ويني
ولي نه ويني په مځکه باندي لومه
(۲۴۰- مخ)

++++++++++++++++

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کي موږ د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لوېديځه لهجه کي چي په عام ډول مروجه ده. په دې لهجه کي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

---

[1] د دغه مرغه د پوره پېژندني له پاره وگورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بيتو کي مياشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې مياشت به دې په مخ گوري وگړي
که په مخ باندي دې جـــوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې مياشتې! ته خپل مخ ستايې و ما ته
يار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بيا مياشت د (month) په معنا راغلې ده: "... چه تنومند شی، تر شپږمي مياشتې پوري يې قابل د زوولو کا- په نهمه مياشت وزيږي ...".

او په (۹۱- مخ) کي بيا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کي هم د سپوږمۍ په معنا راغلې ده "مياشت دوه نيمې ورځې په هر برج کښې مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو يو ځای دوه يې "مياشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د يارمي نقش په ليمه دي
لکه مياشت چي په لوی بحر کښي ليده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم مياشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ يې مياشت خجله کړه نمر هم لا
قد يې سرو کـــــــــــــړ سرکوزی عرعر هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کليات کي چي ځای ځای "مياشته" راغلې ده (د پوهاند زيار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ايسي.

حميد مومند وايي:

سرتېرونی نوې مياشت تر سر جار باسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ښکلي درد په ســــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

+++++++++++++++

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دئ. په کندهار کي "د کور مېرمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل کېږي چي د کور سرښته، اداره او تنظیم یې پرغاړه وي.

خوشحال خان وايي:

تر مېرمني وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېرمن چي نه یې خـــــــوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن وته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وايي:

لړ لړ ښه هـــــــم مناسب له نفسه نه دي
غله مېرمن کاندي ځان موړ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تـــــــه گدای د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای :

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چي د کـــور مېرمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

+++++++++++++++

نابوده:

په لغت کي (بد، د "ښه" ضد) ته وایي نابوده سړی یعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابوده دنیا، یعني فاني دنیا، هغه دنیا چې د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کې ما په یوه معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان ویلي دي:

هم خدای غــــواړي نادانه! هم فاني دنیا نابوده
په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه سوده
(۲۰۷- مخ)

شمس الدین کاکړوایي :

څوک به ښادي کــــــــــــــړي په دنابوده
څوک به ســـــــــودمن شي ددې له سوده
که یې مقصودشي تمام په لاس کښې
خـــــــــــــــــالي به درومي له دې مقصوده
(۱۴۷مخ)

د کندهار شخمني وایي: "چې زما تر سر سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنیا دېره".

++++++++++++++++++

ناره:

د کندهار په لهجه کې (ناره) د فاصلې د واحد په توګه هم کارېږي. دا چې وایي: "پلانی کلی له دې ځایه څخه یوه ناره لیرې دئ". مخاطب پوهېږي چې دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رښتینی محبت لرې مه ناره
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاړه
(۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا، چیغاري) ده.

"دا هلک ولې داسي په یوه ناره دئ"، یعني ولې پله پسې ژاړي او ژړا یې نه درېږي.

عبدالقادر خان وایي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوی هلک به هــــــــــــمه واړه په ناره کړم
(۱۰۲- مخ)
دلته له "ناره" څخه مراد (ژړا) ده.
+++++++++++++++++++

نالي:

توشک، کوربچه.
د کندهار په لهجه کي په همدې شکل مروج
ويی دئ، خو په نورو لهجو کي ورته (نيالي)
ويل کېږي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
اســــمان خونه د فقير ده
نالي مځکه نمر لحاف
(۷۷- مخ)
شمس الدين کاکړويلي دي :
خدای به کله داسي وکا،چي يوکټ يوموناليي وي
چي زه پروت يم يوطرف ، نازنين پربل طرف
(۷۱مخ)
++++++++++++++++++

نالې:

د رود يوه برخه، د رود (سيند) يو ښاخ.
ښاغلي ډاکتر پالوال صاحب ليکلي دي: "
له راده يا سينده څخه چي يو ښاخ بېل سوئ
وي، او اوبه يې دوه ګرايه يا دري ګرايه تر
راده لږي وي، ناله بللـه کيږي" (معياري پښتو-
۱۷۱مخ).
عبدالقادر خټک ويلي دي:
چي ډېر ډېر د جـــــــــــــدايي له غمه ژاړم
په رخسارو کې مې سازې شوې نالې
(۳۴۸- مخ)
حميد وايي:
که يار غواړې هومره ژاړه څو درځي "عبدالحميده"
دا په دا چي دُر مـــــــــــونده شي په درياب نه په ناله کې
(کليات - ۳۰۲مخ)
+++++++++++++++++

نامي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کي (د نامي زوی) د
قهرمان په معناکاريږي.
هجري وايي:
د ليلی غوندي رشتيا وکړه نامي شه
په مجنون پسي وطن کړه هندوبار
(۴۶- مخ)
++++++++++++++++++

ناویات:

نادر، انتيک.
خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:
په دا هسې شان کتاب يې مباهات دي
د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناويات دي
(۴۷- مخ)
++++++++++++++++++

نجار:

په کندهار کي د (ترکاڼ) لغت باب نه دئ او هر وخت يې پر ځای باندي (نجار) ويل کېږي:
حميد مومند هم د (نجار) ويی راوړی دئ:
چي د عشق نجار اره کړم سر تر پايه
تن مي پروت تختي تختي، شه دړه دړه
(کليات - ۲۲۲مخ)
شمس الدين کاکړوايي :
بې مېوې ونه که پري که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸مخ)
+++++++++++++++++++

نس:

په لويديځه لهجه کي د (ګېډه) کلمه زيات استعمال نه لري او پر ځای يې (نس) ويی کاروي. خوشحال خان هم سره له دي چي (ګېډه) هم راوړي خو (نس) يې ډېر راوړی دئ.
په کاته شم و عالم وته حيران
چي د نس دپاره څه کا دا سګان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۵۳- مخ)

یا :

په خوارۍ کې، زیست روزګار تر مرګ بتر دی
یا د بل ګیده یا خپله ګیده بڼه کړه
(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دیوان کي هم "نس" او "ګېډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک شه دی بې غمه
نه د غم په خاروخس پخه حلوا
(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله ګېډه وخوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا
(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مځکي که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع
(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کښېږده بل په نس
(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې ویښوې ویده بلا

کامګار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو
(۸۱ - مخ)

+++++++++++++++

نغاړل :

تاوول، پېچل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مشتقاتو کي يې (نغاړکی) د کندهار په لهجه کي عام لغت دئ چي د کوچنی نالي(نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ويل کيږي: "کاکړ څه کي؟ کاغذ په گوتو نغاړي، يو شر د خدايه غواړي".

خوشحال په سواتنامه کي داسي ويلي دي:

د دنياحـــــــرام، حلال وبله نغاړي
همه مدعي دي چې خدای غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وايي:

تمامي جـــــــهان لـــــــمن راڅخه نغاړي
سپين زړوکی مي اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالی وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لـــــمن نغاړي په تابوت
(اهاړ - ۱۵مخ)

+++++++++++++++++++

نونس:

نزده (پارسي)، ۱۹ عدد.

دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل کيږي او د لويديځي لهجې تلفظ يې (نونس) دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.

څه صفت د هسې حسن په غـــــــزل کړم
چې په نونس بابه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان ختک د ديوان په ټولو چاپو کي، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ويلای سي چي همدا به يې د خان خپل تلفظ وو.

++++++++++++++++++

نمای:

په کندهار کي "نمای، نمايداره" د ښايست، موډ، فيشن له پاره کاريږي. خوشحال

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کې ليکي:

"خبر شه چه دستار په سر کول د شيوې او نمای دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پېښور اکيډيمی چاپ - ۱۹۹۱ع).

رحمان بابا وايي:

چې يو غاښ په خوله کښې زوړند شي يا ووزي
درسته خــــــــــوله پرې
بدنمايه شي هرگور
(۱۴۵- مخ)

هجري وايي:

سره کونډۍ يې په مړوند عجب نمای کا
هــــــــــرگز مه شه په آفت د
گردون ماته
(۳۴- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

چې تنکۍ لښته وې وخت د
نــــــــــمای وو
هــــــــــر حرکت دي
زمـــــــــــا په رای وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تبر تر ښځ غواړې
محنت مي واړه ضـــــــــــــايع
بې ځای وو
(۳۷۷- مخ)

++++++++++++++++++++

نوغی:

نوغی د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه کي کارېږي. نوغی د پزي يا غوږ پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقی په سزا کي د ښځو پزي، يا غوږونه پرې کول. دا عمل يې (نوغی) باله. نوغی په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چي دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.

خوشحال "نوغی" يوازي د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کي نوغی (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چي له مېړه سره پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې وفايي باندي ګير کړي نو ورته وايي چي " مړه دي کړم که نوغی درپوري کړم". ښځي زیاتره مرګ قبول کړي.
خوشحال وايي:
مهینه توره څورنګ تـــمام وړی
ځینې یې ګیډه یا یـــو اندام وړی
ځینې مـــخ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعیات - ۲۳۰مخ)
+++++++++++++++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي یوه وراشه سته چي وايي "سترګي مي له حیرته ورته ووتلې". خوشحال عین مطلب راوړی دئ:
په تورو خاورو کښې که ګوهر پراته دي
په خوارو سترګـــــــــــــو ورته کاته دي
په دا کم نه شي د ګـــــــــوهـــــــــرو قدر
د پـــــــــوهو سترګــــــــو باندي واته دي
(رباعیات - ۲۹۴مخ)
دغي څلوریځي ته یې په حاشیه کي کښلي دي: "ښایی واته د باور په معنی وی څکه وتنه په دغه معنی په ادب کښې ډېره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دی". دې حاشیې ما ته دا فکر پیدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترګو واته" وراشه نسته. که وای داسي غیر محتمله معنا یې نه ورته کښله.
+++++++++++++++++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:
بل که هر څو ښایسته وي خدای دي نه کا چې یې ګورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترېـــــوه بانه د کښلي دي
جـــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)

معصوم هوتک ويلي دي:
درواري سم، درواري سم آزموږ ښکلې کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
++++++++++++++++++++

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو کي (وياله، ويالې) تلفظ کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (واله، ولې) دئ، چې په کلاسيک ادب کي زيات مونډل کېږي.

خوشحال خان وايي:
د بادشاهـــــانو چي امرګان دي
د يوه بحر ولې شـــــان دي
واله چه لـــــويه که کم لښتی وي
اودس پاکی لره واړه يکسان دی
(رباعيات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د درياب ولې لکه د درياب د اوبو مزه هسې د ولو د جويونو د شهنشاه د حکم وتلی دی ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وايي:
ګاه د آه لمبې تر خـــولې ځي
ګاه له دوو سترګو ولې ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هـــــــر کور کې يې ولې ځي
هم يې خوري، هم يې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وايي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولې دي
لږ مي وپوښته له حـــــاله چه ولې دي
(۲۰۶- مخ)

کامګار خټک وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا ژړا مې اوښکې نه وچيږي
په دا دوه ولې لوى بحر خرنگ کم کړم
(ديوان - ۶۲مخ)

پوهاند زيار صاحب "واله" د خوشحال خپل " تېرنى گړدود" بولي (۳۷مخ). گويا د خوشحال تېرنى گړدود په دغه برخه کې له لويديځ گړدود سره يو راز قاعده لري.

شمس الدين کاکړ (ولې) = (ويالي) لغت داسي راوړى دئ :

چې جاري مې شوې ولې تردواړوسترگو
لکه سرونن دجــــــــــــــــــوى
پرکنا ررا غى
(۱۳۱مخ)

د خوشحال په بيان کې دغه راغلي (جوى) ته، چې تر ولو (ويالو) يې د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کې (لښتى) وايي.

خوشحال خان بل ځاى وايي:

"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کيندل، باغ پر مرتب کول، دا کارونه په عمر جاويد شمارلي بويه".
(دستارنامه - ۱۴۸مخ)

ښاغلى ډاکتر پالوال صاحب ليکلي دي، چې "د نالي نيمائي برخه اؤبه چې له راداء څخه بيلي کړل سوى وي، پاتاو باله کيږي (پاتاو اصلاً يونانى لغت دئ). د پاتاو نيمائي اوبه چې بيل بهيد ولري "واــــ wa" نوميږي. د "وا" نيمائي اوبه "بېله" نوميږي. د "بېلې" نيمائي اوبه "واله" نوميږي ... د "والې" دريمه برخه اړبه "لښتى" نوميږي". (وگ: معياري پښتو- ۱۷۱مخ)

مولوي بريالي ويلي دي:

اي زخمي ژر بــــــــــــه دي سي گل د هوس وچ
چې غفلت دي کى جاري لښتى د وس وچ
(اهار- ۲۸مخ)

++++++++++++++

والــى:

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوشواره (پارسي) غوږوالی.
اشرف خان هجري په مغیره شکل داسي راوړی دئ:
د قیامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي یې ژړنګا شي د والیو
(۴۲۱- مخ)
++++++++++++++++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور یې د ده پر یو کلني باندي بیا امیندواره سي یا یې شیدې د کومي بلي پېښي له اسیته وچي سي، (وچ موری) بلل کیږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ویی راغلی دئ او په "شیرسوخته" یې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخیستی دئ. په لوېدیځه لهجه کي هم عام استعمال لري.
میرزا خان وایي:
دا جـــــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)
+++++++++++++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) یا بند ته وایي چي له هغه ځخه کُردو(کوردو)ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو یووړ" اصطلاح هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وایي:
تر ورخ تیري اوبه بیرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بیرته بیا
(۱۱۲- مخ)
قادرخان ختک وایي:
نه ګورې که وګورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زمــــا د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)
++++++++++++++++++

ورون:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښې تر زنګانه لوړې برخې ته په لوېديځه لهجه کې ورونه وايي. نورې لهجې ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غــــــــــاړه کيښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا:

زه د يار د عشـــــــــــقه چيرته ګرېز وکړم
چه داغ کړی مې د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مـــــــــــــــــــوذن قيام پسو کړم
شايسته مې په ورانه باندې سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکړوايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنوددو جدا
(۳۱مخ)

++++++++++++++++++

ورى:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې درونددورى يې بار په ما ضعيف کړ
چې اسمان ورته خپل ځان نيولی نه شي
(۳۰۰ - مخ)

++++++++++++++++

هول:

وارخطايي.

په کندهارى لهجه کې هولکې (اولکې) وارخطا ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندې تېر شو
د اجل پياله يې راکــــــــړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الـدین کـاکړوایـي :
لـه دوامغزی پـېچمه لـکه طفل
زړه مـي هول دطبیب لـه دواوخوړ
(۵۹مـخ)

++++++++++++++++++

یـک لـخته :

پـه کلاسیک ادب کـي زیـات راغلی دئ. د کندهار پـه لـهجه کـي د (یـومخیزه) پـه معنا رواج لـري. خوشحال وایـي:

یـا د مـارغونـدي راضي لـه خپله بـخته
چې د غم لـه پـوسته ووتـم یـک لـخته
(۱۹۵- مـخ)

یـا :

پـه وخت د شو گـلونـــــــــــــــــو د وصال
بـاده نـوشلې
د زړه انـدوه دي واړه دا عشرت یـوسي یـکلخته
(۱۹۸- مـخ)

+++++++++++++++

یـوم :

د پـښتو پـه نـورو لـهجوکي د (یـوم) لـه پـاره (بـېل) لـغت عام استعمال لـري. خوشحال خان یـې (یـوم) بـولـي.

د دهقان فـــــــــــهم پـه پـانـه؟یـا پـه یـوم دی
د سپاهي نظر پـه توره، پـه تـیرکش وي
(۳۶۷- مـخ)

مـیرزاخان وایـي:

د پـندار پـــــــــه نـوک یـې گـروي
شرک یـې عین د زړه یـوم دی
(۵۲ - مـخ)

++++++++++++++++

یـوي :

پـه نـورو لـهجو کـي یـې قـلبه بـولـي.
اشرف خان هجري ویـلـي دي:

د فـرقت یـوي مـي دل هسې سادیـن کـړ
چې یـې بـېخ د عیش یـوړ د غم پـه سپاره
(۱۲۰- مـخ)

حمید ویـلـي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستور په يوې کې په کيل برابر درومي
ولې ته له شـــــــــــــرعې درومې ناصواب
(کليات - ۳۳مخ)

++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴، ۲:متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې یو کلی سته .کندهاریان یو متل لري چې وایي: "په مریانو که اباديدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسي ښکاري چي د سیمي له پاره دا نوم یوازي په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دئ.

++++++++++++++++

چغتی:

په کندهار کي چغتایانو (مغولو) ته چغتی وایي. د چغتي په نامه په کندهار کي یوه کورنۍ سته.

هجري وایي:

مـــــــــا به محبّس غــــــــــــمونه ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

+++++++++++++++++++

مغولگی:

د خوشحال خان خټک په یوه بیت کي پارسي ژبه "مغولگی" بلله سوې ده.

ما ساده پښتانه ځه زده چې یې وایي
پـــــــه پارسی پارسی خبرو مغولگی
(۴۹۳- مخ)

هجری هم وایي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذيب الواجبات (شپږم مخ) کي وايي:
فارسي خواره د کم ځای چي آب ونان و څه ته وايي
مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توګه راووړ.
++++++++++++++++

۴، ۳: نتيجه:

د پښتو په کلاسيکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانګړتياوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له يوه سره تر بله سره پوري سره يو شان او يا سره نژدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننګ په کار کي پټ و آشکار" سره يو وو، دغه راز يې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره ليري نه وې. تر کلاسيکي مرحلې وروسته، چي د کال و مياشتي په حساب يې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو يې پر ژبه هم درنې اغېزې کړی دي. په پښتو کي خورا ژور ګرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سياسي او ټولنيزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبي لهجو د يووالي او نژديکت پر ځای د سره ليري والي لار اخيستې ده او دا لړی تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبيلويت روحيه واکمنه وي، د ژبي د لهجو موسسات به يې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نژدېکت يې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصيحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنيزو بدلونو په راتګ سره د فرهنګ او ژبي موسسه هم ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او كره والي او د لهجو د نږدېوالي ستر كار د پښتنو په ژوند كي د اقتصادي و ټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلى دئ.

په ژبه كي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عكس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لكه تاسي چي په دې كتاب كي ولوستل، د پښتو لوېديځي لهجې د كلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل كتاب كي د څرگندولو او بيانولو هڅه كړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو كي به څونه بريالى سوى يم، سپينذېدل يې په تاسي درنو لوستونكو اړه لري.

خدايه! چا وته يې كښم، څوک به پرې پوه شي
مـــــــــــــا ويلى
هـــــــــــــــــــــر يو بيت دى
دفترونه
(خوشحال خټک)

(پاى)
اونټاريو، اوكويل - كاناډا
د جون اوله ۲۰۱۰ع
د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library